

میرزا شکرالله سنندجی "فخر الکتاب"

هفتزده نوره ایضاً کوردی
WWW.IQRA.AHLAMONTADA.COM

له کوردی - ایضاً کوردی
منتدی اقرأ الثقافی

وهرگپران، ئاماده کردن و
سه ره تاو پهراویز بو نووسینی

نوهری سولتانی

منتدی اقرأ الثقافی

للکتاب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

3636

هۆز و تیره و تاییه‌ی کورد له کوردستانی ئه‌رده‌لان

(وهرگه‌راوی کوردی و دهقی فارسیی
دهستنووسیکی سه‌دهی نۆزده‌هه‌م)

نووسینی

میرزا شکرالله سنندجی "فخر الکتاب" ؟

ئاماده‌کردن، وهرگه‌ران و

سه‌ره‌تا و به‌راوتیز بۆ نووسینی

ئهنه‌نهری سولتانی

بنکە‌ی زین

سلیمانی ۲۰۰۶

٩٢٩,١٠٥٥٤

ف ٧٢٢ فخرالکتاب سندنجی، میرزا شکرالله؟

هۆز و تیره و تایفه‌ی کورد له کوردستانی ئه‌رده‌لان/ له فارسییه‌وه وه‌رگێڕانی
ئه‌نوه‌ری سولتانی - سلیمانی: بنگه‌ی ژین.
٢٠٤، (١٤، ٨٥ × ٢١ سم).

١- ئه‌رده‌لان- هۆز ٢- هۆزو تیره و تایفه کوردیه‌کان ٢- کوردستانی ئیران- میژوو
د- سولتانی، ئه‌نوه‌ر (وه‌رگێڕ) ب- ناو نیشان
کتیبخانه‌ی گشتی سلیمانی زانیاری‌ی سه‌ره‌تایی‌ی پێپرست و پۆلینی ناماده کوردوه

سه‌ره‌رشتی له‌چاپدراوه‌کانی بنگه: سدیق سالیج

زنجیره: ٢٩

کتیپ: هۆز و تیره و تایفه‌ی کورد له کوردستانی ئه‌رده‌لان (وه‌رگێڕای کوردی و ده‌قی
فارسی ده‌ستنووسیکی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م)

نووسه‌ر: میرزا شکرالله سندنجی "فخرالکتاب"؟

وه‌رگێڕو ناماده‌که‌ر: ئه‌نوه‌ری سولتانی

تایپ: سوپجیه‌ی نادر، خانی هه‌ژار

مۆنتاج: سه‌رکه‌وت مه‌حمود

به‌رگسازي: قادر میرخان

خه‌تی به‌رگ: ئه‌حمه‌د سه‌عید

تیراژ: ٧٥٠

شوینی چاپ: سلیمانی، چاپخانه‌ی شقان

ژماره‌ی سپاردن: ٤٧١ ی سالی ٢٠٠٦

له‌ بلاوکه‌راوه‌کانی

بنگه‌ی ژین

بۆ یووژاندنه‌وه‌ی که‌که‌پووری به‌لگه‌نامه‌یی و پۆژنامه‌وانی‌ی کوردی

مه‌ریسی کوردستانی عیراق - سلیمانی. که‌که‌کی ١٠٤ ناشتی، کۆژنی ٣٩، خانووی ژماره ١٠،

(به‌رامبه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی‌ی ئه‌رده‌لان)

تله‌فۆن: ٢١٣٣١٠٥ مۆبایل: ٠٧٧٠١٤٨٤٦٣٢ یان ٠٧٧٠١٥٦٥٨٦٤ ژماره‌ی سنووقی پۆست: ١٤

E.mail: bnkaizhin@yahoo.com

بوی یادی؟

میرزا شکرالله سنندجی - فخر الکتاب،
میرزا عهلی نه کبهری وه قایع نیگار، و
جه لادت عالی و رهوشن به درخان

پیشکش به؟

کاک محمد ره ثووف ته وه ککولی بانهیی و کاک سید
محمد سه مهدی که پیش من نه رکی نووسین، ناساندن و
بلا و کردنه وهی نه م دهستووسه بیان راپه راندوه،
ههروه ها کاک فههاد شاکه لی خاوه نی نیستای
دهستووسه که، که بیتد ریخ یارمه تی ناماده کردن و چاپی
کتیبه که ی داوه.

نه نوهر

پښت

- ا. سرهتا (بريتيه له سې مقصد):
- مقصدی يهکهم: زيد و شونځی کورد و سنووری کوردستان
- مقصدی دووهلم: بنده کی کوردان
- مقصدی سههلم: هوزو تيرهی سرهکی کوردان:
(۱) نهردلان
(۲) لورې
(۳) کرماج
(۴) گوزان
(۵) لهک
(۶) ؟
(۷) مافي و نانکلی
(۸) کيردوسی و کوردی يهزیدی
(۹) جاف

- ب. مهتلب (بريتيه له چوارده مهتلب):
مهتلبی يهکهم- پښتې نه:
(۱) نهردلان
(۲) نهلوار [لوردهکان]
(۳) نهحمد زدينه
(۵) ناخه سووری [ناخه سووره]

(۶) نیناقتی [نیناخی]

(۷) نیتله رووته

(۸) نهوره حمان بهگی:

مسته فایی، دوروردیی، بهیانی و بیج سهری

(۹) نیمامی

مهتله بی دووهه م - بیتی ب:

(۱) باره جانی

(۲) بهراز

(۳) به لیلوه ند [به لیلوه وند]

(۴) بوره که بی

مهتله بی سیهه م - بیتی ت:

(۱) تایجوزی [تاوگوتیزی]

(۲) تاری مرادی

(۳) تیکلو [تیله کتو]

مهتله بی چواره م - بیتی د:

(۱) دوراجی

(۲) دۆم

مهتله بی پنجه م - بیتی ز:

(۱) زهر دوروی

(۲) زه ندییه

مهتله بی شه شه م - بیتی س:

(۱) سونتقور

(۲) سوور سوور

مهتلہبی حوتہم - پیتی ش:

(۱) شاه قویادی

(۲) شاه مہنسوری

(۳) شیخ نیسماعیلی

مهتلہبی ہشتہم - پیتی ق:

(۱) قاتقالی

(۲) قویادی

(۳) قہشہ

مهتلہبی نۆھم - پیتی ک (و گ):

(۱) کورکھی

(۲) گہشکی

(۳) کہلاش

(۴) گہلباخی

(۵) کہلہوپ

(۶) گۆزان

(۷) کویک [کویک؟]

(۸) کۆماسی

(۹) کۆکویی

(۱۰) کۆسہ

مهتلہبی یازدهم - پیتی ل:

(۱۱) لالہ

(۱۲) لک

مه‌تله‌بی دوازده‌هه‌م - بی‌تی م:

(۱) مصطفی‌به‌گی

(۲) مه‌نوو‌چی‌ه‌ری

(۳) مه‌نده‌می:

محمد مرادی

تاری مرادی

مه‌تله‌بی سیزده‌هه‌م - بی‌تی ن:

(۱) نه‌دری

مه‌تله‌بی چوارده‌هه‌م - بی‌تی و:

(۱) وه‌له‌دبه‌گی

تی‌بینی:

نهم پیرسته له‌ده‌قی ده‌ست‌نوسه‌که‌دا نییه و من بۆم ناماده‌کردود.

له‌نوه‌ر

بهشی کوردی

۱- سه‌ره‌تای وه‌ر گیتیر

۲- وه‌ر گیتیراوی ده‌قه‌که

سەرەتای وەرگێر

زۆر بەی ئەو بابەتانەى لەسەر مێژووی ناوچەى سنە نووسراون، تايبەت بە باسى بنەمالەى ئەردەلانییەکانن (مێژووی مەستوورە، مێژووی خوسرە و کورپی محمد کورپی مەنوچیهەر). تاك و تەراش ئەگەر توانیبێتیان لەو جوغزە بیئە دەری، گەرنگی سەرەکییان هەر بەمەسەلەى ئەردەلانییەکان داو و هەموو باسیکی تریان لەمەر ھۆز و بنەمالە و شار و مەلبەندی دیکەى ناوچە و بارى کۆمەلایەتى و ئابوورى و کولتوورى زيانى خەلك، بە کورتى بریووتەو (زبەدە التوارىخ، تحفە ناصرى، حدیقە ناصرى).

لە ئاکامدا، ئیئە ئەمڕۆ ژمارەیهکی بەرچاوى مێژووی هەمەچەشنەى ئەردەلانیان لەبەر دەستدایە کە زۆر بەیان دووپات کراوى بەسەرھاتى خانانى ئەردەلان و شەر و گەریانە لەگەڵ زەند و زەنگەنە و بلباس و بابان،

لەكاتێكدا ژيانى كۆمه‌لايه‌تى ناوچه‌كه و تهنانهت
 دانىشتوانى شارى سنه‌ش شاراوو ماوه‌ته‌وه و جيا له
 چه‌ند ئىشاره‌ى كورت، باسى ئه‌و تۆيان لێوه نه‌كراوه.
 له‌و پ‌روانگه‌يه‌وه، ناميله‌كه‌يه‌ك كه ئىستا ده‌كه‌ويته به‌ر
 ده‌ستى خوينه‌ر، خاوه‌نى گ‌رنگايه‌تى نايبه‌ته. نووسه‌ر،
 هه‌موو لاپه‌ره‌كانى ته‌رخانى هۆزه كورده‌كانى كوردستانى
 ئه‌رده‌لان ك‌ردوه و بارى ژيان و هه‌لس و كه‌وت و
 پ‌پوه‌ندييه‌كانى عي‌ل و عه‌شيره‌تى كورد، هاوپشتى و
 خزم‌ايه‌تى، دووبه‌ره‌كى و دوژمنايه‌تى، شه‌ر و ني‌وان
 ناخۆشى، ئازايه‌تى و به‌جه‌رگى، گ‌وئى له‌مستى و
 داره‌ده‌ستى بېگانه و هه‌ره‌وه‌ها پيلانى كوردكوژانى ئىيرانى
 له پي‌ناو به ئىران كردنى سيسته‌مى كۆمه‌لايه‌تى هۆزه
 كورده‌كان و هه‌ولئى ده‌وله‌تى تورك بۆ به‌گ‌زىه‌كداكردنيانى
 خستۆته روو.

نووسه‌ر، بئى ئه‌وه‌ى وه‌ك مي‌ژوونووسانى كلاسيكى
 رۆژه‌ه‌لات، تووشى دريژدادپى بي‌ت و وشه‌ى ره‌قى عه‌ره‌بى
 و فارسى بكاته ناوناخنى نوسراوه‌كه‌ى، راسته‌وخۆ چۆته
 سه‌ر ناوه‌رپۆكى باسه‌كه و زانىارىيه‌كانى خۆى له‌سه‌ر ٥٤
 هۆز و تيره و تايه‌ه‌ى كوردستانى ئه‌رده‌لان (سنه، سه‌قز،
 هه‌وشار، گه‌رپۆس، جوانرۆ، هۆبه‌توو، مه‌ريوان و هه‌ورامان
 تا سنوورى كرماشان و هه‌مه‌دان) ى خستۆته تويى ٤٩

لاپەرۋەھە كە سەرجهەم لە ۹۷۰ دېر و دەهەزار وشە تىپەر
ناكات.

بەداخەو، نوسراوہە كە لەمەر ناوی نووسەر و نوسخە
هەلگەر و تارىخى نوسران و تەنانەت عینوانەكەى خۆى بى
دەنگە و هېچكام لەو زانىارىيە گرنگانەمان بەدەستەو
نادات. لە نەبوونى ئەو مەلوماتەشدا، تاقە شت ياك
رووناكى بخاتە سەر پرسىيارەكانى ئىمە، ناوەرۆكى
نوسراوہە كە خۆى و شى كەردنەوہى هەوالەكان و
هەلسەنگاندنى هەلوئىستەكانى نووسەرە. من لىرەدا هەول
دەدەم بەرەو ئەو راستىيە شاراوہىە بئازوئىم و بە گوئىرەى
توانا، وەلامى ئەم سى دياردە ناديارە بدۆزمەوہ:

۱- تارىخى نوسرانى دەستنووسەكە،

۲- ناوی نووسەر،

۳- ناوی نامىلەكەكە خۆى.

با هەر لىرەدا بلىم هېچ كام لە بۆچوونەكانى من،
تەنانەت بۆ خووشم، دوايىن وەلام نىن و دوا برىار لەمەر
هەركام لەو پرسىيارانە، وا هەيە جىياواز بىت لە
دەسكەوتەكانى من.

۱- تەئرىخى نووسرانى نامىلكەكە؟

د. نووسەر دەللى نووسراوہكەى خۆى بەگوپرەى فەرمانى «ناصر الدين شاه قاجار» و «ظل السلطان» ى كوپرى نووسيوہ، كە داوايان لى كوردبوو «ناوى عىل و عەشىرە و تايڧەى ژىر حوكماتى حاكمى كوردستانى ئىران» بنووسى و بينىرئىتە خزمەت «صنيع الدوله» ى وەزىرى «انطباعات» (ل ۱ و ۲).

دەزانين ناصرالدين شاه ، كوپرى محمد شاه، چوارەمىن شاھى زنجيرەى قاجارە (۱۲۴۷ تا ۱۳۱۳ ى كۆچى / ۱۸۳۱ تا ۱۸۹۶ ى زايىنى) كە نزيكەى پەنجا سال (۹۶-۱۸۴۸)، حوكمى ئىرانى كرد و لە ئەنجامدا، بە دەستى «ميرزا رەزاي كرمانى» موريدى «سيد جمال الدين اسد ئابادى» كوژرا (۱۸۹۶).

ماوہى دوور و دريژى حكومەتى ناصر الدين شاھى «صاحبقران»، كەلكى ئەوتۆى بۇ دۆزىنەوہى وەلامى پرسىيارەكەى ئىمە نابى، جگە لەوہى بيخاتە چوارچىوہىكى ۵۰ سالەى نيوان ۱۸۴۸ و ۱۸۹۶ ىوہ، كە دەشىخات.

بەلام بەپىچەوانە، زيان و بەسەرھاتى كوپرە ملھورەكەى دەتوانى لەم بوارەدا يارمەتییەكى باشمان بدات و ئالڧەى سەردەممان بۇ بەرتەنگتر بكاتەوہ: «مەسعوود

ميرزای ظل السلطان» له نازەربايجان دەژيا و له نيوان سالانى ۱۸۸۲ و ۱۸۸۸ دا، كرابوه حاكمى ههمو ناوچه رۆژئاواييەكاي ئيران بە كوردستان و كرماشان و لۆرستانه وه. دەرکردنى فەرمان بۆ نوسىنى ئەم ناميلكەيهش دەبى له ههمان ماوهى سالانى ۱۳۰۰ و ۱۳۰۶/ك/۱۸۸۲ و ۱۸۸۸ز. دا بووبىت كـــه ناوبراو حكومەتى كوردستانى بە دەست بوە و هەستى بە پيداويستى ئەم چەشنە زانياربيانه لەسەر كوردستان و خەلكەكەى كردوه، زۆریش دوور له ئىحتيات نابى ئەگەر بليين ظل السلطان، فەرمانەكەى له سالانى سەرەتاي حكومەتى خۆيدا دەرکردوه. كاتى كه «شاه بابا» تازە كردبوويه حاكمى كوردستان و ئەميش هيجى لەمەر كوردستان نەدەزانى.

ب - نووسەر، له باسى هۆزى «تاوگويزى» دا، كاتى باسى شاعيرى مەزن - «مەولهوى تاوهگويزى» دەكات، دەلى: «خوالىخۆش بوو مەلا عەبدالرحيم، ناسراو بە مەولهوى، پيش دوو سى سال كۆچى دوايى كرد.» (لاپەرە ۲۳).

ئەگەر سالى مردنى مەولهوى بە ۱۳۰۰ ى كۆچى بزانبين (ديوانى مەولهوى، چاپى مەلا عبدالكريم مودەرپرئيس؛

تاریخ مشاهیر کرد، نووسینی بابا مردوخ پوچانی، ب ۱،
ل ۴۶۷)، دووسی سال دواترەکهی، دهکاته سالانی ۱۳۰۲ و
۱۳۰۳.

دهزانی سالی ۱۳۰۲ی کۆچی، بهرانبهره لهگهڵ سێ
مانگ له سالی ۱۸۸۳ و نو مانگ له سالی ۱۸۸۵ی زایینی.
سالی ۱۳۰۲ش، سێ مانگی ئاخیری سالی ۱۸۸۵ و نو
مانگی سال ۱۸۸۶ دهگریتهوه. بهم پێیه، نامیلکهکه
همووی یا بهلای کهمهوه بابتهی پهیوهنیدار بهخیلی
تاوگوژی، له نیوان سالانی ۱۸۸۴ و ۱۸۸۵ دا نوسراوه.
ئهم سالانەش، لهگهڵ سالانی سترهتای حکومتهی «ظل
السلطان» له کوردستاندا یهک دهگرنهوه و بو چوونهکهی
پیشوومان تهئییید دهکهن.

پ - دهمیئیتتهوه دیاری کردنی تاریخی وردی نووسینی
نامیلکهکه له نیوان سالانی ۱۳۰۲ و ۱۳۰۳کۆچی و ۱۸۸۴
تا ۱۸۸۸ی زایینیدا. لهم قوناعهی کارهکهدا، به داخهوه
هیچ سهراچاوهیهک ناتوانی یارمهتیمان بدات و ئهوی بۆمان
دهمیئیتتهوه، ههندی رووداوی سیاسی ناوچهکهن که دهبی
بتوانین له بهر رووناکایی ئهواندا مهسهلهکه چارهسهر
بکهین:

ئهمان الله خانی دووهم - ناسراو به «غولامشاخان»،
دوا خانی بنهمالهی ئهردهلانه. ناصر الدینشاه لهپاش

مردنی ئەو (نۆهەمی جمادی الثانی ١٢٨٤ک / هه‌شته‌می ئۆکتۆبەری ١٨٦٧ز) کۆتایی بە حوکمی ئەردەلانەکان هی‌نا (ئەو کارە‌ی وا سولتانه‌کانی عوسمانی پ‌یش بیست سال بە‌سەر بابانه‌کانیان هی‌نابوو) و حکومەتی کوردستانی دا بە «فەرهاد میرزای معتمد الدوله» ی مامی خۆی.

معتمد الدوله، رۆژی چوارەم یا چوارده‌هەمی مانگی نیلقەدە‌ی ١٢٨٤ (تحفه‌ ناصر، ل ٢٧٦، تاریخ مردوخ، ل ٤١٥)، بە‌رانبەر له‌گە‌ڵ ٢٨ فەبرە‌و‌ە‌ری یا هه‌شته‌می مارچی ١٨٦٨ی زایینی، گە‌یشۆته‌ شاری سنه‌ و له‌و کاته‌وه‌، شه‌وی کورد و رۆژی عه‌جە‌م بال‌ی بە‌سەر ناوچه‌که‌دا ک‌یشاوه‌.

ئ‌یرانییه‌کان، شاره‌زای کوردستان و شی‌وه‌ی ژیا‌نی کورد نه‌بوون و چاویان له‌ حوکمی نیمچه‌ سه‌ربه‌خۆی خان و به‌گ و سولتانه‌ کورده‌کان ترسابوو. هەر ئەو ترسه‌ش بوو که نه‌یده‌ه‌یشت فەرهاد میرزا بی‌ته‌ کوردستان. ناوبراو، پاش ئە‌وه‌ی چه‌ند جار له‌به‌ر حوکمی ئە‌ماردتی کوردستان ده‌رچوو، ته‌نیا به‌ زۆری ناصرالدین شاه رووی کرده‌ ناوچه‌که‌.

دره‌نگتر، حکومەتی کوردستان له‌ سال‌ی ١٢٩٨دا، درا به‌ «ظل السلطان» و ئە‌ویش «مه‌حمود خانی ناصر الملک قه‌ره‌ گوێزلوو» ی به‌ نوێنه‌رایه‌تی خۆی نارده‌ کوردستان. محمود خان له‌ مانگی نیلقەدە‌ی سال‌ی ١٢٩٨ (سپته‌م‌بر و

ئۆكتۆبرى ۱۸۸۱ى زايىنى) دا، گەيشتە سنە و تا مانگى رەجەبى سالى ۱۳۰۰ (مايسى ۱۸۸۳ز) لەسەر حوكم مایەوہ. (تحفە ناصرى، ل ۲-۳۷۱) بەلام حوكمى «ظل السلطان» خوى تا سالى ۱۸۸۸ دريژەى كيڭشا (فرهنگ معين ، ۵).

كاتى مەسەلەى «دو سى سالل دواى كوچى دوايى مەولەوى» كە پيشتەر باسمان ليۆە كرد، دەخەينە پال بۆچوونمان لەمەر سالانى سەرەتاي حكومەتى ظل السلطان، لە ئەنجامدا ويچووترين تاريخ بۆ نووسرانى ناميلكەكە تا ئيرە، دەبيتە سالى ۱۸۸۴ بەلام دوا بريار لەسەر ئەم باسە بۆ چەند ديپر دواتر دەهتليەنەوہ.

شايانى باسە كە ناميلكەكە، هەندى ئيشارەى بۆ چەند كەسايەتتى ناوچە، وەك سەرەك خيىل و كوئىخاى سەردەمى نووسرانى يادداشتەكان تىدايە، كەنەبوونى زانيارى لەسەر ژيان و بەسەرھاتيان، ئىجازە نادات كەلكى پيويستيان بۆ ئەم مەسەلەيە لى وەربگيريت. بۆ نموونە، لە باسى ھۆزى ئىسماعيل غەدىرى دا دەلى « ھەشتا سالل پيش ئيشتا ھاتوونە تە خاكى كوردستانى ئيران» يا لە باسى ھۆزى باوہجانيدا دەلى دەدوازە سالل پيش ئيشتا ھاتنى ئيرانيان لى ياساخ كراوہ. شوين ھەلگرتنى ئەم تەئريخانە لەمەر سالى نووسرانى دەستووسەكە گەليك متمانەى زياترمان دەداتى.

۱- ناوی نووسەر

ئەگەر دۆزىنەۋەى مېژوۋى نووسرانى نامىلكەكە، بە يارمەتى يادداشتەكانى نووسەر و ھەندى بەلگەنامەى مېژوۋى ھاتە ئەنجام، روونكردەۋە و دەرختنى ناۋى نووسەر بە پېچەۋانەۋە، كارپكى نەگونجاۋ و نامەيسەرە. نە دەسپىك و نە كۆتايى و نە ھىچ شوپىنكى دىكەى نامىلكەكە، دياردە بەناۋى نووسەر ناكەن و لەھەل و مەرجىكى وادا، تەنيا ھىۋايەك كە بمىنى سەرھەلدانى درەنگ يا زوۋى نوسخەيەكى دىكەى نامىلكەكە لە قوژبنىكى ولات ياخود را و بۆچوۋنى شارەزايەكە، كە بەپى بەلگە و سەنەد، پەردە لەسەر ئەو راستىيە شاراۋىيە ھەلبگرئ.

لە مەر ئىمكانى يەكەم، پىۋىستە بلېم ھەندى نىشانەى ۋەك ھەلەى زمان و رىنووس بە نوسخەكەۋە ديارن كە نىشان دەدەن دەستنووسەكە لەبەر نوسخەيەكى دىكە ھەلبگرۋە و نوسخە ھەلبگر - كە بەداخەۋە ناۋى ئەۋىش ھەر روون نىيە، ھەندى وشەى بەھەلە بەرگۆئ كەۋتوۋە و ھەرۋا بە ھەلەش نووسىۋىتەۋە. من لەسەر ئەو باۋەرەم كە بەلای كەمەۋە نوسخەيەكى دىكەى نامىلكەكە لە شوپىنكى ئىران ھەبۋە و دوور نىيە تائىستائىش ھەر لە

جیپه کی وهك سنه یا تاران پارێزرا بیئت. سه بارهت به ئیمکانی دوه میس پیو بیسته بلیم ههولیکه زۆرم له دووی داوه و سه رچاوه یه کی زۆری به شویندا گهراوم به لام شوینی نووسه رم بۆ هه لئه گهراوه. له گه لئه وه شدا، له کاره که ی خۆم دلنیا نیم و دووری نازانم له سه ر چاوه یه که دا ناوی په رتووک و نووسه ره که ی هاتبه.

له م بواره دا، به ریز د. ئەمیری هه سنپوور، لیسته ی ناوی چه ند ده ستنووسی وه زارته ی دارایی ئیرانی بۆ ناردم که لی ره دا سپاسی ده که م. یه که له وه ده ستنووسانه ی وه زارته ی دارایی واته ۱۴م ب - ۲۵۰الف له «جلد پنجم»، زۆر وا هه یه نوسخه یه کی دیکه ی هه ر ئەم ده ستنوسه بیئت، به لام به داخه وه، نیوی نووسه ری ئه ویش دیاری نه کهراوه و ته نیا گوتراوه «نووسه ره که ی پیاویکی زانا بوه».

هه رچۆنیک بیئت، به ده سته وه نه بوونی سه رچاوه، ده ره تانی دۆزینه وه ی راسته قینه ی ئەم راستیه ی لی سه ندووبین و ئەوه ی بۆمان ما بیته وه به راوردکاریه که ده بی له نیوان نووسه ر و هه ندی دیروک نووس و میرزای دیوه خانی ئه رده لانه کان به نیازی هه لسه نگاندنی بارستایی ئینشا و شیوه نووسینی نووسه ر و ههروه ها شی

کردنەوێ هەلۆیست و بۆچوونەکانی ئەو بەنیازی
بەرانبەر دانان لەگەڵ نووسین و بۆچوونی ئەدیب و
میژوونووسی دیکە سەردەمی خۆی.

لەو پەڕیوەندییە و لەریگە وردبوونەوێ لەناوەرپۆکی
دەست نووسەکەوێ، من گەیشتوومەتە هەندێ ئاکام، کە
لیژەدا، دەیانخەمە روو:

۱- دەرچوونی فەرمان لەلایەن ناصرالدین شاھ و «ظل
السلطان» وە بۆ نووسەر، نیشان دەدەن کە نووسەر،
کەسایەتییهکی ناسراو بوو و کاربەدەستانی حکوومەتی
تاران و یەک لەوان «صنیع الدوله»ی وەزیری «انطباعات»،
ناسیویانە (یاخود ئەو ناسیونی).

۲- من لە نیۆ دام و دەزگای حکوومەتی ناصرالدین شا
لەتاران، سۆراغی کوردیکی نووسەر ناکەم کە متمانە
پیکراوی شاو شازادە و ناسیاوی صنیع الدوله بوویت.
عزیزخانی «سردارکل»، ئەهلی قەلەم نەبوو، پلەشی لەو
بەرزتر بوو ئەرکی وای پێ بسپێرێ و نیوانیکی خۆشی
لەگەڵ ئەردەلانەکانیش نەبوو. ئەوێش هیچ، دەرباری
ناصری تاوانی لایەنگری لە کورد و هاندانی بزووتنەوێ
کوردایەتی داوێتە پالی و درەنگتر لەپیتەخت دووریان
خستۆتەوێ و ناردوویانەتەوێ سەردەشت و «سیسیر» و
«نستان» ی مسقط الراس.

«عباس میرزای مولک ئارا»- برای ناصرالدین شا، له دایکه وه کورد بوه، به لام ئه ویش ناتوانی ئیحتیمالیکی به هیژ بۆ نووسینی نامیلکه که بیئت. ناوبراو، بۆ ماوه یه کی دوور و درێژ له لایه ن باوکیه وه که وتیوه زیندان و مه نفا و هیچ به لگه یه ک به دهسته وه نیه په یوه ندیکی له گه ل ناوچه ی ئه رده لانداندا بووبیئت. پیشتریش له سالی ۱۸۸۰ دا دیتمان که کاتی «شیخ عوبه یدیلای شه مزینی» نامه ی پشتگیری بۆ نارد نامه کی برده خزمه ت «شاه بابا» و بوه هۆی گیران و ئیعدام کرانی دوو ته ته ره که ی خه لکی هه کاری.

به کورتی، دوور نیه نووسه ر ته نانه ت کورد نه بووبیئت و «مستوفی» یا «محاسب» یکی عه جه م له دیوه خانی ئه رده لانه کان بووبیئت.

۳- ئینشاء و ره بطی نووسه ر نیشان ده دن که «رووداونوس» یا «کاتب» یکی خاوه ن ئه زموون نه بوه و زیاتر کار به ده ستیکی میری بوه که ئه رکیکی وه ک کۆکردنه وه ی باجی کوردستانی پئ ئه سپیرا بیئت.

۴- له لایه کی دیکه وه، روانینی ئیجایی به سه ر هۆزه کورده کاندان، ریژگرتن له شیخ و مه لا و پیر و پیاوچاکانی سوننی کوردستان و ههروه ها لایه نگرتنی «ئه رده لانیه کان» و دژایه تی هۆزی ره قیبی ئه رده لان - واته جاف و بابان، وا هه یه بمانگه یی ئی ته ئه و باوه ره ی که نووسه ر له

ئەردەلانىڭ كان يا سەر بەوان بۇە. دوور نىيە لە كاتى
 ھەلۋەشانە ۋە ھى ھوكمى بنەمالە ھى ئەردەلانىۋە و تا
 سەردەمى نووسرانى نامىلكە كە و ماۋەيە كىش دۋاى ئەۋ،
 رۇھى ئەردەلانىيە كان بەسەر دىۋە خانى ھاكمانى عەجەمى
 ناۋچە كەدا زال بوۋىت و ئەندامانى بنەمالە كەش، بەكردە ۋە
 لە ئىش و كارى مىرىدا ھەر ما بن واتە نووسەر ئەگەر
 ئەردەلانىش نە بوۋىت، نە يتۋانىۋە دژ بەوان بوەستىت.

با لە پىشدا، ئەۋ ئىمكانە بگرىنە بەرچاۋ كە نووسەر
 خۇى كورد و خەلكى ناۋچە كە بوە. لە مېژوونووس و
 مىرزا و كاتب و رووداۋونووسى سەردەمى ئەردەلانىڭ كان،
 ئىمە ئەم زاتانە دەناسىن:

۱- مەلا محمد شەرىفى قازى ئەردەلانى، كە «زبە
 التۋارىخ سەندجى» لە سالى ۱۲۱۴ ھى كۆچى (۸۰-
 ۱۷۹۹ز) دا، نووسىۋە.

۲- مەلا ابراهيم كورپى مەلا ھوسەينى ئەردەلانى، كە
 كورتە مېژوۋىيە كى بنەمالە ھى ئەردەلانى لە سالى ۱۲۲۵ ھى/
 ۱۸۸۰ز دا، نووسىۋە.

۳- خوسرەۋ كورپى محمد كورپى مەنوۋچىھەر، كە
 مېژوۋى ئەردەلان (لب التۋارىخ) ھى لە سالى ۱۲۴۹ ھى/۴-
 ۱۸۳۳ز دا، نووسىۋە.

۴- مهستووره خانم كچى ئه بولحه سهن بهگ، كه
«ميژووى ئه رده لان» ى له سال ۱۲۶۴ك / ۸-۱۸۴۷ز دا،
نووسيوه.

۵- ميرزا عبدالله مونشى (رهونهق)، كه دريژه ى
ميژوه كه ى مهستووره خانمى برازاي تا مانگى جمادى
الاولى سالى ۱۲۶۷ك / ۵۱-۱۸۵۰ز، نووسيوه.

۶- عبدالقادر كورپى رڤسته مى بابانى كه «سير
الاکراد» ى له مانگى شه شه كانى سالى ۱۲۸۸ك / ۷۲-۱۸۷۱ز
دا، نووسيوه.

۷ و ۸- ميرزا عهلى ئه كبهرى وه قايع نيگار، كه «تاريخ
الاکراد» ى له مانگى ربيع الاولى سالى ۱۳۰۶ك / ۹۰-
۱۸۸۸ز، و «حديقه ناصرى» له سالى ۱۳۱۹ك / ۲-۱۹۰۱ز
دا، نووسيوه.

۹- ميرزا شکر الله سنندجى (فخرالکتاب)، كه «تحفه
ناصرى» له سالى ۱۳۱۹ك / ۲-۱۹۰۱ز دا، نووسيوه
(واهييه بههوى مردنيه وه) بوى نه هاتوته كو تايبى.

له و نووسه رانه، مهلا محمد شهريفى قازى ومهلا
ابراهيم و خوسره و مهستووره، به حيسابى مانگ و
سال نابى نووسه رى ناميلكه كه بن.

دهميينيته وه ميرزا عبدالله ى مونشى (رهونهق) و ميرزا
عهلى ئه كبه ر و فخرالکتاب.

میرزا عہدوللّٰی مونشی (رہونہق) نووسہری ئہمان
 اللہ خانی دووہہم (۱۲۶۱ تا ۱۲۸۴ک / ۱۸۴۵ تا ۱۸۶۷ز)،
 لہ سالی ۱۲۱۸ / ۱۸۰۳ دا لہ دایک بوہ و لہ سالی ۱۲۸۱ /
 ۱۸۶۴ دا کۆچی دواپی کردوہ. نازناوی شاعیری میرزا
 عہدوللّٰی، «رہونہق» بوہ و کہشکۆلّٰیکی لہ شیعری
 ھۆنہرانی فارسی ویژی ئہردہلان پیئک ھیناوه کہ بہناوی
 «ئہمان اللہ خان» موہ ناوی «حدیقہی امان اللہی» لہسہر
 ناوہ و لہ ئیران چاپ و بلاو بوئہوہ (تصحیح و تحشیہ
 دکتہر ع. خیامپور، موسسہ تاریخ و فرھنگہ ایران، تبریز،
 ۱۳۴۴ [۱۹۶۵]).

میرزا عہدوللّٰی، باوکی میرزا شکراللہ فخرالکتاب
 (۱۲۷۵-۱۳۴۰ / ۱۸۵۸-۶ تا ۱۹۲۱-۲) و میرزا عہلی
 ئہکبہری وہقایع نیگار (لہ سالی ۱۳۱۷ / سہرہتای ۱۹۰۰
 دا کۆچی دواپی کردوہ) و مامی مہستوورہ خانمی شاعیر
 (۱۲۲۰ تا ۱۸۰۵/۱۲۶۴) ہ. میرزا عبدالباقی «شہیدا» ش،
 پیورزا و میرزا حسینقلی «حاوی» خوشکہزای «رہونہق»
 بوون (شہیدا لہ سالی ۱۲۴۴/۱۸۲۸ ز و حاوی لہ سال
 ۱۲۶۳ / ۸-۱۸۴۷ ز دا، مردوون). وہک دہبینین، «رہونہق»
 پیش ئہوسالانہ مردوہ و ناتوانین گومانی نووسینی
 نامیلکہکہی لی بکہین. «شہیدا» و «حاوی» ش، بہہمان
 شیوہ.

ئەوى بىمىنىتتە، مېرزا ئەلى ئەكبەر و «فخرالکتاب» ن. مېرزا ئەلى ئەكبەر صاىق الملك (ئەفسەر)، لەھەندى شوىنى وەك «حىدېقە ناصرىيە» دا، باسى ژيان و سەربھوردەى خۇى كىردو و ھەرگىز ناوىكى لەم نامىلكەيە نەھىناو، ھىچكەسى دىكەش لەباسى ژيانى ئەفسەردا، ئاماژەى بە مەسەلەكە نەكىردو. بەم پىيە، ئىحتىمالى مېرزا ئەلى ئەكبەر كەمتەر، بەتايىبەت كە قەلەمى بەھىزى، سەر و گەردنىك لەپىش قەلەمى نووسەرى نامىلكەكەوہيە.

«مېرزا شىكرالە سنندجى - فخرالکتاب» -

روودا و نووس و كاتىبى دەزگای حكومەتى كوردستان بوە. ناوبرا، بەگوپزەى نووسىنى خۇى لە «تحفە ناصرى» دا، لە سالى ۱۲۷۴ لەدايك بوە و تەمەنى گەيشتوتە دە سالان كە كۆتابى بە ئەمارەتى خانانى ئەردەلان ھاتو و ھەژدە سالانىش بوە، بوته «مونشى» حاكمانى عەجەمى كوردستانى ئەردەلان. فخرالکتاب:

(۱) بەشىك لە مپژوہ ناسراوہكەى خۇى واتە «تحفە ناصرى» تەرخانى ھۆز و تايىفە كوردەكانى ناوچەى ئەردەلان كىردو و وا دەردەكەوئى پەيوەندىك لەنىوان ناوہپۆكى ھەر دوو نووسراوہكەدا ھەبىت؛

(۲) شارەزای بارودۇخى عەشىرەتە كوردەكان بوە؛

٢) بۆماوويهك، «نايب الحكومه» ى ناوچهى «اسفند اباد» و «ئىللاخ» ى سنه بوه؛

٤) له سالى ١٣١٣ى كۆچيدا له لايهن حاكمى ئهرده لانه وه بۆته مه ئموورى ليكۆلئينه وه له رووداويكى عهشيره بى له ناوچهى زه هاو.

٦) له سالى ١٣٠٢ك/٦-١٨٨٥ز دا، له لايهن حاكمى كوردستانه وه، كارى راگه يشتن به ئەملاكى ديوانى و باجى كاسب و دووكاندارانى شارى سنه ى پى ئه سپيراوه.

تا ئيره، «فخرالكتاب»، به حيسابى په يوه ندييه كانى له گه ل مه سه له ى عه شاير و هه روها باج و خه راجى ديوانى، ويچووترين كه سيكه ده توانين به نووسه رى ناميلكه كه ى بزائين. ده مي ئئته وه مه سه له ى په يوه ند له گه ل ده ربارى ناصرالدين شاه و كوره كه ى.

ليره شدا، فخرالكتاب خاليكى به هيزى هه يه: به گويزه ى نووسينى خو ى له «تحفه ناصرى» دا، لاي كه م جارئك چۆته تاران و ويستووويه تى كتيبيكى ميژوويى خو ى پيشكه ش به «مظفرالدين شاه» بكات كه دواى كووزرانى «ناصرالدين شاه» ببوه شاي ئيران.

كه سيك كه بارودۆخى كۆمه لايه تى ئيجازه ى چوونى تاران و نزيك بوونه وه له ده ربارى پى داوه، دوور نييه پيشتريش ئه و په يوه ندييه انه ى بوويت و شاه و

کار به دهستانی دربار له نزیکه وه ناسیبیٔ تیان. ناسینه که شی، واهیه له ریگهی «محمود خانی ناصرالملک قره گویز لوو» هوه بوویٔ که له نیوان سالانی ۱۸۸۱ تا ۱۸۸۲ دا، ظل السلطان به نوینه رایه تی له لای خوئی هوه کرد بوویه حاکی کوردستان. درهنگتر، ناصرالملک، «فخرالکتاب» له سهر کار لاده بات وئویش به دلشکاوی ولات به جی دیلی و بو هه میسه له تاران دهگیرسیٔ هوه.

هه موو ئه و خالانه، په سندی بوچوونمان له مهر نووسرانی نامیلکه که له لایهن «میرزا شکرالله سنندجی - فخرالکتاب» هوه ده کهن، سالانی حوکی «ناصرالملک» و ههروه ها دوو سئ سال دوی کۆچی دواپی مهولهوی تاوگویش له گه ل ئه م راستییانه دا به ک ده گرنه وه.

به کورتی، دوی هه موو چه پ و راست کردنیک، دوا بپار له مهر نووسرانی ده ستووسه که، له سهر جهوت مانگی به که می سال ۱۳۰۰ ی کۆچی ده ده م، که ده کاته دوومانگی کۆتایی سال ۱۸۸۲ و پینج مانگی به که می سالی ۱۸۸۳. نووسهریش تا کاتی که پینچه وانهی مه سه له که دهرنه که ویٔ، به «میرزا شکرالله سنندجی، ده زانم که نازناوی دیوانیبه که ی «فخرالکتاب، و نازناوی شاعیری، فخری، بوه.

دوی نووسرانی ئه م یادداشتانه (سالی ۱۹۹۶)، له سه رچاوه یه که دا چاوم به بوچوونی کاک محمد رئوف توکلی بانه یی که وت که میرزا علی اکبری وقایع نیگاری

بەنۇوسەرى ئەم نامىلكەيە زانىبوو (سەيد محمد صمدى،
تارىخ مەھاباد، ص ۴۴۴).

كاك رەئوف لە بواری مېژووی ئەردەلانىەكاندا
پسپۇرايەتى زۆرى ھەيە و ھەندى دەستىنووسى سەردەمى
ئەوان بۇ نمونە «حەدقە ناصرىيە» ى مىرزا ەلى ئەكبەر و
«سىر الاكراد» ى عبدالقادر بابانى چاپ كرده و بەم پىيە
دەبى بۇچوونەكانى بەجىددى وەربگىرىن.

ئەوەى من پىي گەيشتووم لە رىگەى «استقراء» و
سەنگ و سووك كردنى سەرچاوە و كەسايەتییەكانەوہیە،
وہك پىشتەر گوتم لە ھىچكامىشىيان بەتەواوہتى دالنىا نىم،
جا ئەگەر كاك رەئوف بۇ بۇچوونى خۆى بە سەرچاوەى
متمانەپىكراو پىشت ئەستور بىت، من موشكىلەيەك نابىنم
لايەنى روانگەى ئەو بگرم و مىرزا ەلى اكبر وقايە نىگار
(افسر) بە نووسەرى نامىلكەكە بزەنم. خۆ ئەگەر
مەسەلەكە بەو بارە دابكەوئىت، كە كاك رەئوف بۇى چوہ،
دەبى ئىمەش وای بۇچىن كە ئەم كارە، يەكەم ئەزموونى
كتىب نووسىنى مىرزا ەلى اكبر بوہ و ھەر بۇيەش
لەبارى خەت و رەبتەوہ لاوازە (دوو كتىبە ناسراوہكەى
ترى مىرزا ەلى اكبر وەك پىشتەر گوترا، بە ۵ سال و ۸
سال دواى ئەم نامىلكەيە نووسراون).

كاك رهئووف له سالى ۲۰۰۱دا دهقى فارسى ئەم دەستنوسەى چاپ وبلأوكردەوه و ميرزا على ئەكبەرى وهقايع نيگارى به نووسەرى دەستنوسەكه دانا. له سەرتايەكدا بۇ كتيبەى نووسيوه، كاك رهئووف بەراوردى هەندى بۆچوون و وشە ورستەى ناو دەستنوسەكهى لهگەل ناوهرۆكى كتيبى ديكەى ميرزا على ئەكبەر كردوه گەيشتوتە ئەنجامى ئەوهى كه به گوڤرەى وچوويى يا نزيكايەتى بۇ چوونەكان و دەقەكان، دەبى ئەم دەستنوسەش كارى ميرزا على ئەكبەر بىت.

(بروانه: ميرزا على اكبروقايع نگار كردستانى، عشائرو ايلات وطوايف كرد، بكوشش محمد رئوف توكلى، انتشارات توكلى، تهران، ۲۰۰۱).

من، وهك پيشتەر گوتم، متمانەى زۆرم به بۇ چوونەكانى كاك رهئووف هەيه و به هيچ شيوهيهك دزى ئەم هەلوڤستەش ناوہستم بەلام پيم خۆشە ئەم هەلسەنگاندنانەى منيش له پال بۇ چوونەكانى ئەودا بميننەوه و تا ئەوسەردەمەى كه مەسەلكە له داهااتوودا به هۆى پەيدا بوونى نوسخەيهكى نوئى، له پروپيست دپتە دەرئ ئيحتمالى ميرزا على ئەكبەر و ميرزا شوكروللاى فخرالكتاب وتەنانەت كەسيكى سيهەمى جيالهوان به ئاوالهيبى بميننيتەوه.

با ئەو هوش لیڤرەدا بلایم که دوای دەرچوونی دەقی
 فارسی دەستنوسە که لە لایەن کاک رەئوفەو، کاک
 د. نەجات عەبدوڵلا پیی پراگە یاندم که قسە ی لە گەل
 پسپۆری بلایمەتی کورد محەمەد موکری کردو و ئیستا
 نیشته جی فەرەنسیە ویی بیستو و شییوازی لاوازی
 نووسین و هەلسەنگاندنەکانی نووسەری دەستنوسە که
 ئیجازە مان پی نادات بە کاری میرزا عەلی ئەکبەری وە قایع
 نیگاری بزانی لە بەر ئەو هی میرزا عەلی ئەکبەر کاتیکی
 بە ئەزموون و قەلەم رەوان بو و خەت و رەبطنووسەر
 فری بە سەر مۆنشییایەتی ئەو وە نەداو.

و هە پێشتر گوترا، ئیحتمالیکش لە مەسەلە ی دیاری
 کردنی نووسەری دەستنوسە که دا ئەو و یە نووسەر
 تەنانەت کورد نەبوویت و « مستوفی » یا « محاسب » یکی
 عەجەمی دە یو خانە ئەر دە لانی کان بوویت، دیارە ئەو
 ئیحتمالیکی لاوازە بە لام نە گونجاویش نییە. چەند شوینی
 کتیبە که دا هەستیکی ساکار بەو دە کریت و بۆ نمونە
 مەسەلە ی « وجەتسیمە » ی ناوی شوینەکاندا نووسەر
 قسە ی هە لیت و پللیت دە کات و یە ک لە وانە، لە بەشی
 ئەر دە لانیەکاندا دە نووسیت که بە کوردی بە ئاشە وان دە لێن
 ئەر دە لان یاخود لە بەشی داسنیەکاندا هیرش دە کاتە سەر
 یەزید کوری مو عاویە، لە کاتی کدا دانیشتوانی سوننە ی

ناوچه که، ئەگەر یەزیدیان خۆش ناوی سووکایەتیشی پێ ناکەن. دیارە ئەم مەسەلەییە دوایی واهییە پرسیاری دیکە بە شوێندا بێت بۆ نموونە ئەوەی که دەکرێ نووسەر، کورد بەلام شیعە بووبێت، که ئیترنامەوێ بچمە باسیکی ئەوتۆوە.

۲- عینوانی دەستنووسەکه؛

لەم پەڕه‌یە نەدییه‌شدا، پێویسته‌ بلێم نوسراوه‌که‌ هه‌یج ناویکی به‌سه‌ره‌وه‌ نییه‌ و ئەو عینوانه‌ی من پێم داوه‌، به‌گۆڕه‌ی ناوه‌پۆکی هه‌واله‌کان و هه‌ره‌وها دیپۆکی لاپه‌ره‌ی دووه‌می نامیلکه‌که‌یه‌ که‌له‌وێدا، نووسەر ده‌لێ: ناصرالدین شاه و ظل السلطان فه‌رمانیان پێ داوه‌: «ناوی هۆز و تیره‌ و تافیه‌ی کوردستان واته‌ ئەو شوینانه‌ی وا که‌وتوونه‌ته‌ چوارچێوه‌ی حکومه‌تی کوردستانێ ئێران‌ه‌وه‌، له‌نامیلکه‌یه‌کدا بنوسرێ». سه‌رنجدان له‌ ناوه‌پۆکی ده‌ستنووسه‌که‌، ده‌مانه‌یێته‌ سه‌ر ئەو باوه‌په‌ی که‌ ئەم نوسراوه‌یه‌ له‌ بنه‌په‌تدا، «راپۆرت» یکی ئیداریی بوه‌ نه‌ک میژوو، بۆ حکومه‌تیش نوسراوه‌ نه‌ک بۆ خه‌لک. نموونه‌ی ئەم چه‌شنه‌ راپۆرت‌ه‌، سه‌باره‌ت به‌ ناوچه‌ی کرمانشانی پێک هاتوه‌ و نوسه‌ره‌که‌ی «حسینقلی سلطانی

کهلهور» بوه که له سالی ۱۳۰۲ی کۆچیدا نووسیویه وئستا له کتیبخانهی وهزارهتی دارایی ئیران له تاران پاریزراوه (۱۹۷ب - ۲۱۲الف، جلد پنجم). هر ئه وهی نوسخه ی ئه م دوو نامیلکه یه له وهزارهتی «دارایی» پاریزراون، نیشان هه دات راپۆرتن و به ئامانجی ئیش و کاری دهولهتی و کۆکردنه وهی باج نووسراون.

به بر وای من وهك چون نامیلکه که به فرمانی شا و شازاده یه کی قاجار نووسراوه، ناوه پۆك و بابه ته کانیشی هر له لایه ن ئه وانه وه دیاری کراون و نووسهر له هیچ شوینیکی کاره که یدا، نه یویستوه یا خود نه ی توانیوه ئه و جوغزه به رته نگه بشکینئ و سنوره دیاری کراوه کانی بپرئ. به و بۆچوونه وه، عینوانی نامیلکه که، ده بی له گه ل ناوه پۆکه که یدا، یه ک بگریته وه و ناویکی که بۆی داده نریت، پیویسته ها و بابه تی نوسراوه که بی ت.

من له کۆتایی ئه م باسه دا، ده گه ری مه وه سه ر هۆگه لی ناولینان و دیاری کردنی عینوانه که، به لام پیشتتر ده بی چهنه خالیك له مه ر چاره نووسی میژوویی ده ستنوسه که و ده ست به ده ست کردنی، بخرمه به رچا و.

ده ستنوسه که له به هاری سالی ۱۹۹۳دا له لایه ن برای به ریژم کاک «فه رهاد شاکه لی» یه وه گه یشتۆته ده ستی من و ته رجهمه و چاپ کردنه که شی هر له لایه ن ئه وه وه

پیشنیار کراوه. دهستنوو سه که له بنه پره تدا، عینوانی به سه ره وه نه بوه و کاک فه رهاد به گویره ی ناوه پوکی وتاره کان و هه مان دیپری لاپه ره دوو، ناوی « عشایر و ایلات وطوایف کردستان» ی بو دیاری کردوه که هه لبار دنیکی گه لیک باشه و ته نیا له یه ک خالدا کورتی دینئی و ئه ویش دواتر باسی لیوه ده که م.

هه ره وها کاک فه رهاد به یارمه تی یادداشتی نووسه ر له مه ر سالی مردنی مه وله وی تاو گویره ی، سالی ۱۸۸۵ ی به سالی نووسینی نامیلکه که زاتیوه که لیپره ش دا خالی پیکاه و له گه ل سالی ۲-۱۸۸۲ ی دیاری کراوی مندا جیاوازیبه کی ئه وتوی نیبه.

دهستنوو سه که به گویره ی قسه ی کاک فه رهاد له ئه سلدا، هی پو شنبیری ریژداری کورد «جه لاده ت عالی به درخان» بوه، له لایه ن «ره وشه ن به در خان» هوه دراوه به براده ریکی کورد له کوردستانی داگیرکراوی تورکیا و ئه ویش پیشکه ش به کاک فه رهادی کردوه و کاک فه رهادیش به ئه مانه ت داویه ته ده ست من که بو ئه م کاره و بو هه موو ریتموونیه کانی، سیاسی ده که م.

ماویه ک دوا ی وه رگرتنی ده ستنوو سه که، ده ست م کرد به ته رجه مه کردنی بو سه ر کوردی و پاش کو تایی هاتنی کاری وه رگی پاران، به هه لکه وت له مالی براده ریک له

پاریس، چاوم به نوسخه یه کی «پوئیۆ» ی دستنوسه که کهوت و تیگه یشتم که کۆپی هه مان نوسخه ی به ردهستی من پیشتر له لایهن کاک فه رها ده وه دراوه به کاک «سید محمد صمدی» و ئه ویش دهقی ئه سلّی - واته فارسییه که ی به ناوی «طوایف و عشایر کرد» وه بلاو کردۆته وه.

کاک محمد، نیو لاپه ره سه ره تا و ۱۶ لاپه ره پاشکۆی بو چاپه که ی خۆی نووسیوه و سه رجه م له ۴۰ لاپه ره دا خستویه ته به ر دهستی خوینهر. سه ره تاکه، تاریخی ۱۲/۱۲/۱۳۶۵ هه تاوی (سیییه می ئاپریلی ۱۹۸۶) ی به سه ره وه یه و تییدا گو تراوه ده ستنوسه که ی له مانگی به هه منی سال ۱۳۶۵ (جانیه وری و فه بریه وری ۱۹۸۶) له کاک فه رهاد شاکه لی وه رگرتوه و ئیستاش، به بی هیچ چه شنه ئال و گو پۆرێک بلاوی ده کاته وه. ناوی «طوایف و عشایر کرد» یش هه ر خۆی له سه ر نامیلکه که ی داناوه.

چاپه که ی کاک محمد، یه که م چاپی دهقی فارسی نامیلکه که یه و جیگی ریز و ئیحترامی منه به لام له دوو شوینی تایبه تدا، هه له ی پیه دیاره که پیویسته ده ست نیشان بکریین:

۱- روانگی کاک محمد له مه ر پاراستنی ئه مانه تی نووسه ر و ده ست تیوه رنه دانی کاره که ی، بوته هۆی ئه وه ی هه له ی زهق و ئاشکرای ریزمان و خه تای رینووسی

دهستنوو سه کهش ساغ نه کرینه وه. مهسه له که، کاتی
 جیدی ده بیته وه که ده بینین ئه و که سه ی وا
 دهستنوو سه که ی له بهر نوسخه ی سه ره کییه وه
 نووسیوه ته وه، له نووسینه وه ی ناوی که سایه تیه کان و
 ههروه ها ناوی گوند و چیا و مه لبه نده کانی کوردستانی
 ئه رده لاندئا تووشی هه له ی زهق هاتوه. نووسینی ناوی
 «هه لو خان» ی ئه رده لان به شیوه ی «هوخان» و نووسینی
 ناوچه ی «علیشکر» (اسفند ئابادی ئیستا) به شیوه ی
 «عیشکر»، نیشانه ی ورد نه بوونه وه ی نوسخه هه لگرن.

نوسخه هه لگر، رسته یه کی له لاپه رهی دوازده ی
 دهستنوو سه که دا هیئا وه، که شیوه ی هه له ی به روونی
 پیوه دیاره: «به مفاد بی دولتی از نفاق حیز و حکومت ان
 صفحات از کف اوها بیرون..» به لام کاک محمد هه ولئی
 راست کوردنه وه ی هه له که ی نه دا وه، له کاتی کدا
 ورد بوونه وه یه کی که م بو ده رختنی راسته قینه ی رسته که
 بهس بوو و ده کرا بزانی «حیز» ی عه ره بی + واوی
 عه طف، ده بی له ئه سلدا فیعلی فارسی «خیزد» بوو بیته
 به واتای «را ده بیته» واته «به مفاد بی دولتی از نفاق خیزد،
 حکومت...» که کوردیه که ی ده بیته: «به گویره ی
 ئه وقسه یه ی که ده لیئن چاره رشی به رو بووی دوو به ره کییه،
 ئه وانیش، حوکماتی ئه و ناوچانه بیان له ده ست ده رچوو.»

۲- تیگه یشتنی كاك محمد له واتای «كوردستان» و «كوردستانی ئییران» یش تیگه یشتنیکی گشتییه و جیاوازه له واتای نووسهر. به گویژهی دابه شکرانی جوغرافیایی ئییران له سهردهمی خویدا و تهنانهت به گویژهی زاراوهی ئیستای خهلكی شاری سنه و دهووبهر، نیازی نووسهر له كوردستان، چوارچیوهی جوغرافیایی كوردستانی ئهرده لانه كه شاری سنه و سهقز و بانه تا ناوچهی ههوشار ههروهها مهريوان و ههورامان و جوانپووی گرتۆتوهه و مهلبهندی گهرووسیشی پیوه لكاوه. ئهگهر له ههنديئ شوینیشدا باسی هۆزی «زهند» و «گۆران» و «كه لهوڤ» كراوه، بههۆی نیشتهجی بوونی ههنديئ خیزانی ئهوه هۆزانه له ناوچهی كوردستانی ئهرده لانه بوه نهك ئهوهی دهستنووسه كه باسی هه موو هۆزه كورده كانی كردبیئت.

نووسهر خوئی دهلی ناصرالدين شاه و ظل السلطان داوايان لی كردوه باسی «هۆز و تیره و تایفه ی كوردستان - واته ئه وه شیرانه بکات، وا كه وتونه ته چوارچیوهی حکوومه تی حاکمی كوردستانی ئییرانه وه»، له هیچ شوینیکی دهستنووسه كه شدا باسیك له هۆزه كانی موكری یا خود ههرکی و شكاك و زهرزا و جهلالی نه كراوه. واته نووسهر به كرده وه، واتای كوردستانی له هه مان

چوارچيئو دا هيشتتوتته وه كه دهولته تي ئيران له سه ره دمي
 پيش قاچاره كانه وه تا ئه مرؤ دا بيني كر دوه. حكومه تي
 ئيران ناوچه ي كوردنشينه كانى باكوورى له گه ل
 نازه ربايجان خستوه و باشوورى ئه رده لائيشى به ناوى
 كرماشان و ئيلام و لوپستان له قه له م داوه! له بيرمان
 نه چئ كه ميژوونوسى به ناوبانگه «شيخ محمد مردوخ»
 ناوى «تاريخ كردستان و توابع» ي له سه ر ميژوه كى
 خوى داناوه، له كاتيكدا هه موو لاپه ره كانى ميژوه كى، جيا
 له هه ندئ باسى گشتى، ته رخانى ميژووى كوردستانى سنه
 (ئه رده لان) كراوه، واته ئه وپش له فزى كوردستانى به هه مان
 واتاى «ئوستانى كوردستان» وه رگرتوه.

ئه وه له كاتيكدا به كه كاك محمد، چه مكيكى گشتيتى
 له ناوى كوردستان وه رگرتوه و به م بؤنه به وه ١٦ لاپه ره
 پاشكووى خوى داوته دم كارى نووسه ر. له و ١٦
 لاپه ريه دا، كو مه لئيك زانيارى له سه ر عه شيره ته كورده كانى
 ئيران بلاو كر دوتته وه كه له عه ينى تازه يى و سوود به خشيدا،
 مو شكيله به كيان هه به و ئه وپش ئه وه به به يوه نديان به
 ناوه رپوكى نووسراوه ي نووسه ره وه نيه.

له و هه وت هؤزه ي واله پاشكووى كاك محمدا باسيان
 ليوه كراوه، پينجيان (ديبوكرى، فيض الله به گى، گورك،
 مامه ش و مه نكور) دانىشتووى موكر يانن و به كيان (واته،

شكاك)، لهوپه پى باكوورى كوردستانى رۆژه لآت ده زى و
ته نيا هۆزه كانى دانىشتووى بانن كه ده كه ونه
چوارچىوهى كارى نووسه ره وه.

به كورتى بلّيم، ناوى «عشاير و ايلات و طوايف
كردستان» (كاك فه رهاد) و «طوايف و عشاير كرد» (كاك
محمد)، هچكاميان ناويكى پر به پيست بۆ ده ستنووسيك
نين كه تايبهت به ناوچهى ئه رده لآن كراوه و باسى هچ
هۆزيكى كوردى له وديوى سنوورى كوردستانى ئه رده لآن
نه كرده وه.

كه و ابو، به رى و جى ترين نى بۆ ئه م ناميلكه يه،
بريتى ده بيت له «هۆز و تيره و تايفه ي كورد له
كوردستانى ئه رده لآن» گهرچى نووسه ره هر سى
تيرمه كه ي بۆيه ك و اتا به كار هيناوه و جياوازيه كه
له نى وان هۆز و تيره يا تايفه دانه ناوه.

له كۆتايى باسه كه دا ده بى بلّيم منه تبارى خوالىخوش
بوو دوكتور «عابيدى سراج الدينى» و كاك «ئسه عدى
سراج الدينى» م بۆ پيداچوونه وهى ناميلكه كه و
خويندنه وهى يادداشته كانى من. هه روه ها سپاسى زورى
كاك ئه ميرى حسنيوور ده كه م بۆ ئه و ئاگاداريه ي وا

لەمەپ دەستنووسەکانی وەزارەتی دارایی ئێران پێی داوم، سپاسی مامۆستا محمد علی سولتانی دەکەم بۆ روون کردنەوێ بە نرخەکانی. سپاسی زۆری «مامۆستا کەمال مەحمود فەرەج» یش دەکەم بۆ بەسەرداچوونەوێ و راست کردنەوێ هەلە ی رینووسی و ریزمانی تەرجمەکە. سپاسی زۆری هاوسەرم نەسرین برناو برایان کاک خانى هەژار، کاک عەتا موفتى و کاک سەرکەوت مەحمود و بنکەى راگەیاندى کوردی لە لەندن دەکەم بۆ یارمەتى بەنرخیان لەمەپ تايپ و هەلەگرتنى دەقى کوردی و فارسى. دەقى کوردی نامیلکەکە، کاتى خۆى خوالیخۆش بوو «سوبحیە نادر» تايپى کرد و رۆژیک پيش سەفەرى بى گەرانەوێ بۆ کوردستان بۆى هیئەنامەوێ. یادى بەخیر بێت. پێویستە بلییم ئەم نامیلکەى چەند سالییکە ئامادە کراوێ و چاوهروانى چاپە!

وهرگيڙاوي كوردي دهقهكه

بە ناوی خودای بەخشینەر و دلۆقان

سپاسی بی سنوور شایانی خولقینەر یکه نیهادی
خاوینی ئادەمی لە ئامیته کردنی ئاو و خاك خولقاند [و] لە
تۆرمەهی ئادەم، چەندەها نەتەووە و ئۆممەتی لە پەردەهی
نەبوونەووە هیئایە گۆرپەپانی هەبوون؛ هوالذی خلقکم من
نفس واحده وجعل منهما رجالا ونساء.

ستایشی بی ئەژمار رهوای بەدیھینەر یکه تیرە و
تایفەهی رهوشت جیاواز و هۆزانی بەکردهووە و شیۆه
جیا جیایی لە پەگەزی ئەو پایەبەرزە خولقاند؛ وجعلناکم
شعوبا وقبائلا لتعارفوا.

دروودی له‌را‌ده‌به‌در بۆ تیشکی نووری خودا و هۆی
 سه‌ره‌کی خوێتانی زه‌وی و ئاسمان و ئابرووی تۆره‌مه‌ی
 ئا‌ده‌م و‌حه‌و‌وا، گه‌وره‌ی هه‌موو پیمیرد و پیغه‌مبه‌ران -
 محمد، مه‌زنی هه‌ردوو جیهان و مرۆف و جندۆکه و
 هه‌ردو فیرقه‌ی عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م- سلّووی خودا له‌خۆی و
 بنه‌ماله‌که‌ی بیته؛ العرش ما طلعت شمس و ملاح نجم فی
 دجی الظلم.

نه‌رم و نیانی رۆح و با و ره‌حمه‌ت و به‌هه‌شت له
 پۆحی بنه‌ماله‌ی پاک و مه‌زن و یارانی هه‌لبژارده و
 پیشه‌وایانی ته‌ریقه‌ت؛ ساده لاترید الا رضی الله کما لاترید
 الا رضاها لم یكونوا للعرش الكنوزا خافیات سبحان من
 سواها.

دوای ئەم قسانه، له سه‌رده‌می پیروزی ئیستادا
 فه‌رمانی به‌رز و مه‌زنی شاهه‌نشای عاله‌م په‌نا، پشتیوانی
 ملك و میلله‌ت و پارێزه‌ری دین و ده‌وله‌ت، سیبهری پاکی
 ده‌رگانه‌ی خوا و هۆی ئاسایش [و] هیمنایه‌تی، شاهه‌نشای
 صاحبقران و میراتگری تاج و ته‌ختی که‌یان، شای شاهان
 و خاقانی خاقانان، هه‌وری بارانبار و شیرری صائل و
 قه‌له‌می قه‌زا و قه‌ده‌ر، یاریکاری ئیسلام و خاوه‌نی ئالای
 سه‌ره‌که‌وتوو - ابوالنصر ناصرالدین شاه قاجار، لزال
 للدين و الاسلام ناصرا و لكسر الاصنام كاسرا.

ھەرۋەھا جەنابى پايەبەرزى مەزنى نەزم و نيزامى
 ھەموكارىك و ھەموو خەلكىك و ئاسايشگەى ملك و
 پاسەوانى دەولەت و پارىزەرى گەل، بالى بەرانبەردانەرى
 تەرازووى عەدل و داد و قامچى سزادانى دەستى زولم و
 زور، خاۋەنى ئەستىرەى پىرۆز و جىگە و شوينى بەرپىز،
 شازادەى مەزن "ظل السلطان" (۲) خودا سايەى بەرزى
 پايەدار بكات، فەرمانى ۋەك قەزا بەھىزى، شەرەفى
 دەرچوون و بەرپۆھ چوونى پى درا، كە: ناوى ئەو ھۆز و
 عەشیرە و تیرە و تايغانەى وا لەناو سنوورى خاكى
 كوردستاندان - واتە، ھەموو ئەوانەى كە دانىشتووى نپو
 ھكوومەتى ھاكىمى كوردستانى ئىرانن بە كۆچەر و
 نىشتەجى و خەلكى ئاۋايى و دەشت، بەكورد و غەیرە
 كوردەۋە، بەژمارەى راستەقىنە ياخود بەمەزندەى خىزان
 و كەس و كار و پاگەياندى بنەچەك و ئەسلى
 پىشتاۋپىشتيان، بە تارىخى راگوپىزان و كوچى ھەموو
 عەشیرە و ھۆزىك لەخاكىكەۋە بۇ خاكى تر، ھەرۋەھا
 دەرخستنى ئەو راستىيەى لەكام رەگەز و تايغە و
 تیرەبەكن، دانىشتووى كام شوينن، ھاپرەگەز و تیرەيان
 لە چ شوينىك دەژىن لەسەردەمى كامە پادشا و بەفەرمانى
 كام سولتان و لەبەر چ ھۆبەك لە زىدى خويان
 راگوپىزاۋن، ھۆى ناوبران و ناۋنرانى ھەمو ئەوتايغانەى

وا ئیستا هەن و پێشتر بوون یا چوون، بە شوینی ئیستایانەوه چ لە گوند بژین چ لە ئاواپی، گەرمین و کوێستان کردنیان لە بیابان بێت یا لە دەشت و چیا، هەمووی لە پەرتووکی بێ درۆ و دەفتر و نامیلکە یەکی تەواو دا، بنووسری و راستەوخۆ بنیڕریتە خزمەت جەنابی موستەطابی " صنیع الدولە - وەزیری انطباعات (۲) و وەرگێری تایبەتی دەرگانی بەرز [ی شاھی].

ئەو بوو، کاتێ بەرپۆه بردن و بە ئەنجام گەیانندی ئەم ئەرکە، خرایە ئەستۆی منی بچووی خەتباری ناچیز، سەرەپای کەم دەسلاتی و نەبوونی توانا، سەردانەواندن بۆ فەرمانەکەم بەواجبی سەرشانم زانی و دەستم کرد بەنووسین.

بیروپرای لە ئاوینە روونتری خاوەن هۆشان و بلایمەتانی زیرەك و زانا، لییان ئاشکرایە کە هەموو حەشامات و عەشیرەت و تیرە و تایفەیی دانیشتووی کوردستانی ئێران جیا لەساداتی پایەبەرز و چەند بنەمالە یەکی تۆرمەمی "طوس نوذر" (۴) کە لەم ئاوانانە بە "گەوش زێزینە" ناوبانگیان دەرکردووە، هەر وەها ژمارە یەکی کەم لە تیرە و تایفەیی تر کە هاتوون و لە کوردستان گیرساوونەتەو، پاشماوەی خەلکە کە هەمووی لە هۆز و عەشیرەتی کوردن، جا بەو بۆنە یەو، پێش دەست پێ

کردن به باسه که، پپویست بوو سه ره تایهك بهه ندی
زان یارییه وه له مهر سنووری خاکی کوردستان و ئهسل و
بنه چهك و ره گهزی کورد و ئه و لق و پوپه ی و
له کورد بۆته وه، هه ر [به کوردیش] ده ناسرین، بنووسری و
رون بکریته وه [هه رکامیان] له چ تیره و هۆز و
تایفه یه کن.

که و بوو، بناغه ی ئه م په رتووکه م له سه ر سه ره تایهك و
چه ند بابه ت دانا که به گویره ی پیته ئه لف و بی [باسی]
هه ر تا قمیکیان له "بابه ت" یکی جیا وازدا بنووسم.

سەرھەتا: بریتىيە لەسى "مەقسەد"

مەقسەدى يەكەم

باسى شوين و ژمارەى كورد و سنوورى كوردستانە؛

شاراوه نەمىنىڭ كە وەك دانەرى «نۆزھەت القلوب» (۵)
و نووسەرى «شەرەفنامە» واتە شىخ شرف الدىنى
بەدلىسى سنوورىيان بۇ ديارى كردو، كوردستان ولاتىكى
پان و دريژە و ئىقلىمىكى حەقىقە نەك مەجازى.

لە دريژايدا، كوردستان لەكويستانەكانى لۆرستانى
گەورە و سەرھەتاي خاكي فارسەوہ هەتا جزيرەى لووت (۶)
و ئەرمەنستانى عوسمانى دەكشى واتە ئەو شوينەى كە تا
ئەستەمول بىست قۇناغى كاروان زياترى نامىنى و
پانتاييەكەشى لە دەورويشتى «قسقە» (۷) وە تانزىك بەغدا
و عەرەبستانە.

لە كۇتاييەكانى حكومەتى «بەنى عەبباس» دا،
«نصرالدوله احمد كورپى مەروانى كوردى» بۆتە شاھى ئەم
ناوچەيە وا ناوبانگى بە «كوردستان» دەركردوہ و ناوى
«سولتان» يان لى ناوہ و سەكەيان بەناويەوہ لى داوہ.

پاشان بە گـويژەى زەمانە، لەھەر
شوينىكى [ناوچەكە] دا، حاكمىكى جياواز دەسەلاتى

سەندوھ، بۆتە پاشاگەردانى و [ھەركەس] بۆ ماوھى
 سەردەمىڭ لە بەشىڭكى خاكەكەدا حكومەتى كردوھ.
 ئىستاش ئەو ولاتە پان و بەرىنە، بەشىڭكى تەواوكەرى
 خاكى دەولەتى بەرپىزى ئىرانە و ھەندىڭكى تىرى بە بەشىڭ
 لەخاكى دەولەتى بەرزى عوسمانى دەژمىررى.

مەقسەدى دوھەم

لە باسى بنەچەكى كورداندايە؛

شاراوە و سەرىپۆشراو نەمىنى، كە قسەى
 مېژوونوسان لەسەر بنەچەكى كوردان جياوازە،
 ھەندىڭيان لايان وايە لەتۆرمەى كەسىڭن بەناوى " كورد"
 و ئەويش لە سەردەمى زوحاكى عەپەبدا [ژياوھ]. وەك
 بىستراوھ و نووسراويشە، ھەموو پۆژىڭ بۆ خواردنى ئەو
 مارەى وا لە سەرشانى شىن بىو، كەسىڭيان بەنۆبە
 دەكوشت و مېشكى سەريان دەرخواردى مارەكە دەدا.
 ھەموو پۆژىڭ بى پسانەوھ، دوو ھەژاريان دەدايە دەست
 كابرەى چىشتكەر بۆئەوھى مېشكىيان بكاتە خواردنى
 مارەكان.

كابراش كه مرؤفئىكى باش بوو، ههموو رپوژئى
به كئىكىيانى دهرباز ده كرد و له جياتيان، مئشكى سهرى
مه رپئى تئىكه لائو ئه وى تر ده كرد و ده ببرد بؤ لاي زوحاك
و دهرخواردى ماره كانى دها. هه لاتوه كانئش له سه حرا و
بىابانى دوورده ست و له ئه شكه وت و كه لاه دا
ده حاوانه وه.

كاتئى نورهى كه سئىك به ناوى "كورد" هات، چئشته كهرى
گورين دهربازى كرد و ئه وئش به خوئى و ژنه كه به وه
ئاوهرى ئه و شاخانه بوو. كه به "كوردستان" ناو ده برين
و له و سه رده مه دا هئشستا ئاوه دان نه ببوونه وه. پاش
ماوه به كه وه چهى زوربان لئى كه وته وه و دواى زگ و زاي
زور، تايغه كه يان به ناوى ئه وه وه ناونا و له ناو خه لكى
دئكه دا، به ئازايى ناوبانگيان دهر كرد.

به گوپرهى هه والدانى نووسهرى شه ربه فنامه - شئخ
شه ره ف الدين به د لئسى، كاتئى كه خوسره وى په روپز -
پادشاي عه جه م، (8) نامه ي بؤ چه زه تئى پئغه مبه ر سللوى
خوداى لئى بئى نووسى، گوئى كه سئىكم گه ره كه نامه كه م له
"مه دايه" وه به رئى بؤ "مه دينه". كه س كاره كه ي له خوئى
نه گرت تا كوردئى كيان دوزيه وه كه كاره كه ي به پئى فه رمانى
خوسره و گرت ه ستؤ و له ماوه ي بئست رپوژ دا نامه كه ي
گه يانده جئ.

ياران [ى پيغەمبەر] كە لەخزمەتيدا بوون، سەريان سوورما چۆن لە ماوہيەكى وا كەمدا توانيويە رېنگايەكى وا دوور بېرې. ھەزرەت دروودى خوداي لى بىت، ھەرمووى ئەوكەسە لە ھۆزى كوردانە و پاشان ھەرمووى خوداوەندى ميري مەزن ھيز و توانا و خيىرايى و نازايەتى و تواناييەكى ئەوتۆى بەو ھۆزە بەخشيوە كە بەشى كەم گەلانى ديكە بوە، بەلام حيكمەتى بەرزى خودايى واى بەباش زانيوە كە دووبەرەكى و نيوان ناخۆشى و كيىشە و ھەراى وا بخاتە ناويانەوہ كە ھۆزاني ديكە لەدەست خراپەكارى و دوژمنايەتيايان ئاسوودە بن و ھەموو كاتى خۆ بە شەر و پيكدادانەوہ خەريك بكن و نەپەرژينە سەر ھۆزاني تر.

بەلام راستترين بۆچوون ھى "ئەحمدي كورپى خەللەكان" ھە كە لە ميژوہكەى خۆيدا نووسيوہ(٩) و ئەويش ھەمان بابەتە، كەابو عمرو بن عبداللە - نووسەرى كتيبى "استيعاب"(١٠)، لە نامەى "قصدوامم" دا كاتى باسى بنەچەكى عەرەب و عەجەم دەكات، دەگيىرپتەوہ و دەلى "كورد، لە بنەچەكى "عمرو مريقا" ن كە ئەويش لە تۆرەمەى "ملووكى يەمەن" بوە و بەپيى تىپەرپوونى زەمانە، لە خاكى يەمەن پەرەوازە بوون و لە كوردستان گيرساونەتەوہ و وەچەيان لى كەوتۆتەوہ، وەك شاعير گوتوويە:

لعمرك ما الاكراذ من نسل فارس
ولكنه من نسل عمروبن عامر
"عامر" ى باپيره گه وره ى كورد، به هؤى دهه نده بى
زۆروه وه نازناوى "ماء السما" ى پى دراوه وه كه مه وه ى
رؤمى فه رمويه:

ببه به عاسمان، ببه به هور و باران و برژى خواره وه
ئاوى پلوسك كه لكى نيبه
پلوسك مايه ى شهر و هراى دراوسيانه
به لام ئاوى باران باخچه ى سه د رهنك به ره مدينى (۱۲)
"ئوس" و "خزره ج" كه پشتيوانى حه زه تى پيغهمبه ر
(د.خ) بوون، له توره مه ى "عامر" ن و "عمرو" ى كورى
هه موو رؤژى دوو ئاوه ل داوينى نه خشاوى له به ر ده كرد و
به شانى خؤى ره وا نه ده دى به كه سيكى ديكه يان ببه خشى
بيكه نه به ريان. جا، كه ئيوارى داده هات، به رگه كه ى
ده دراند و هه ر به م بؤنه يه وه نازناوى "مريكا" ى پى درا.
"ابوالقاسم فيردهوسى" له م دوو بؤچوونه، يه كه ميانى
پى راستتر بوو و له «شاهنامه» دا (۱۳)، ده لئى [بؤ
شيعره كانى فيردهوسى برونه په رايوزى ژماره ۱۳].
شاهانى خاوه ن ئيراده و دادگه ر و حاكمانى له سه رخؤ و
جوامير له هؤزى كوردان هه لكه وتوون و له وان، "صلاح
الدين ايوبى" به، كه ميسر و بيت المقدس و شامات و

مەككە و... ھتدى سەرلەنوڭ لەفەرنگئ سەندەوہ و خستىيەوہ دەست خەليفەكانى بەنى عەباس.
دەقى كىتئبانى ميژوو و "سیر"، شاهیدی ئەم حالە و پەسندكەرى قسەى ئىمەن و باسى چاكى و خاسى و سيفەتى باشى ئەو سولتانه مەزنە لە دەفتەرى پوژگاردا نوسراوہ و زۆربەى عالمانى ئىسلام بە ھەلبژىراوى خولەفای راشدىن و مەزنترىن شەركەرانى رىگەى ئايىنى ئاشكرا[ى ئىسلام] ناوى دەبەن. لەنەوہ و نەتىجە و بنەمالەى ئەو سولتانه، گەليك كەسانى ناسراوى ناودار ھەلكەوتون.

مەقسەدى سېھەم

لەباسى ھۆزوتىرەى گەرەى ئەو كوردانەيە كە لق و پۆكانى تر بەوان دەگەنەوہ و ھەمووى، بەكورتى و بەبئ دريژدادپى [دەنووسم]:

يەكەم: ھۆزى كوردى ئەرەلانى، كەتۆرەمەى بابا ئەرەلانى و ھەندئ كەسيان بەپىي چەرخى پوژگار لە زۆر ناوچەى كوردستان حكومەتيان كردوہ و ئىستاش كۆمەليكى زۆريان لە ناوچەگەلى كوردستان نىشتەجيئ.

دووهههم؛ هۆزی "لور"، که زیڊ و خاکیان له ئیسفه هانه وه
تاسنووری عه ره بستانی ئیران [خۆزستان] و له "همه دان"
و جه مسهری خاکی "عیراکی عه جه م" (۱۴) هوه تا سنووری
"عیراکی عه ره ب" کی شراوه و به شیکیان به تیپه ربوونی
زهمانه و سه رده م، له "قه زوین" (۱۵) وشوینی تر،
نیشته جی بوون.

سینههم؛ هۆزی "کرمانج"، که به "بابان" ناویان دهر کردوه و
شوینی دانیشتیان که وتۆته لای که رکوک و سوله یمانی و
شاره زوور و کۆی و هریر و ساوجبلاگی موکری (۱۶)؛
به شیکیشیان له "بانه" که مه حالیکی ئیرانه، دا ده نیشتن.

چوارههم؛ هۆزی «گۆران» که زۆر به یان له کرمانشان و
کوردستانی ئیران نیشته جین.

پینجههم؛ هۆزی «لهک» که زۆر به یان له کولیاپی و کرمانشان
و همه دان و کوردستانی ئیران ده ژین؛ که مایه سیه کی
که میشیان به هۆی پیشهاتی رۆژگاره وه کۆچیان کردوه بۆ
ئیسفه هان و له وی نیشته جی بون [بهختیاری؟].

باسی هۆزی شه شه م نه کراوه، وهرگیرا

هه وه م؛ هۆزی «مانی» و «نانه کەلی»، که شوینی دانیشتنیان له پێشدا کویستانه کانی رهواندز و ههولیر له خاکی عوسمانی و ساوجبلاگی موکری ملکی ئیران بوه و به هۆی مله پوری و سه ره بز یوییه وه، به فه رمانی خوالیخۆش بوو شاعه بباس سه فه وی کۆچیان پێ کراوه و له "رهی" و "شه هریار" و "قه زوین" دایان مه زان دوون.

هه شه م؛ «کوردوسی» و «کوردی ئیزه دی»، که شوینی دانیشتنیان له خاکی عوسمانیدا، هه ره له مووسله وه تا مه ردین و له دیاره کروه وه تاحه له بی داگرتوه و په نام بۆخوا، شه یتان به خودا و "یه زید" یش به پیغه مبه ری ئه و ده ناسن - به لێ خودای ئه وتۆ شایانی پیغه مبه ریکی وه هایه! هه ره موسولمانیکیان وه گیر که وئ و له رۆستی بی، گیانی لێ ده ستین.

نوه م؛ هۆزی «جان»، که زۆر به بیان کۆچهرن و گه رمین و کویستان ده که ن و هیشتا نیشته جی نه بوون.

دەھەم: ھۆزى «لۇلۇ» (لۇو لۇو؟) كە زىدەكەيان قەلای
 چىيايەكە پىيى دەگوتىرى زەنگار و كەوتۇتە خاكى
 عوسمانىيەوہ. خەلكىكى ئىجگار ساغ و بى ئازارن و
 بىجگە لە كاسبى و كشت و كال، ھىچ كارىك ناكەن،
 دەر بەستى خانوبەرە كردن و بەدەست ھىنانى كەرەسە و
 شتوومەك نىن. ئەم ھۆزە، ھىچ كاتىك ھەتا ئىستاش زانا
 و بلىمەت و خويىندەوار و زانىار و تىگەيشتوو و خەت
 خۇش و ھونەرورەريان لى ھەلنەكەوتوہ. بەنىسبەت
 كوردانى تر، مېھرەبان و مېوان خۇشەويستن.

بابەتى يەكەم

باسى ئەو ھۆزانەى وا پىتى [يەكەمى ناويان] ئەلف
 [واتە ھەمزە] يە

يەكەم - ئەردەلان

لەبارى خوو و خدە و سروشت و ئاكارى باش و
 كوردەوى چاك و فەرھەنگى مرۇقايەتى و ئازايەتى و
 دەھەندەيىيەوہ، لە ژوور ھۆزەكانى دىكەى كوردەوہن و
 لەھەموو سەردەم و زەمانىكدا، خانانى ناودارى بەشان و

شەھە و کەتەنە وەك «خان ئەحمەد خان» (١٧) كۆپى
«هەلۆخان» (١٨) يان لى ھەلەكە و تۆھ كە شاھ ەبباسى
سەفەوى (١٩) بەھۆى ئازايەتەنە و بەجەرگى و لىھاتوويىبەكى
زاتىيەو ە كە لىي بەدى دەكرا، فەخر و شەرەفى پى
بەخشى و "زىپىن كالاو خانم" ى خوشكى خۆى پى
مەرھەمەت كەرد و ھەر بە ھوكم و ئەمرى شای رەھمەتەنە،
مووسل و رەواندز و عىمادىيەنە گەرت و چەند ساللىك
لەبەشى زۆرى كوردستاندا ھوكماتەنە كەرد.

ھەرۆھە، خوالىخۆش بوو «خوسرەوخانى
دووەم» (٢٠)، نەبىرەنە سوبخان و پەردى خان، كە بە
ئازايەتەنە و بەجەرگى و دەھەندەينە ناوى دەركەردبوو،
كەردەو ەنە گەورەنە ئەوتۆى لى وەشايەو ە كە ناوى ناودارى
لە پووپەپى پۆزگار دا ماووتەو ە و يەك لەوانە، تىك
شكاندەنە خوالىخۆشبوو "اللە قلى خانى زەنگەنە" بوو كە
كورتەكەنە بە شىو ەنە خوارەو ەنە:

پاش ئەو ەنە زنجىرەنە «زەندىيە» كۆتايان ھات، "ئەللا
قولى خانى زەنگەنە" كە ھاكىمى كرماشان بوو، سەوداى
داگىر كەردەنە عىراق و كوردستانەنە كەوتە سەر و بە
تۆپخانە و لەشكرى زۆرى كوردى كرماشان و سونقور و
كولىيەنە و لورەو ە كەوتە رى. لە لايەكى دىكەو ە،
خوسرەوخانى بەھەشتىش لە سەنەو ە ھات و ھەر دوو

لهشكر له سونقور بهيهكياندا، دواي ههول و تيكوشاني
زور، سوپاي كوردستان سهركهوت و ئەللا قولی خان
كوژرا.

خوسره و خان رووي كرده كرماشان له دوو فرسهخي
شار، حاجي عهليخاني مامي ئەللا قولی خان، به پيشكeshي
زوره وه هات و داواي ليبووردني كرد. خوسره و خانيش
گه پايه وه بو كوردستان.

كارپكي ديكه ي [خوسره خان]، راواني جه عفه رخاني
زهد بوو [يهكي له جيگراني كهريم خاني زهد، كه له
۱۲۰۳ / ۹-۱۷۸۸ نا كووزراوه] كه به ههشيمه تي زوري
"زهد" و فارس و لوپ و هتد... هوه، به ئامانجي گرتني
ناوچه كاني كوردستان و عيراق، هاته ههمه دان. هه
ئه وه نده ي هه وال كه گه يشته گويي خوسره و خان، به
سوپاي ئه رده لانه وه كه وته رچي و له «به هار» ي ههمه دان،
هه ر دوو سوپا گه يشته يهك.

دواي شه ر و پيكدادانيكي زور، خوسره و خان
سهركهوت و جه عفه رخاني زهد له گريژنه چوو، واته
شكا و هه لات. [خوسره و خان] كه وته شويني و "مه هدي
به گي شوقاقي" كه شاعيريكي ناوداره، له خزمه تيدا بوو،
چهند فهدر شيعري "مثنوي" بو پيروزبايي عه رز ده كات
كه سه ره تاكه ي ئه م فهدري خواره وه يه:

موسم دی خسرو بهمن و قار خیمه برافروخت
چو گل در بهار

«له مانگی به که می زستاندا، ئەو خوسره وهی، و یقاری
وهك به همهن [شای که یانی]ه، وهك گولی سهرده می بههار
خیوتهی هه لدا».

ههروه ها [خوسره و خان] هه لی شکاندنی اسماعیل
خانی زه ندیشی بو هه لکه وت.

به کی دیکه له خانانی ناودیڤری ئەرده لآن، ئەمان الله
خان" (۲۵) ی بهه شتییه که خاسه کوری هه ر ئەو
خوسره و خانه بوو. ئەمان الله خان، له سهرده می خاقانی
عاقیبهت به خیڤری خوا لیخۆش بووی بهه شتی دا (۲۶)
خودا له دارالسروری بهه شت بهرگی نووری له بهرکات،
شانازی و فهخری حکومه تی کوردستانی پی درا و
خزمه تی بهرچاو و نوکه رایه تی شایانی بو ده ولته تی مه زنی
ئیران و هه زره تی خاقانی بهه شتی کرد، له خانانی ناودار
و ئەمیرانی به شان و شه و که تی سهرده م و زه مانه ی خۆی
ده ژمیڤرا و شاهه نشای دین په نا چاوی گرتبووی که
خوالیخۆشبوو خوسره و خانی سیههم (۲۷)، کوری گه وره ی
ئهو ی به زاوایی قه بوول فهرموو و «حوسنی جیهان
خانم» ی پایه بهرزی که نازناوی "والیه" بوو لی ماره کرد
و به م شیوه فهخر و شانازی پی به خشی.

هروهها فهخر و شانازی زاویهتی جهنابی پایه‌بهرز
"نایب السلطنه" [ع‌باس میرزا] - خودا خاکی سه‌رگۆره‌که‌ی
بۆن خۆش کات، به‌نه‌بیره‌ی [آمان الله خان] (۲۸) به‌خشرا.

شاراوه‌نه‌می‌نیته‌وه‌که‌زۆربه‌ی هۆز و عه‌شیره‌ی
ئیران په‌یوه‌ندیان به‌ئرده‌لانه‌وه‌هه‌یه‌یا‌له‌تۆره‌مه‌ی
ئه‌وانن یاخود به‌هۆی سه‌ردانه‌واندن و ئیتاعه‌ی به‌نی
ئرده‌لانه‌وه‌به‌وان نیسه‌ت دراون.

هۆی ناوانی "ئرده‌لان" و "ئرده‌لانی" به‌گویره‌ی
کتیبه‌ی میژووی کورد [ده‌بی نیازی شه‌ره‌فنامه‌ی به‌دلیسی
بیته‌]، ئه‌وه‌یه‌که‌باپیره‌گه‌وره‌یان ئاشه‌وان بوه‌و له‌زمانی
کوردی دا به‌ئاشه‌وان ده‌لین "ئرده‌لان" [!](۳۰).

پاش ئه‌وه‌ی [باوه‌] "ئرده‌لان" به‌حوکمی چه‌رخ‌ی پۆژگار
تووشی هه‌ژاری و نه‌داری ده‌بی له‌شامه‌وه‌به‌ره‌و
دیاره‌که‌ر و مووسل دیت، دوا‌ی ماوه‌یه‌که‌له‌گه‌ل [کچی]
مه‌زمالیکدا په‌یمانی ژن و می‌ردایه‌تی ده‌به‌ستی و کورپکی
لیی ده‌بی که‌ناوی "کلۆل" (۳۱) ی لی ده‌نین.

دوا‌ی ئه‌وه‌ی "کلۆل" گه‌وره‌ده‌بیته‌، له‌به‌ر لی‌هاتووی
زاتی و ده‌رکه‌وتنی نیشه‌نه‌ی ئازایه‌تی و به‌جه‌رگی،
حکوومه‌تی مووسل و دیاره‌که‌ری پی ده‌دری هه‌تا ئه‌وه‌ی له
سه‌رده‌می غالب بوونی چه‌نگیزخان دا (۳۲) له‌سه‌رکاریان

لابرد و [ئەویش] بەژن و مندالەوہ ئەو ناوچەییەى بەجى
هېشت و لە شارەزور گیرسایەوہ.

پاش ماوہیەك، لەو شوینەش دەوڵەت و مالى پیکەوہنا
و حکومەتى پى بەخشا. ئینجا لەسەرکار وەلانرا و چوو
بۆ "پلینگان" کە گوندىكى کوردستان [ى ئیران]ە و
شوینیکە وەك قەلا وایە و بارودۆخى سروسىتى
بەشیوہیەكە، گیران و داگیرکردنى، بەھۆى سەختى و
ئەستەم بوونى رینگاکەییەوہ، گەلیك زەحمەتە. لەوچ، لەناو
گۆرانەکاندا، شان و شەوکیەتیکى پیکەوہنا و بوو
بەسەرۆك و خاوەن ئیختیاریان.

لەژێر دەسەلاتى چەنگیزدا، سەرلەنوئى گەراپەوہ سەر
حوکم و بابان و کۆى و حەریر و کوردستانى ئیرانى
خستە ژێردەست و بەرپۆەبردنى کارى ئەو ناوچانە خرایە
ئەستۆى لیزانى و لیھاتوویى ناوبراوہوہ. وەچە و نەوہ و
نەتیجەى ئەو، یەك بەدواى یەك لەو ولاتانەدا گەیشتنە
حکومەت و سەرورەى (۳۴).

بەلام لەدوايیدا بەھۆى زۆربوونى وەچەوہ و وەك
بەتایبەت لەناوکورداندا رەسمە، یەکیەتییان بوو بە چەند
بەرەكى و نیوان ناخۆشى و بەپىئى ئەوہى کەگوتراوہ:
«ئاکامى دو بەرەكى، چارەرەشییە»، حوکمى ناوچەکانى
ناوبراو جگە لە کوردستانى ئیرانى لەدەست چوو. ئینجا

ورده ورده بههۆی کردهوهی وریایانهوه، گوندی "پلینگان" یان که بهدهست حاکمانی کهلهورهوه بوو، لهوان سهند و تئیدا نیشتهجی بوون.

ههتا ئهوهی له سالی ۱۰۴۶ دا، بهحوکمی «شاه سهفی» بهههشتی [شهشهمین شای زنجیرهی سهفهوی، له ۱۶۴۲ دا مردوه]، قهلاهی پلینگانیان بهناوی ئهستم بوونی شوینهکه و زهمهت بوونی هات و چۆوه رووخاند و له سنه دا نیشتهجی بوون [پیتتهختی ئهرده لانهکان له پلینگانهوه سههتا گوپزرایهوه بۆ حهسهناوا و پاشان بۆ سنه. وهرگیڕ].

گوندی "سنه"، ئهوه دم "سینه" ی پئی دهگوترا و شوینی تایفهی "کهوش زپینه" بوو - که وهك دهگوتری بنهچهکیان دهگاتهوه "طوس نوز". [ئهرده لانهکان] لهوئ دهستیان کرد به دروست کردنی بینا و مزگهوت و مهدرسه ههتا ئهوهی ورده ورده ژمارهی دانیشتون رووی له زیادی نا و ئیستا بۆته شاریکی خاوهن ئیعتیبار و لهگهڵ شاراندا حیسابی بۆ دهکری.

بههۆی بوونی دوو لقی "لوری گهوره" و "لوری بچووک" هوه، زۆر جار [کۆی عهرهبی "ئهلواری"] لهجیاتی وشه ی لور بهکار دهبریت. تیره ی "زهند" و "بهختیاری" ش بهشیکن

لهكوردى فەيلى و لورى ناوچەى "عەلى شەكەر" (۳۷) و له "مەلاير" و "پەريە" (۳۸) دادەنيشتن . لورستان هەر ئەو شوپنەيه كه ئيستا بهو ناوہى ئەوانەوہ دەيناسين.

هۆزى ناوبراو، بههۆى چەتەيى و رووتاندنەوہى ريبوار و کاروانچييهوہ هيزيكيان پيکهوہنا، تا ئەوہى "نادر شاي ئەفشار به دەسەلاتەوہ، نارديه سەريان و به زۆرەملئ رايگويستن بۆ «دەرەگەز» و «ئەبيوہرد» و خۆراسان ولەوئ نيشتەجيئى كردن. دواى لەناوچوونى ئەفشار و دەسەلات سەندنى "كەريم خانى زەند"، زۆر بەى ئەو كەسانە گەرانەوہ شوينئى خۆيان. بەدابی لور، كه بهمەزنى خۆيان دەلئين "توشمال"، به كەريم خانيشيان كه گەورەى هۆزەكه بوو، دەگوت "توشمال كەريم خان".

كاتئى كه "شاهرخ شا" (۴۱) حكومەتى ئيسفەهانى به "ابوالفتح خانى بهختيارى" دابوو، كەريم خان و "عەلى مەردان خان" (۴۲) به سەريانادا و لەچەمەنى "قوهميز" روبەر ووى يەك بوونەوہ. دەستيان كرد به كوشتوبړ و ابوالفتح خان شكيا. دواى ئەو سەركەوتنە، "ميرزا ابوتراب" ناويكيان لەوچەى "شاه سولتان حوسەين" هينا و ناوى "شاه اسماعيل" (۴۳) يان لئى نا، ئينجا كەريم خان بەناوى ئەوہوہ دەستى كرد بەگرتنى ولاتان و بەخۆى دەگوت "وہكيل".

پاش ماوويهك "كهریم خان" ویستی بچیته شه‌ری
 "حه‌سه‌نعلی خان" ی حاکمی کوردستانی ئیران و "محمد
 علی خانی ته‌که‌لوو" حاکمی ناوچه‌ی "علی شه‌که‌ر". [ئه‌وه
 بوو] که له‌شکری هی‌نایه سه‌ریان، به‌ته‌واوه‌تی تیکی
 شکاندن و له‌رووپه‌ری عیراق [ی عه‌جه‌م] دا، ده‌سه‌لات و
 هی‌زی پی‌که‌وه‌نا و ده‌ستی کرد به‌داگیرکردنی ولاتان.
 به‌لام تا ئه‌و کاته‌ی که جه‌نابی فه‌له‌ک ده‌رگانه‌ی به‌شان و
 شه‌وکه‌ت "محمد حه‌سه‌ن خانی قاجار قۆیونلوو" ره‌حمه‌تی
 خوی لئ بی له‌ژیاندا بوو، نه‌یتوانی هی‌چ کاریک بیاته
 پی‌شی و له‌هه‌موو شه‌ر و کوشتار و پی‌کدادانی‌کدا،
 تووشی شکان ده‌هات.

به‌هۆی ئه‌وه‌وه که گه‌وره‌ پیاوانی هۆزی لوپ هه‌میشه
 له‌گه‌ل حاکمانی کوردستاندا دوژمنایه‌تی و
 به‌ره‌ه‌لستکارییان هه‌بوو، هه‌رئه‌وه‌نده‌ی ده‌رفه‌تیکیان بو
 هه‌لکه‌وتایه، یا حاکمانی کوردستان به‌سه‌ر لوپیان داده‌دا،
 یا تووشماله‌کانی لوپ ده‌هاتنه‌ سه‌ر کوردستان و ئه‌وه‌ی
 مایه‌ی ویرانی وتالان و برۆ و کوشتن بوایه‌ ده‌یانکرد.

وه‌ک له‌سه‌رده‌می شاعه‌بباسی به‌هه‌شتیدا، کاتێ خان
 ئه‌حمه‌د خانی حاکمی کوردستان و "شاوێردی خان" ی
 حاکمی لوپستان هه‌ردوکیان له‌ئیسفه‌هان و له‌خزمه‌ت
 [ی شاه] دا بوون، رقه‌به‌ری و دژایه‌تی له‌نیوانیاندا په‌ره‌ی

سەند، بەچەشنىڭ كە دىۋانى گەپرانەۋە بۇ شوپىنى حوكماتى
خۇيان، شاۋپىردى خانى لورپە شىمەتتىكى زۆرى لە لورپە و
زەند پىكەۋەنا و بۇ شەپرى خان ئەحمەد خان كەۋتەپرى.
خان ئەحمەدخان وزەى ۋەستانى نەبوو و خۇى
لەقەلاى "حەسەن ئاۋا" دا - كە يەك فرسەخە پرى لەسنەۋە
دوورە، حەشاردا. شاۋپىردى خان گەمارۆى دان و دىۋانى
چەند شەۋپىك، خان ئەحمەد خان بەجل و بەرگى گۇپراۋەۋە و
بى ئەۋەى شاۋپىردى خان بزىنى لە قەلاى حەسەن ئاۋا دىتە
دەرى و كۆمەلنىك كورد لەگەل خۇى دەبا و دەچى بۇ
لورپستان. لەۋى، دەستى ۋىرانگەرى و تالانى باش
دەۋەشىنى و بە قەدەراىى ۵۰۰ بنەمالەيەكى [لورپ]
پادەگويى و لەخاكى كوردستان نىشتەجىيان دەكات.
هەرىئىستاش نىزىكەى حەفتا خىزان كە بەمەزنىە
سىسەد كەسىك دەبن، لە خاكى كوردستاندا ماون و
هاۋىنەھەۋارىيان دەخەنە "كەرەوز" (۶۶) و مەرىۋان و
"كەمەرە" (۶۷) زىستانىش هەر چەند خىزاننىك لەيەكى لەۋ
گوندانى شوپىنەكە، دەمىنەۋە. پاشماۋەشىيان ۋردە ۋردە
چوۋنەتەۋە خاكى خۇيان و ژمارەيەكىشىيان پەرىۋنەتە
خاكى عوسمانى و لەناۋ ھۆزى جافدا دەژىن.
لەۋانەى ۋا لە ئىزانن گەرچى دە پازدە خىزاننىكىيان بە
"كلاۋكەر" ناۋيان دەركردۋە، بەلام لە راستىدا هەر لە

ھۆزى لورپن. ھۆى ناوانيان به "كلاوكەر" يش ئوھيەكە
 كلاوى لبادى كوردىيى زۆر چاك دروست دەكەن و لە
 زاراوھى كوردىدا، كلاوكەر واتاى "كلاودروو" دەداتەوھ.
 ھۆى ناوانى ھۆزى "لورپ" يش روون نييە، گەرچى
 ھەندى كەس دەلپن "لورپ" ناوى باپيرەگەرھيان بووھ و
 ئيستاش ھەر بەناوى ئوھوھ نيوبانگيان دەرکردوھ،
 خوازاناترھ. لەناو ئوانەشدا كە لەكوردستان نيشتەجى
 بوون و ئيستاش ھەرماون تا ئيستا كەسيكى
 ناوبەدەرھوھيان لى ھەل نەكەوتوھ.

سینھەم - ھۆزى "ئەحمەد زەينەل"

[ئەم ھۆزە] دەچنەوھ سەر ھۆزى «تيلەكو» (٤٨)، كە
 بەسەرھاتيان دواتر دەنووسين. زستان لەناوچەى ناسراو
 بە "كەرەوز" سەر بە كوردستان [سنە] لە ئاواييەكان
 دادەنیشن ھاوينەھەواريان كوڤستانى ناوچەى ناوبراوھ.
 ھەرۆھە زستانە ھەواريان دەخەنە مەلبەندى "سالار" لە
 كوردستان. نزيكەى شەست خيزانن و بەمەزندە دووسەد
 كەسيك دەبن. بەھۆى ئوھوھ كە وەچەى "ئەحمەد زەينەل"
 ن، بەناوى باپيرە گەرھيانەوھ ناسراو و ناوديرن.

چوارەم - ھۆزی ئىسماعىل غەدىرى

لەسەرتاى شاھىيەتى خاقانى خوا لىخۆشبوو و شاھەنشای تاعەت قەبوول [فەتخ عەلى شاھى قاجار]، خوا بەرگى نوورى لەبەركات و لە [سەردەمى] حكوومەتى خوالىخۆش بوو، "امان اللە خان" ى يەكەمدا، كە نزىكەى ھەشتا سال پىش ئىستايە، لەلای بەغداو ھەلاتوون و ھاتونەتە خاكى كوردستانى ئىران.

چەند سالئىك لە كوردستان ماونەتەو ە و پاشان لەسەردەمى شاھىيەتى شاھەنشای عالەم پەنا و بەھەشت جىگا - «محمد شاھ» دا،خودا خاكى قەبرى خاوين رابگرئ و لە حكوومەتى ئەمان اللە خانى دووھەم(۵۱) دا، نزىكەى چوار سەد خىزانىان ھەلاتوون و چوونە تەناو ھۆزى جاف لەخاكى عوسمانى.

نزىك بەسىسەد بنەمالەشيان لەخاكى كوردستانى ئىران ماوونەو ە كە ئىستا سئ سالئىك دەبئ پەنجا خىزانىان ھەلاتوون و چوون لەگەر ووس(۵۲) و ھەوشار(۵۳) جىگىر بوون، بىست خىزانىكىشيان لە "ھۆبەتو" نىشتەجىن كە ھەرسئ ئەو شوپىنانە خاكى كوردستانى ئىران. بەمەزندە ئەو سەد بنەمالەى وا [لە ھەردەلان] ماونەتەو ە، چوارسەد كەسىك دەبن.

ھۆى دانانى ناو: چون لە وەچەى ئىسماعىلى كورى

غەدىرن، بە "ئىسماعىل غەدىرى" ناويان دەرکردوۋە.

بىنچەم - ھۆزى "ئاخە سوورى" [ئاغە سورە]

ئەم تىرەيە، سەربەھۆزى "مەندەمى" ن كە لە دوايىدا باسيان لىۋە دەكەين. بەمەزىندە پەنجا بەنەمالەيەك دەبن و ژمارەيان دەگاتە دووسەد كەس. ھەندىكىيان چوار فەسلە لە كوردستان دەمىننەوۋە و بەشىكىيان زستانان دەچن بۇ گەرمىن.

شەشەم - ھۆزى ئىناخى (۵۴)

نزىكەي پەنجا خىزانىك دەبن و لە ناوچەي "جوانرپۇ"، كە سەر بە كوردستانى ئىرانە، نىشتەجىين. رەعبەتى باج بەدەريان كەمە و زۆربەيان بەگزا دەن. لەوەرگە و مەزرا و باخىيان لە ناوچەي پاۋە ھەيە كە عايد بە جوانرپۇيە. ھاويان لە چىاي "شاھۇ"، كە [ھەمان وشەي] "شاھكوۋە" بىت، ھەوار دەخەن و زستانە ھەوارىيان دەبەنە "مەرە خىل" و "ھەوارەمچى". ژمارەي دووسەد كەسىك دەبن؛ تىرەكەيان ھۆزى جاف دەگرىتەوۋە وئىستا، كوئىخايەكى ناسراويان نىيە، ھۆي ناودانان: چوڭ باپىرەگە و رەيان "ئىناق بەگ" بوۋ، بەوناوۋە ناسراون.

خەوتەم - تيرەي [عيلە رووتە] (۵۵)

سەردەمى زوو، ھۆزىكى بەرپىز و پاىيە و دەولەت و مال بوون و سەرۆك و مەزنيان لە ھەر سەردەمىدا كەسيك بوە و ئەمانيش بەناوى ئەوكەسەوہ ناودىركراون: ھەندى جار بەرەعيەتى "وہلەد بەگى" و زەمانىك بەناوى "عيلى سەمەدى" ناوبراون. ئىستاش بە ھۆى گەردشى چەرخەوہ، ھىند سوالكەر و ھەژارن كە ناوى "عيلە رووتە" يان لىناون و ئەوہش بەكوردى واتاى ھۆزى رووت و قووت دەداتەوہ.

لە عەشیرەي مەحالى جوانرۆن و ئىستا بيست خىزانىك دەبن و بەمەزندە سىسەد كەسيان لى ماوہتەوہ. زستانە ھەواريان لە "ھەردى" يە كە كەوتۆتە سەر ئاوى سيروان. ئەم ھۆزە، ھىچ كاتى "قەيخا" يان لە خۇيان نەبوہ و ژىردەستى ھۆزى "ئىناخى" بوون.

ھەشتەم - ھۆزى "رەحمان بەگى"

ئەم ھۆزە لە پابوردوودا، چوار تيرە بوون: مستەفایى، دووپوہيى، بەيانى و بىسەرى. ھۆى دانانى ناوہكان: ئەوانەى وا مەزنيان مستەفای ناو بوہ، بە مستەفایى ناسراون. «دووپوہ» ش شوينىكە لە جوانرۆ و ئەو تيرەي وا ھەوارى زستان و ھاوينيان بردۆتە جوانرۆ، بە

"دوورپۆيى" ناويان دەرکردۈه. بەشىكىشىيان لە تۆرمەيە
"بەيان" ناويك بۈون و بەناۋى باپيرەگەورەيانەۋە ناۋنراۋن:
ئەۋانەش ۋا مەزن و كوئىخايان نەبۈه، بە "بى سەرى"
ناسراۋن.

ھەر لە سەردەمى زوۋەۋە، لەناۋ ھۆزى جافدابوون و
خۇيان بە "برايم بەگى ۋەكىل" ەۋە دەبەستەۋە كە سەد و
پەنجا سالىك لەمەۋبەر حاكمى جوانرۇ بۈه.[پاشان] لە
جوانرۇ كوچيان كردۈه و لە ملكى ئەۋ خۋالىخۇش بۈه دا
گەرمين و كوستان دەكەن. ئىستاش بەھۆى ھەژاربيەۋە
پرژ و بلاۋ بوونەتەۋە ۋ ھەندىكىيان چۈنەتە
ھاۋينەھەۋارى "روانسەر" كەناۋچەيەكى كوردستانە و
بەشىكى ديكەيان پەرەۋازەى "ماھيدەشت" ى كرماشان
بون.

شەش خيزانيان لە گوندى "كەلاتى" ن كەملكى بەرپىز
"ئەمان اللە خانى ۋەكىل" ە ۋ ھەشت تۇ خيزانيان ھاۋينان
لە شاخى "ۋەزەنە" مالات دەلەۋەپىنن و زستان لەگەل
خىلاتى ديكەى كوردستان دەكەون و دەچن بۇ زەھاۋ. لقى
"بىسەرى" يان، چەند خيزانىكى چۆتە ناۋ ھۆزى "كەشكى"
يەۋە كە دواتر باس لىۋە دەكەين و لەگەل ئەۋان
كەوتوون.

نۆھەم - تیرەى ئىمامى

لە تۆرەمەى "ئىمام" ناوئىكن و بەھۆى ئەوہوہ ئەم ناوہىان لى نراوہ، ئەم عەشیرەتە بەشىكن لە حەشىمەتى "بەزدان بەخشى" و عاید بەوانن. [بەلام] ھەركاتى بەزدان بەخشىبەھەكان ھەئىن و بچن بۆ خاكى عوسمانى، ئىمامبەھەكان ئىتاعەیان ناكەن، واتە لەگەئىيان ناچن و لەناوچەى "جوانرۆ" دادەمئىننەوہ. ئىستاش بەشىك لەعەشايرى جوانرۆن و لەگەل جافەكانى جوانرۆ دىنە ھەژمار.

نزىكەى حەفتا خىزان و بەمەزندە سىسەد كەسىك دەبن. كوئىخاى ئىستايان «محمد خان بەگ كورپى مەحموود ئاغا» يە، لەوہەرگە و مووچە و مەزراى بەھار و ھاوئىيان، زۆزانى "مىكورى" و "لاران" ە و شوئىنى لەوہەر و تەوئىلەى پايز و زستانىشان مەلبەندى "دەدەرە" و "دل ئۆرا" يە كە بەشىكن لە خاكى ناوچەى جوانرۆ.

مەتلەبى دووھەم

باسى ئەو ھەشىمەتانەى كە پىتى يەكەمى [ناويان] "ب"

يە

يەكەم - ھۆزى باوەجانى

لە تۆرەمەى "باوەجان" ناويكن و [بەھۆى ناوى ئەو ھوھ] بە "باوەجانى" ناويدىر كراون. لە راپوردوودا، بە بەشىك لەھۆزى جاف دەژمىرران. شاراوھ نەمىنى كە ھەموو عىلى جاف لە راپوردوو و سەردەمى زوودا رەعيەتى ناوچەى جوانرۆ بوون كە يەككە لە ناوچەكانى كوردستانى ئىران و گەرەتريى ھۆزەكانىان برىتىن لە : "غىزاوى"، "گەلالى"، "يەزدان بەخشى"، "مىكايىلى" و "نەورۆلى".

زۆر بەى مەزرا و لەو ھەرگەى ھاوين و زستانىان برىتىە لە ئاوايىگەلى "بلەيزان" و "گەلال" و "كلاش" و "نەورۆل" و "سرىاس" كە گوندى ناوچەى جوانرۆن و پاشان بەپىي چەرخى زەمانە ھەلانتوون و زستانىان لەگەرمىنى "زەھاو"

و ھاوینیان له کویتستانه کانی کوردستانی ئییران بردۆته
سه، تا ئه وهی نزیك به ده دوازه سال له مه و پيش، هاتنی
ئیرانیان لی یاساخ کراوه.

تهنانهت عه شیرهی "یهزدان به خشی" نزیك به په نجا سال
ده بی چوونه ته ناو پاشماوهی عیلى جافه وه. پيش ئه و
په نجا ساله، زستان و ھاوینیان له ناوچهی جوانرۆ
[بردۆته سه] و ره عیهت و باج به درئ ئه وئ بون. ئیستاش
هه ندئ له و هۆزانهی وا له خاکی جوانرۆن و باجی ئه وئ
ده دن - وهك پيشتر باسی هه ندیکیان کرا و به شیکی
دیکه یان دواتر باسیان لیده کرئ، هه موو پاشماوهی هۆزی
جافن به لام سهریان له وان وهرگی پراوه و له جوانرۆدا
ماونه ته وه.

ئیستاش شوینه وارو نیشانهی هه وارگهی گه رمین و
کویتستانی "ظاهر به گ" باپیره گه وره ی محمد پاشای جاف
که ماوه یهك له مه و پيش په نای هینایه بهر ده ولته تی
پایه به رزی ئیران و له لای ده ولته تی شکۆداره وه مه حالئ
زه هاو و ناوچهی جوانرۆ واته سه حرای "کریوه" و ده شتی
"سه ریاس" ی خه لات کرا، له خاکی جوانرۆ دا ناوی ماوه.
ئهم هۆزی باوه جانییه که ئیستا گرنگترین ره عیه تی
ناوچهی جوانرۆن، هه ر به هۆزی جاف ده ژمیردرین و
ئیستا، نزیکه ی هه وسه د یا هه شت سه د خیزانن و ده بی

سى ھەزار كەسىڭ بىن. ھاوینان لە كوئىستانى جوانرۇ و
 زستان لە ھەوارگەكانى سنوورى ئىراندا دەسوورپىنەوہ.
 گەرە و سەرەك خىلىيان "حەبیب بەگ" ە كە
 دووسال لە مەو بەر لە لایەن حاكىمى كوردستانەوہ [ئەم
 حاكىمى كوردستانە، دەبى محمودخانى ناصرالملىك يا
 محمدخانى اقبال الملىك بووبى]، سەرۆكايەتى و حوكماتى
 ناوچەكەى پى سپىرراوہ، نزيكەى دووسەد خىزان لەو
 حەوسەد ھەشتا خىزانە، پىشتەر بەناوى "قوبادى" يەوہ
 ناسراون [بەلام] لە بەر ئەوہى تىكەلاوى ھۆزى باوہجانى
 بوون و چوونە ژىر مەنسووبىەتى سەر خىلى
 باوہجانىيەوہ و بۇ ماوہيەكيش لەگەلىان كەوتوون، ئىستا
 بەكردەوہ وەك باوہجانى دەناسرىن. زستان و ھاوین لە
 نزيك لەوہرگەى باوہجانى، لەوہرگەى تايبەت بە خۇيان ھەيە
 كە كوئىستانى "بازان" و "بەنى كور" و "نەھراب" ى خاكى
 جوانرۇ بىت، لەوہرگەى بەھار و ھاوینیانە و "كۆھ شىخان"
 ى زەھاویش لەوہرگەى زستانیانە.

دووشەم - تیرەى بەراز

باپىرەگەرەیان ناوى "گەھیا صالح" بوہ و پىشتەر، لە
 زاراوہى ولاتى عوسمانىدا "گەھیا"يان لەباتى وەزىر بەكار
 دەھىنا. لە سەردەمى حكومەتى ئەمىرى مەزن "ئەمىر

تەيموور" دا، كەھيا صالح نزيكەي دوو سى ھەزار خيژان رەعيەتيانى لە "تۆرفە" ى خاكى عوسمانى راگويستىن و لە خاكى كوردستانى ئيژان داي مەزراندن؛ ھەندىكيان لە ناوچەي "ھۆبەتوو" (۵۸) و "قەرە-تەوەرە" (۵۹) و بەشيكيان لە مەريوان [نيشتەجئ كران]. پاشماوھشيان ژيانى دەوارنشيانيان ھەلبژارد و ھەواری ھاويىنى خۆيان دەبردە كوڤستانەكاني كوردستانى ئيژان و زستانە ھەواريشيان دەخستە گەرميىنى زەھاو.

زۆرجار، سەرەك عيّل و خاوەن دەسلەتانی ھەموو ھۆزەھانی كوردستان لەم ھۆزە ھەلكەوتوون و بەتئپەربوونی زەمان، كەسانی ناودار و لێھاتوو لەناوياندا پەيدا بوون. لە شاری سنە بينای گەورەيان دروست كردوھ و ملكى زۆريان كړيوه. لەوانە، يەكئيكيان "حاجى يەعقوب بەگ" بوه، كە لە سەردەمی دەسلەتداری ئازادخانی ئەفغان (۶۰) دا، سەرى دانەنەواندوھ و دژايەتى و بەربەرەكاني [ئەفغانىيەكاني] كردوون. لە ئەنجامدا، ئازاد خان دەرفەتى لئ ھيئاوھ و گرتووبە و كوشتووبەتى.

يەكى ديكيان محمد باقربەگ بوه، كە خۆى و "حەسەنەلى خان" ى حاكمى كوردستان، بەتوندى لەگەڵ كەريم خانى زەند دا تئكەوتوون و شەرى زۆريان لەگەڵدا كردوھ. چەند ناودارى ديكەش وەكوو "عبدالله سلطان" و...

هتد، له ناو ئەم ھۆزە ھەلکەوتوون کە نایب و وەکیلی کوردستان بوون، بەلام پاشان بەگوێزە زەمان و بە تێپەربوونی سەردەم، ئەم ھۆزی " بەراز " ە، بلاوی کردو، ھەندیکیان ھەلاتوون و گەراونەتەو ھاکی عوسمانی (٦١) ھەندیکی دیکەشیان ژيانی کۆچەرییان وەلا ناو ە چل سالیك دەبی لە ھەندئ ئاوايي کوردستانی ئيراندا، خانووبەرەیان دروست کردو ە دانیشتوون و خەریکی کشت و کال و ئیشی رەعیەتین.

وەک لە گوندی "کپک" دا سەد خیزانیك دەژین کە سەرجم دەگەنە ٥٠٠ کەس و لە ئاوايي "عەباس جوب" لەناوچەي "ئیللق"، نزیکەي ٦٠ خیزان و ھەروەھا لە گوندی «گامیشانی ئیللق»، ٢٠ خیزان و لە "بولغوز ئاغاچ" ی ناوچەي «ئیسفەند ئاباد» ٣٠ خیزان و لە ئاواييگەلی دیکەشدا ھەندیکیان نیشتەجئ بوون و خەریکی ئیش و کاری کشت و کال و رەعیەتین.

ئیسستاش ھەندیکیان لە گوندی "قەرەتەوەرە" و دەورووبەری کە پاشماوہی ملکہکانیانە، خەریکی ملکہدارین و بەشیکی تریان ئەوا چەندەھا سالە لەشاری سنە ئیشی تۆکەراییەتی حاکیمان و گەورە پیاوانی ولات دەکەن. لەم عەشیرەيە، ئەوانەي وا لەسەر رەوشتی عەشیرەتی ماییتنەو، نزیکەي سەد خیزانیکن کە زستانان لە گوندی

"دکن" و... هتد، سهر به کوردستان {ی ئه رده لان} ده میننه وه و
هاوینان له هه واری ده و روبه ری ئه وئ، له ره شممالاندا
ده ژین.

هۆی دانانی ناوی "بهراز" له سههر ئه م هۆزه -
به چه شنیک که ده گوتری، ئه وه به له کوردیدا بهراز به واتای
"خنزیر" ه و زۆری ئه نامانی ئه م هۆزه له کاتی
شه پرکردندا وه که بهراز روویان کردۆته دوژمن و
نه گه پاونته وه دواوه، جا ناوی به رازیان لیاون و به
هۆزی «بهراز» ناویان ده رکردوه [؟]. کویخا "جوامیر"
ناویکیان له گه ل خوالیخو شبوو "ئهمان الله خانی والی"
چۆته پاو؛ راوچی له کاتی راودا، به رازیک ده گرن و
ده بهیننه به رده م والی، ئه ویش فه رمان ده دات به شم شیر
بیکووژن. لیڕه دا، کویخا جوامیر له ئه سپه که ی داده به زئی
و عه رزی والی ده کات ئیمه "بهراز" مان پئ ده لپن و
ئه وه ش به رازه، له غیره ت و ئازایه تی عیلایه تی ئیمه
به دووره له بهر ده م بیکووژن و من بیده نگه دانی شم و
تکای بۆ نه که م. سه د تمه ن پا ره به ره سمی پيشکه ش ئاماده
ده که م و ده بهینمه خزمه ت بۆ ئه وه ی ده ست له کوشتنی
ئه م به رازه هه لبگری. والی ئه م تکا و پيشکه شیه ی لی
قه بوول ده کا و ده فه رموئ به رازه که به ره للاکه ن.

سینھم - بەلبلوہند

بە گوڤرەى قسەى کوڤخا و ریش چەرمگى خۆيان، ئەم ھۆزە، لقیكى ئەحمەد [وہند] ن، كە بەشیکیان لە کرماشان و ھەندیکیان لە ولاتی عوسمانی - نیوان سلیمانی و کەرکوک، ھەندێ جار لە ئاوايیدا دادەنیشن و جاروباریش دەوارنشینى دەکەن.

ئەم ھۆزى "بەلبلوہند" ە، ئیستا نیشتەجیى کوردستانی ئێران و نزیکەى دووسەد خیزانیك دەبن كە رەعیەت و باج بەرن و نزیکەى ھەزار كەسیکن؛ روونیش نییە كەى ھاتوونەتە ئێران.

کوڤخای ئیستایان، قەيخا "شاھباد" ە و ھۆى ناوئرانیان ئەوہیە كە وەچەى "بالوول" ناویکن لەزمانى كوردیشدا، وشەى "بھلول" دەگۆرن و دیەكەن بە "بەلیل" [؟] و بەم شیوہیە، پێیان دەلین بەلبلوہند. زستانان لە گەرمینى "گاوەرۆ" دەبن، كە گەرمەسیری "فەق سولەیمان" و "ھەنگوران" ی پێ دەگوترئ و عاید بەمەلبەندى "گاوەرۆ" یە، كە [ئەم وشەییەش] كورتکراوہى "گوارا روود" بیئت. ھاوینەھەواریشیان لە شوینی ناسراوى "ئیلخ" ە، كە ئەویش سەر بە کوردستانی ئێرانە.

چوارەم - تیرەى بۆرەكەيى

سەد و پەنجا خېزانىكن و بەمەزىندە ۶۰۰ كەسىك بە
ژن و پىاو و گەورە و بچووكەوۋە دەبن. زىستانان لە
گەرمىنى زەھاو و ھاوینان لە مەحالى "ئىسفىند ئاباد" ى
كوردستانى ئىران، واتە لە شاخ و كىوى "دېهەج" و
"كونكرە" دا، مەر دەلەوەرپىنن. ئەم ھۆزە، لقىكى ھۆزى
"مەندەمى" ن كە دواتر سەربھوردیان دەنووسىن. تیرەى
ناوبراۋ، نرىكەى سەد سالىك دەبى بەھوى نىوان
ناخۇشيبەوۋە لىيان جىابوونەتەوۋە.

لەبەر ئەوۋەى بۆرەكەيى وەچەى "بەبرەك" ناویكن و
"بەبرەك" یش لە زمانى كوردیدا دەگۆرپى و دەپىتە
"بەورەك"، ئەم ناوەیان لى نراوۋە. كوئىخاى ئىستانیان "كوئىخا
"بوداق" ە و ھىچ كەسىكى ناسراۋ و ناوبەدەرۋەیان لى
ھەلنەكەوتوۋە.

مەتلەبى سىھەم

باسى ئەو ھۆزانەى وا پىتى يەكەمى ناویان "ت" يە

يەكەم - تاۋەگۆنرى (۶۲)

ئەم ھۆزە، لە زومرەى ساداتى پايەبەرزى "پىرخضرى"
ن، كە پىشتر خىلىكى زۆر گەورە و خاۋەن قەدر و رىز

بوون و به دريژهي رۇژگار و سال، زۆر به يان هه لانتون و له سلیمان و شاره زوور گيرساونه ته وه، [به چه شنيك] كه ئیستا [ته نیا] په نجا خیزانیکیان له ناوچه ی جوانرۆ ماونه ته وه و ئەوانیش له خزم و كهس و كاری «حه بیب به گ» ی سه ره ك عیلى باوه جانین كه پیشر باسی لیوه كرا و هه ر له ژیر چاوه دیری ئەویشدا ده ژین. كوێخای ئیستیان، قه یخا "یوسف" ه و له وه پرگه ی به هار و هاوینی [مه رو مالات] یان كوێستانی "له له خول" و سه حرای "پلك" له ناوچه ی جوانرۆیه و زستانیان له "بانی ناز" و "شیخ اسماعیل" له شوینیك به ناوی "خان عاشوور" ده به نه سه ر.

خوالیخۆشبوو "مه لعه بدالرحیم" ناسراو به "مه وله وی" له م هۆزه یه كه زانایه کی به كرده وه ئەدی بیکی تیگه یشتوه و جامیعی علومی مه عقوول و مه تقووله. مرخیکی به هیز و ته واوی شیعی هه بوه. شیعه ركهانی له زمانی كوردی دا وه ك شیعی شیخ [ی سه عدی] و خواجه [حافظ] ن له زمانی فارسیدا - رحمه تی خویان لی بیته، یاخود وه ك "امراء القیس" و "عنتره" له عه ره بی دا. ناوبراو دووسی سال له مه و پیشر كوچی دواپی كرد [سالی كوچی دواپی مه وله وی به ۱۸۸۰ ده زانریته].

هۆی ناوهرانیان به تاوه گوێزی، داره گوێزیکی پیری ئەستووره له ناوچه ی "قشلاق" كه خیللی سه یده كان گه لی

جار، له ژیر سیبهریدا کۆبوونه تهوه و باس و قسه و را
وته گبیریان کردوه و ههر به و هۆیه وه به تاوه گوێزی
ناسراون. سهیدانی "پیرخضری" که ساداتی تاوه گوێزی
له وانن، هۆزیکی گهورهی به پایه و ریز بوون و به شیك
له ساداتی کوردستانی ئێران و عوسمانی له و خیلهن.

گه لیک زانا و پیاوچاکی به شان و شکۆ له ناویاندا
هه لکه وتوون و له وانن "سید حسن" ناسراو به "مهلا ابوبکر
مصنف" (٦٤) ه که باسی زانست و فهزیلهتی ئاشکرا و
نهیی ئه، له سهر زمانی خه لک و له توپی کتیب و
پهرتووک دا کراوه، به شیك له و کتیبانهی وا دایان و
بریتین له "وضوح" (فقه شافعی) و "ریاض الخلود" و "سراج
الطریق" (سؤفیایه تی و سلوک).

کوپه که ی واته "مهلا عه بدولکه ریم" (٦٥) یش له زانایانی
پایه بهرز و خاوهن کتیب بوه. له وانن: انذار الاخوان
(وه عظ) و "واضح" (له تهفسیردا) یه.

ههروهها، نهوهی ئه و خوالیخۆشبوهش - که ناسراو به
"مهلا جامی" (٦٦) یه، خاوهنی نووسراوه و دانراویه و له
زۆر زانستدا شهرح و پهراویزی ههیه. سهیدهکانی به پایه
و ریز و ناسراوی ساوجبلاغی موکری «مههاباد» ی
ئیسست، له تۆرمه ی ئه و ن و نازناو و پایه ی "شیخ
الاسلامی" ئه و ناوچانه، هی ئه وانن. ئیسستاش له ناوچه ی

مەريوان كە سەر بە كوردستانى ئيرانە "سەيد حسن" ناويك دەزى كە بە زىوهرى زانست و عيلم رازاوتتو و قازى و دەرس بىزى ناوچەكەيە و خەلك، رووى تى دەكەن.

دووهەم - ھۆزى قارى مرادى

چون لەتۆرمەھى "تارى مراد" ناويك بوون، ئەو ناوھيان پى دراوھ. بەشپىكن لە ھۆزى "مەندەھى" كە دواتر، سەربھوردیان بە دوور ودرىزى دەگىپىنەھە. نزيكەى چل سالپكە بەھۆى نيوان ناخۆشى و دل ئيشانەھە لە ھۆزى ناوبرا و جىابوونەتو و لەوەرگە و بەھارگەى كۆنى خۆيان بەجى ھىشتو و ھاتوونەتە "ئىلاخ" ى كوردستان و شويىنك بەناوى "تەقارەخان" و "كانى درىز" بۆتە زستانە ھەواريان. بەمەزندە، سەد خىزان و چوارسەد و پەنجا كەس دەبن. كوئىخيان "محمد" ناويكە و لەناوياندا ھەتا ئىستا كەسىكى ناودار ھەل نەكەوتوھ.

سەھەم - ھۆزى تىلەكۆ (٦٧)

نزيكەى دووسەد سال دەبى لە "قەترە" و "بوار" ھەكە لە ناوچەى نيوان كەركووك و بەغداى خاكى عوسمانى ھەلكەوتوون، ھاتوونەتە كوردستانى ئيران و لەناوچەى "باشماخ" كە بىست و دوو - سى گوندىك دەبى نىشتەجىن و

پاشان هەندیکیان پەرەوازە بوون، ۲۵۰ خیزانیکیان چوونەتە بانە- مەحالی "دەشتال" کە بەشیکە لە ئەیالەتەتی کوردستانی ئێران. نزیکە ۵۰ خیزانیکیش لەگوندی "چەرە" ی ناوچە "پلینگان" نیشتەجێ بوون و سیسەد خیزانیکیان هەلانتوونەتە ناو عیلى جاف و شارەزوور کە بەمەزندە سێ هەزار کەسیک دەبن و لەناوچە "باشماخ" ی ناوبراوی، دامەزراون، واتە زستانە هەواریان لەوێ دەخەن و بۆ هاوینە هەواریش دەچنە "هۆبەتوو" ی کوردستان.

زۆر گوندی ناوچە "باشماخ"، ملکی کوێخا و مەزنی ئەم هۆزەن . عەشیرەتیکى ئازا و دەهەندە و میواندار و خاوەن سفرەن و خوالیخۆشبووی پیاوی چاک، "عەزیزخانی سەردار کل" (۶۸) ژنی لێ خواستوون و کچی "کوێخا عوسمان" ی [مارەکردووە] (۶۹) کە کوێخایەکی بە پایە و پێزی ئەو هۆزە بوە و جەنابی مقرب الخاقان "سیف الدین خان" لەو دایکە بوە.

گەرچی هەموو ئاواپیهک کوێخایەکی خاوەن ئیعتیباری لەو خێلە هەیه، بەلام مەزنی هەموو هۆزەکە "حەسەن بەگ" ناویکە لە تۆرەمە "محمد بەگ". "محمد بەگ" یش کەسیکی خاوەن ناو، چون لەگەڵ "کەریم خانی زەند" دا، پەیمانی برایەتی بەستووە و سەردەمیەک لە کوردستان خەریکی چەتەگەری بوە.

پاشان به گویره ی چه رخی پوژ و شهو، که ریم خان به وه کیلی و ئەمیری ئیران ده گات، خوسره و خانی والی له سه ر کار لاده برئ و له شیراز راده گیرئ. نزیکان و خزمه تکاران وا به باش ده زانن سه رله نوئ خوسره و خان بکریتته وه مه ئمووری کوردستان. مه سه له که عه رزی که ریم خان ده که ن، ئەویش ده لئ ئەم کاره به ستر او ته وه به وه ی خالۆ محمد به گ مه سه له حه تی بزانی و په سندی بکات یان نا، ده بی بزانی ئەو ده لئ چی؟ هه واله که به "محمد به گ" راگه یینرا و ئەویش په سندنامه که ی نووسی و به گویره ی قوڵ کیشانی ئەو، بریاری حکوومه تی خوسره و خان درایه وه. هۆی دانرانی ناوی هۆزه که روون نیه و خوا زانتره.

مه تله بی چواره م

باسی ئەو هۆزانه ی وا پیتی به که می ناویان "د" ه

یه که م - هۆزی دوراجی

نزیکه ی سه د خیزانیکن و ژماریان به مه زنده ده گاته چوار سه د که س. به زستان له ناوچه ی گاوه رو و له گوندیک به ناوی "ره زوان" و شوینی تر مه پ و مالات ده له وه پینن و

هاوینان له شوینیک به ناوی "کانی گولزار" هه وار دهخن. کوپخای ئیستایان قهیخا "عبدالرحمان" ه و چون له توره مهی "دوراج" ناویکن، به وناوه ناسراون. هه ندی له م خیله بلاوه یان کردوه و له خاکی گه پرووس و کولیایی دهژین.

دووهم - خیلی دووم

هوی ناوئرانیان روون نیه. نزیکهی دووسه د خیزانیك دهبن و به مه زنده ۵۰۰ کهسیك دهگر نه وه. ئیش و کاریان ته نیا کلاش کردنه. به شیکیان دانیشتووی شاری سنه ن و له وئی مالیان هیه. به شیکی دیکه یان زستان له گونده کانیاندا ده میننه وه و به هار و هاوین به گویره ی کات و وهخت، ده گه رین و باجی دیوه خان و بزوی خویان هر له و پیشه ی کلاش کردنه پیک دینن. له ناویاندا، هه تا ئیستا کهسانی ناسراو و ناوبه ده ره وه هل نه که وتوون. (۷۰)

مەتلەبى پېنجەم

باسى ئەو ھۆزانەى وا [پىتى] يەكەمى ناويان "ز" يە

يەكەم - زەردووى

چۆن باپىرەگەورەيان نەخۇشى زەردووى گرتوہ و بەھۆى نەخۇشىيەكەوہ رووى زەرد ھەلگەپراوہ، بە "زەردووى" كە كورت كراوہى "زەردووى" يە، ناوى دەرکردوہ و تۆرمەكەشى، ھەر بەناوى ئەوہوہ دەناسرىن. ئەم ھۆزە دەكرىن بە چوار بەشەوہ و ھەر لقيك ناويكيان ھەيە:

يەكيان بە «ساتيارى» دەناسرى و ئەويش بەھۆى ئەوہوہ كە باپىرەگەورەيان سەعاتى ھەبوہ و ئەم لقە، بەوہوہ نىسبەتيان دراوہ. لە زمانى كورديدا، [وشەى] سەعاتدارى يان تووشى ئال و گۆر كرددوہ و ناوى "ساتيارى" يان ليناوہ.

يەكى ديكەيان، ھۆزى «كەمانگەر» ە (۷۱) كە ئىستا بەشىكيان لەشارى سنە دەژين و بەشىكى ديكەيان لە ئاوايىگەلى كوردستاندا بلاو بوونەتەوہ و ئيشيان نۆكەرايەتى كردنى حاكمان و گەورە پياوانى شارەكەيە. لەم ھۆزە، "مەلا ئەحمەد" ناويك ھەلگەوتوہ كە زانا و سالكيكى تەرىقەى نەقشبەندى بوو و مزگەوت و خانەقاي لە گوندى

"کوکسار" دروست کردبوو چهند موریدیکیشی هه بوو. دواى مردنى ئه و، کورپه کانى هه مان شيوه يان گرتوته بهر و به هه مان ريبازدا ده پرون.

لقیكى دیکه يان به «روانى» ناوبانگيان ده رکردوه، ئه ویش له بهر ئه وهى مه زرا و له وه پگه يان له گوندی "روان" ی جوانرۆیه وئىستاش هه ر له و ديه نيشته جيئن و باخاتيان ناوته وه و بونه ته گوندنشین.

لقیكى دیکه يان به ناوی «شاقوباد» ی باپیره گه وره يانه وه ناو نراون. ئەم لقه، له ئاوايیگه لی ئه ياله تی کوردستاندا، بلاو بوونه ته وه و خيوته نشینیان وه لاناوه و له خانوبه ره دا داده نیشن.

له م هۆزی زهردووپییه، ئیستا نزیك به دووسه د خیزان له ناوچه ی "فیض اباد" ی کرماشان نيشته جيئن و خه ریکی بازرگانین. سه د خیزانیکیان هه لاتوون بۆ شاره زوور و [له وئ] دامه زراون و خه ریکی کشت و کالن. نزیکه ی په نجا خیزانیکیش که به مه زنده دووسه د که س ده بن، له خاکی جوانرۆدا به حالی ده وارن نشینی ماونه ته وه و له وه رزی به هار و هاویندا له کویتستانه کانی جوانرۆ - ناسراو به "سه رده خانی" و "ویراش" و "تین دوزه پوچ" [؟] (٧٢) و "ده ره نیان" مه ر و مالات ده له وه پریئن و له وه پگه ی پایز و زستانیان له سه ر ئاوی سیروانه به ناوی "ئه نجیره ک" و "روان".

دوو شهام - هۆزی زهندییه

باسی ئەم هۆزه به هۆی "کههریم خانی زهند" [زهندییه کان] ی دیکه وه که وتۆته ناو زۆر کتیبی میژووی ئێرانه وه. نزیکه ی چوار سه د خیزانیان له ئاواپیگه لی کوردستان که بریتی بن له "ماچکه" و "ئالی پینه ک" (۷۳) و "قه لا پۆلا" (۷۴) و... هتد، نیشته جین و خه ریکی ئیشی کشت و کالن. به لام پیشتر ره سمی خێوت نشینیان هه بوه و گه رمین و کوپستانیان کردوه. دوا ی تی کچوونی دام و ده زگای "نادر شا" و "عه لی شا" و "ابراهیم شا"، هه سه ن عه لی خان حاکی کوردستان له ویی راگو یستن و له "ئیلاخ" ی کوردستانی دانان؛ له و کاته وه تا ئیستا له وی ده ژین.

ته فسیلی ئەم کورته یه، به شیوه ی خواره وه یه:

"میهر عه لی خانی وه لا شجیردی" دراوسی ی هۆزی زهندییه بوو. "زه ند" هکان له [گوندی] «په ریه» داده نیشتن و هه میشه خه ریکی ویژانگه ری له ناوچه ی "عه لیشه کهر" و تالان و برۆ له ملکه کانی "میهر عه لی خان" بوون و هیچ در یغیه کیان له ئازار و زیانگه یان دن و کوشت و بر و تالان نه ده کرد. میهر عه لی خانیش که توانای وه ستانی نه بوو، له پرووی ناچار بیه وه ناوچه ی خۆی به جی هیشتبوو و په نای بردبووه بهر "هه سه نه لی خان" حاکی کوردستان.

لەو سەردەمەدا، هێشتا پادشاھێکی سەربەخۆ و دەسەڵاتدار و حوکمیکی [سەقامگیر] لە ئێران نەبوو و جیا لە خەلکی کوردستان، نزیکەی پێنج شەش ھەزار سوارەیی ئەفغانی و چواردۆلی (۷۵) و کولیایی و ھەندئ "ئاژاوەچی" ی تر، بە دەوری ھەسەن عەلی خانەوہ و ھەکو ببوون و [ئەویش] کە دەسەڵاتیکی بەخۆیەوہ دیبوو، بە ئامانجی تۆڵەسەندنەوہ لە میھر عەلی خان و ھەرگرتنەوہی ملکہەکانی، لە سنەوہ کەوتە پڕی و کاتی گەیشتە ناوچەکە، سەرۆکانی زەند و ھەک کەریم خان و "شیخ عەلی خان" و ئەوانی تر، بەسوپای زۆر و ئەوپەری ئامادەییەوہ لەبەرانبەریدا، وەستان.

بەیەکدادانی دوو سوپا، لە سالی ۱۱۶۳ [۱۷۴۹-۵۰=] رووی دا. پاش ھەول و تیکۆشانی زۆر، لەشکری ھەسەن عەلی خان سەرکەوت، سوپای زەند تیک شکا و لەبەریەک چوو. ژمارەییەکی زۆر لەناو دارانی زەند کوژران و روویان کردە ولاتی نەبوون. [ئینجا ھەسەن عەلی خان] ملکہەکانی میھر عەلی خانی بۆ ئەستاندەوہ و بەوپەری سەربەخۆییەوہ لەسەر کاروباری خۆی داناوہ. نزیکەی ھەزار خێزانی زەندیشی بە زۆر راگوئیست و لەخاکی کوردستان نیشتەجێی کردن.

دوای ماوہیەک کە ھەسەن عەلی خان لە شەر و کوشتاری سەلیم پاشای باباندا تووشی شکست ھات و

سوپا و حەشیمەتی دەورو بەری بلاوێیان کرد، کەریم خان
 هەوای تۆلەسەندنەوێ لەسەری دا و بە ئامانجی شەپری
 حەسەن عەلی خان، سوپایەکی بی هەژماری پیکەوێ نا و
 [بەرەو سنە] کەوتە پێ. "ابراھیم بەگی وەکیل" (۷۷) ی
 کوردستان و هەندیکێ تر لەگەرە پیاوانیش لەو
 ماوێیەدا، دایان لەحەسەن عەلی خان ئیشابوو، لەگەڵ
 هوردووی کەریم خان کەوتن.

ئیمام قوڵی خان" (۷۸) ی زەنگەنەش کەپیشتر
 بەحیسابی دراوسێیەتی [ئەردەلان]، جەزبە و ئازار و
 زیان و زەرەری زۆر و شکست و بەردەست بوونی
 لەحەسەن عەلی خان دیتبوو و ئەوپەری رەقەبەری
 لەگەڵیدا هەبوو، دەرفەتی تۆلەسەندنەوێ بۆ هەلکەوت و
 بە لەشکری کرماشانەوێ لەگەڵ هوردووی کەریم خان
 کەوت و لە پیناوەرکردن و لەناوبردنی حەسەن عەلی
 خاندا بوو بە هاوێست و هاوێیمانی کەریم خان.

حەسەن عەلی خان، کەتوانای وەستانی لەخۆیدا
 نەدەدی، تکاکاری نارد و گوتی ئامادەییە خوشکی خۆی
 لەکەریم خان مارە کات و کۆتایی بە شەپ و کوشتار
 بێنی. بەلام کەریم خان قەبوولی نەکرد و پووی کردە
 سنە. حەسەن عەل خان هەلات و لەگوندی "قەرە تەوەرە"
 لەسەر سنووری نیوان کوردستان [ی سنە] و گەرپووس و

ههوشار كه ئەودەم قەلایەكى قایمی هەبوو، خۆی مەلاس
دا. كەرىم خان، "شیخ عەلى خانى زەند" ى كرده مەئموور
بۆ ئەوەى گەمارۆى قەلایەكە بدات، بەلام هیچی پێ نهكرا و
قەلایەكى بۆ نهكرايهوه، ئیجىا بێ هیوا و زیان پێ
گەشتوو، گەرایهوه دواوه.

لەلایەكى ترهوه كەرىم خان، دواى كوشتن و وێران
كردن و تالان و خراپەكارى له سنه، هەموو شارەكەى
لەمزگەوت و مەدرەسه و مال، چۆل كرد و ئاگرى تێ
بەردان. لەو بنهـمالهـ "زەندى" یانەش كه كوچ درابوون،
ئەوانەى وا ناسراو و دەولەمنەند بوون ناردنیهوه بۆ ناو
عیلى زەند و نزیکەى سەد و پەنجا خێزانیش لەبەر
هەژارى و نەدارى له كوردستان مانهوه. هەرئەوانه، ئەمپۆ
ماونەتەوه و زگ و زایان كردوه، بەچەشنێك كه ئیستا
نزیکەى چوار سەد خێزان دەبن و لەو ئاواویانەدا كه
ناویان برا، نیشتەجین و خەرىكى ئیش و كارى رهعیهتین.

مەتلەبى شەشەم

باسى ئەو ھۆزانەى وا [پىتى] يەكەمى ناويان "س" ە

يەكەم - سىنگور

ئەم ھۆزە، ئىستا نىكەى پەنجا خىزانىك دەبن كە بەشىكىيان لە گوندى "نياز" و بەشىكى دىكەيان لە ئاوايىگەلى دىكەى "ئىلاخ" نىشتەجىن. پىشتر دەوارنشىن بوون و بەھار و ھاوین لە ناوچەى "ئىلاخ" ى كوردستان و پايز و زستان لەلای "زەھاو" مەر و مالانىيان دەلەوەراند. ئەم پەنجا خىزانە بەمەزىندە دوو سەد نەفەرىك دەبن و ھۆى دانانى ناوہكەيان روون نىيە، ھەرۋەھا كەسى ناوبەدەرەوہيان لى ھەل نەكەوتوہ و كوئخا و مەزنىكى مەعلومىيان نىہ.

دوۋشەم - سوور سوور

ئەم ھۆزە لەسەردەمى پادشاھى خوالىخۇشبوو "شا سولتان حوسەين" [ى سەفەوى] دا، لەگەل "تەيمووربەگ" لە "كۆم" و "غىياب" ى خۇراسانەوہ بە ئەمرى شای رەحمەتى ھاتوونەتە كوردستان و ماوہىەك ھاينە ھەواريان خستۆتە مەريوان و بۇ پايز و زستانىش

چوونته شاره زوور و لهوئ ماونه ته وه، لهحه شیمه ت و دهست و پیوهندی " ئبراهیم بهگی وه کیلی کوردستان" بوون و پاشان به حوکمی حاکمی کوردستان، له مه ریوان راگویزاون و ئاواييگه لی «مامه ند»، «بلوجه»، «ئاسنگه ران» (٨١)، «مرواری»، «ئهخته خان»، «ترازوله»، «پشت حه نهك»، «وشرمل»، «مهيدانه»، «ئاساوله» (٨٢)، «هه پوشان»، «که چه له»، «کاوشان» و «تانيه»... وهتد بۆته هه وارگه ی به هار و هاوینیان. له ناوه پراسته کانی پایز و زستانیشدا، وهك پاشماوهی هۆزه کانی کوردستان چوونته گهرمیینی زه هاو و لهوئ مه پ و مالاتیان له وه پاندوه.

له سه رده می حکومه تی والی خوالیخۆشبوو "امان الله خانی یه که م" دا، چوونی زه هاویان لی یاساخ کراوه ولهو گوندانه ی سه ره وه دا نیشه جئ کراون. هۆزه که، ئیستا بوه به دووبه شه وه: یه کیان به هه مان ناوی "سوور سوور" ه وه ناو ده برئ به لام ئه وی دیکه یان به "شیخه سورخابی" ده ناسرئ. کوئخای ئیستای تا قمی سور سوور، "کووچک سولتان" و قه یخای شیخه سورخابیه کان، "سوله یمان سولتان" ه، که به پیی داب و ره سمی خۆیان به کوئخا ده لئین سولتان.

هه ر دوو تا قمه که [به سه ریه که وه] دووسه د خیزانیئک

دەبن كە ھەندىكىيان لەملىكى رىژدار «امان اللە خانى
وەكىل» (۸۳) و ھەندىكى دىكەيان لە ئاوايىگەلى ئاوبراۋ دا
نىشتەجىن. لە بەھار و ھاویندا، ئەوانەى وا خاوەنى مەر
و مانگای زۆرن، ھەر لە ھاوینە ھەوارانەى خۆيان كە
ئاومان بردن، بەشىۋەى دەوارنشینی و كوئىستانچىەتى
دەمىننەوہ.

ھۆى ئاونران: چۆن دووسى كەس لە باو و باپىرانىان
سوورفل بون، ئەمانىش بە «سوور سوور» ئاویان
دەركدوہ، ئاقتى "شىخ سورخابى" ش چون لەبنەچەكى
"شىخە" ئاوى كورپى سورخاب بوون، بە شىخە سورخابى
ئاوبراۋن. كەسىكى ئاودارىان لى ھەل نەكەوتوہ.

مەتلەبى ھوتەم

باسى ئەو ھۆزانەى كە پىتى بەكەمى [ئاو] يان، پىتى
«ش» ە

يەكەم - شاقوبادى

ئەم ھۆزە، بەشىكن لە عەشىرەتى «زەردووىى»،
كەپىشتەر باسىان لىۋە كرا. ھۆى ئاونران: لەبەرئەوہى

«شاقوباد» ناویك كویخا و گه وره یان بوه، ئەوناوه یان پین دراوه. ده تا بیست خیزانیکیان که نزیکه ی شهست - هفتا کهس ده بن، له خاکی جوانرۆ له مهحالی کوردستانی ئیران ماون و تائیستا که سیکی به ناوبانگیان لی هه لئه که وتوه.

دووههم - شاهه نسووری

به شیکن له هۆزی «کرکره»، که دواتر باسیان لی ده کرخ. ئیستا، ده - دوازه خیزانیان له ناو «کرکه بی» [گورگه بی] دا، ماونه ته وه و ده بی چل - په نجا که سیك بین. بهار و هاوینان له گوندی «ئیمام» و «کوردمیران» له ناوچه ی «ئیلاخ» ی کوردستانی ئیران، خه ریکی ئازهلداری و کشت وکالن و چه ند خیزانیکیان له «کولیا بی» ده ژین. به پایز و زستانیش له گه ل پاشماوه ی عیلاتدا، هه وار یان ده خه نه لای «زه هاو». کویخای ئیستایان «نه بی» ناویکه، که کویخای «کرکره بیه کان» یشه. هه تا ئیستا، که سیکی خاوه ن ناوو ئیعتیباریان لی هه لئه که وتوه.

سینههم - شیخ ئیسماعیلی

له سه رده می پادشایه تی خاقانی به هه شتی «فه تح عه لیشا» دا (٨٤)، خودا به رگی نووری له بهر کات، خودالیخۆشبوو «حاجی میرزا ئەحمده ی کوردستانی»، که

ئەودەم لە پیتتەختی تاران- خوا لە کارەساتی بپاریزی
 دارۆغە دەفتەر بوو، گوندی "دیھەج" ی لە ناوچەیی اسفند
 ئاباد کەپووە و بەدڵنەوایی کردن ئەم ھۆزەیی لە لای "کلدو و
 ئاودە" وە کە عاید بە بەغدان، ھیناوەتە کوردستان و لەم
 گوندە مەزرا و لەو ھەرگەیی پێ داون. [ئەوانیش] بە بەھار و
 ھاوین لەو ئۆ مەر و مالاتیان لەو ھەراندووە و بۆ پایز و
 زستان بە شیکیان چوون بۆ گەرمینی لورستان و لە
 بەشیکێ تریشیان لە زەھاب ھەوار دەخەن.

ئێستاش، گوندی ناوبراو لە میرانگەرەکانی
 خوالیخۆشبوو میرزا ئەحمەدەووە گەشتتۆتە دەستی
 پایە بەرزێ لە خاقان نزیك - "میرزا عەلی نەقی"
 سەررشتەدار و لە شکر نووس. ھۆزە کە بەھاران و ھاوینان
 ھەر لەو ھێبە و دوو کە یخویدایان ھەبە: «قەیخامراد» و
 «قەیخا حوسەین عەلی». ژمارەیی خیزانیان بە مەزندە سەد
 و پەنجایە و نزیکی چوار سەد کەس دەبن.

ھۆی دانرانی ناوی شیخ ئیسماعیلی ئەو ھێبە کە ئەو
 کاتەیی لە خاکی عوسمانی دادەنیشان، شوانکارەیی "شیخ
 ئیسماعیلی بەرزنجی" بوون و ھۆزە کەش بە ناوی ئەو ھێبە
 نەبەت دراون و شیخ ئیسماعیلی یان پێ گوتوون. شیخ
 ئیسماعیلی بەرزنجیش کە سێکی ناسراو و لە زومرەیی
 مەشاخی و عارفان دە ژمێردرێ. بە شیک لە ھۆزە کە ھەر

لەلای بەغدا ماونەتەو و بەشیکیشیان لە سلیمانی و
شارەزور چوونەتە ناو عیلى جافەو.

مەتلەبی ھەشتەم

باسی ئەو ھۆزانەى وا [پیتی] یەكەمى ناویان "ق" ه

یەكەم - قالقالی

ئەم ھۆزە، بەشیکن لەعیلى "گەلباخى" كە چۆنیەتى و
ژمارەیان دواتر دەنووسری و لە رابوردودا لەگەل "گەلباخى"
یەكان پایز و زستان چوونەتە شارەزور و لە بەهار و
ھاویندا مەر و مالاتیان لەكوردستانی ئیران لەو پاندو، تا
ئەو كاتەى كە لەسەردەمى امان اللە خانى یەكەم، والى
ناوچەى كوردستاندا و بەحوكمى ئەو لە ئاوايیگەلى "حاجى
موسا" و "گەلە سوور" و "دئ سوور" و "شیخ حەیدەر" و
"دەباغ" و... هتد نیشتهجئ كران و چوونیان بۆ شارەزور
یاساخ كرا .

بەلام بەشیکیان هیشتا بەهار و ھاوین لە ھاوینەھەوارى
زىك گونده ناوبراوهكان خىوت هەلەدەن و هەندیكى
دیكەیان چوار وەرزه لە گوندهكاندا ماونەتەو و ناجوولینەو
واتە خىوت نشینیان بەیەكجارى وەلاناو.

كويخايان له گوندى "هاجى موسا"، "كويخا مهليك" و
 ههروهها له "كيله سوور" و "دئى سوور" «قهىخا مهردان»
 ه. هۆى ناونرانيان ئهوهيه له بهر ئهوهى زۆر قسه دهكهن
 و به دهنگى بهرزيش دهوئين، پييان گوتوون "قالقالى"؛ له
 دابى كوردهواريدا «قالقالى» بهو كهسانه دهئين كه فرهويژ
 ودريزدادرن.

دووههم - قوبادى

ئىستا نزيكهى دووسهه خيزان و ههزار كهسيك دهبن،
 له وهچهى "كاكه جان" ناويكن كه خۆى به تۆرهمهى
 خاليدى كورپى وهليد دهزانى و بهدووره پهريزي و له
 خوداترسى ناوى دهركردوه و گوايه له ئهسلئى عه ره بهوه
 هاتوه. هۆزه كه، تۆرهمهى قوباد ناويكن كه عهسكهرى
 كاكه جاني ناوبراو بوه و بههۆى ئهوهوه به "قوبادى"
 ناسراون. سهروكى هۆزه كه و چهند هۆزى خيوهت نشيني
 تر له ناوچهى جوانرۆ، ئىستا "حهبيب بهگ" يكه، كه
 پيشتتر باسى ليوه كرا.

له وهپرگه و مهزراى ئهم هۆزه له بههار و هاوين،
 مهزراى "بازان" و "نههراب" ي جوانرۆيه و پايز و
 زستانيش بۆ له وهراندنى مالات دهچنه پشت شاخى
 "شيخان" و خاكى زههاو.

لەم ھۆزە، کەسانی ناسراو بە ئازایەتی و پیاوەتی
ھەلکەوتوون. یەکیان، "ئەحمەدبەگ" ناویکە کە تا ئیستاش
لەناو عیلاتی کوردستاندا بە ئازایەتی و بە جەرگی ناوی
دەبرئ.

سینھەم - قەشە

لەسەر دەمی زۆر زوودا، باپیران و پێشینیان
مەسیحی بوون و وکەوتوونەتە شوین قسە قەشەکیان،
ئینجا ناوی "قەشە" یان پێ دراو بەلام دواتر، شەرەفی
موسولمان بوونیان پێ بەخشاو.

ئەم ھۆزەش، رەعیەتی جوانرۆن، ھەندیکیان ئیستا
لەخاکی کرماشان و بەشیکی دیکەیان لەشارەزور و
سلیمانی دادەنیشن. نزیکە پەنجا خیزانیکیشیان
لەخاکی جوانرۆ ماونەتەو کە بەمەزندە دووسەدکەس
دەبن. لەوەرگە ئازەلیان لەوەرزی بەھار و ھاویندا،
کوستان "ویراس" و "ویرەنیان" ە. پایز و زستان دەچنە
"روان" و "ئەنجەرەك" لەخاکی جوانرۆ و نزیک "سیروان".
کوخیایەکی بەپایە و ریز وکەسیکی ناوداریان نییە.

مه‌تله‌بی نو‌هه‌م

باسی ئه‌و هۆزانه‌ی که پیتی یه‌که‌می ناویان "ک" [و
"گ"] ه

یه‌که‌م - کورکه‌یی

ئیس‌تا، له‌خاکی کوردستان نزیکه‌ی سه‌د
خیزانیکن و به‌شیکیشیان له‌ناوچه‌ی کولیایی و "سوتقور"
ده‌ژین. پێشتر، له‌وه‌رگه‌ و مه‌زرای به‌هار و هاوینیان
له‌خاکی کوردستان بوه‌ و بۆ پایز و به‌هار چوونه‌ته
گه‌رمی‌نی زه‌هاو. به‌لام چه‌ند سالیکه‌ کۆچی گه‌رمی‌نیان
وه‌ستاندوه‌ وه‌ ئاوايیکه‌لی "سیلسیله" و "زیویه" ی عاید
به‌ ناوچه‌ی "ئیلخ" ی کوردستان نیشته‌جێ بوون و پایز و
زستانی‌ش له‌وگوندانه‌ دا که ناومان هی‌نان ده‌می‌ننه‌وه، بۆ
به‌هار و هاوینی‌ش هه‌واریان له‌ده‌وروبه‌ری هه‌ر ئه‌و
گوندانه‌ ده‌خه‌ن و ئازهل ده‌له‌وه‌پینن.

قه‌یخای ئیس‌تایان کویخا "نه‌بی" ناویکه‌ و تائیس‌تا
که‌سیکی به‌ناوبانگیان لێ هه‌لنه‌که‌وتوه. هۆی ناوئران:
چون بزنی زۆریان بوه‌ و کورک - واته‌ مه‌ره‌زیان
فرۆشتوه، ناوی "کورکه‌"یی یان لێ نراوه.

دووههم - هۆزی کهشکی

نزیکه‌ی ۲۵۰ خیزان و به‌مه‌زنده، سه‌ده‌هزار کهس [دانیام‌هه‌له‌یه و ده‌بی‌هه‌زار یاخود سی‌هه‌زار بی‌ت] به‌نیر و می و گه‌وره و بچوکه‌وه ده‌بن. پایزو زستان له‌هه‌ندی [ناوچه‌ی] گه‌رمینی "زه‌او" و لورستان هه‌وار ده‌خن و مه‌ر و مال‌ات ده‌له‌وه‌رینن. به‌هار و هاوینانیش، به‌ندی "فه‌راجان" و "روانسه‌ر" و کامیاران ده‌بی‌ته هه‌وارگه‌یان و به‌ مه‌ر و مال‌ات له‌وه‌راندن و کشت و کال ژیان ده‌به‌نه‌ سه‌ر.

مه‌زن و کوپخای ئیستایان به‌کرده‌وه، "فه‌تحو‌ل‌لا به‌گ" ه‌وله‌به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ دوی ئازهل که‌شکیکی زور ده‌گرن و له‌ شوینی تر ده‌یفرۆشن، به‌ که‌شکی ناسراون. هه‌تا ئیستا که‌سیکی ناو‌به‌ده‌ره‌وه و ناسراوی هه‌لکه‌وتوو‌یان نه‌بوه.

سینه‌هم - هۆزی که‌لاشی (۸۶)

نیوه‌ی ئه‌م تایفه‌یه ئیستا گوندن‌شینه و له‌ ئاوا‌ییگه‌لی "دلومه‌م" و "بی‌خوی" و "قه‌لا" ی جوان‌پرو و «ته‌رخان ئاوا» ناو (۸۷)، نیشته‌جین و نیوه‌که‌ی تریان ده‌وارن‌شینن. پایز و زستان له‌گه‌ل ره‌عیه‌تی باوه‌جانیدا، له‌لای زه‌او مه‌ر و مال‌ات ده‌له‌وه‌رینن، به‌هار و هاوینانیش له‌سه‌رده‌سیر و کوپستانی "ماکوان" ده‌به‌نه‌ سه‌ر. کشت و کال و باخاتیان

لەگوندی "تەرخان ئاوا" ی عاید بە جوانپوڤیە.
ژمارەیه کیشیان لەخاکی کرماشان و شارەزوور و... هتد
پەرەوازەن.

دەوارنشینەکانی ئەم ھۆزە، ئیستتا نزیکە ی شەست
خیزانیئیک دەبن و دووسەد و پەنجا کەسیئیک دەگرنەوہ. زانا
و پیاو خاسیئیکی زۆر لەم ھۆزە ھەلکەوتوہ، کە لە
ناوچەکانی جوانپوڤ و هتد... خەریکی دەرس گوتنەوہ و
خوتبەبیژی و پیئش نوژیژی بوون. ئیستتاش "مەلا ئەحمەدی
مەلا باشی" کە بەرپرسی مەوقووفاتی کوردستانە، لەم
ھۆزەبە. ھۆی ناوئران: گوندەکانیان راوگە و نیچیرگە ی
چاکن و کاتئ یەکی لە حاکمانی کوردستان لە زستاندا بۆ
رۆژیک لەوئ ماوہتەوہ، بۆ بەرچایی و شیو، چیشتیان
لەگۆشتی مەرپەکیو ی و بزەکیو ی بۆ ئامادە کردوہ، مەرپە
کیویش بەزمانی کوردی پیئ دەگوتریئ "کەل" و بەو
بۆنەبەوہ بە «کەل ئاش» ناویان دەرکردوہ.

چوارەم - ھۆزی گەلباخی

لەسەردەمی شایەتی بەھەشتی "شاھ تەھماسب" ی
سەفەویدا (۸۸)، لە قەلاچوالانی سلیمانییەوہ ھاتوونەتە
کوردستانی ئێران. پیاوانی ناوداریان لەشاری سنە
نیشتەجئ بوون و خەریکی خزمەتکاریی و تۆکەرایەتی

حاکمانی کوردستان و گه وره پیاوانی ولات بون، به شیکی زۆریشیان که سب و کاریان کردوه. ئەوانی دیکهش به هه وارچییه تی به هار و هاوین له کوێستان و زۆزانی کوردستان [سنه] و پایز و زستانیش له مه حالئێ شاره زوور ماونه ته وه و ئازهلایان به خێو کردوه.

نزیکهی بیست سالیك له مه وپیش (۸۹) له گهل عیلى جاف که وتوونه ته شه پکی تونده وه و چهند کهس له ههردوو لایان کوژراوه. له وکاته به دواوه، به هۆی دژمنایه تی عیلى جافه وه، ئیتر نه چوونه ته شاره زوور و پایز و زستان له هه ندی کوردستان وهك "کیله که بوود" (۹۰) و "کتک" و "مه ره" و "یاپل" و "روخه نجه ره" و "کانی سپی" و "ابراهیم ئاباد" و "کووس عومه ر" و "زه پینه" و... هتد دا، خانووبه ره بیان دروست کردوه و به شیوه ی نیشه جییی ده ژین و له ئیلاخاتی ئەو ناوچانه و شوینی تر خه ریکی ئازهلدارین.

ئەوانه ی ئیستاش له شیوه ی خیهت نشینیدا ماونه ته وه، نزیك به ۵۰۰ خیزان و به نیرومئ و گه وره و گچه وه، سئ هه زار کهس ده بن. هه ر چهند خیزانه ی کوپخای خویان هیه، به لام گه وره ی هه موو کوپخاکان دوو که سن: "قه یخا هه سن" و "قه یخا هه سره". تانیستا ناوی که سیکی ناوداری وامان له و هۆزه نه بیستوه که

شايانى باس بىت. ھۆزى "وهرمزيار" يش به شيك له م
عيليه و هر به وان دا دهرئى(۹۱). ھۆى ناونرانيشيان
ئاشكرا نيبه. (۹۲)

پينجه م - ھۆزى كه ٲهور(۹۲)

نزىكه ى دوسه د خيزان و بهمه زنده ھه زار كه س دھين.
له ناوچه ى سه قز، به شيويه دھوارنشيني دھزين و له
ئاوايىگه ى سه قز دا گھرمين و كوستان ده كه ن. نزيك
به سه د خيزانيكيشيان چھند ساليكه ده ستيان له خيوه ت
نشيني ھه لگرتوه و له ئاوايى «رؤسته مان» و قشلاخه كانى
رؤسته مان - سه ربه مه حالى خور خوره كه ناوچه يه كى
كوردستاني ئيرانه، نيسته جي بوون.

له ناو ئه م تايفه يه - ئه وانھى وا دانيشتووى كوردستاني
ئيران، كه سيكى ناسراو و ناودار ھه لئنه كه وتووه "ميرزا"
ناويك نه بي كه له شه رى نيوان خوسره و خانى حاكى
كوردستان و "ئهللاقولى خانى زه نكه نه" - حاكى
كرماشاندا، ئهللاقولى خانى كوشتوه و ناوى كه وتوته سه ر
زمانى خه لك.

ئه م تايفه يه، لقين له ھۆزى كه له پورى "ئهيوان" كه
زيديان خاكى "دارالدوله" ى كرماشانه. له كو تاييه كانى
پادشاهى سه فه ويده (۹۴) كاتى ھه سه نه ھى خان حوكماتى

[ئەردەلانى] دەکرد، ابراهيم بەگى ۋە كىلى كوردستان (۹۵)
رېنويىنى ئەم ھۆزەي كرد ۋ ھېئانىيە خاكى كوردستان،
مەزرا ۋ لەۋەرگەي دانى ۋ كوردنىيە رەئىيەتى كوردستان.
ھۆي دانرانى ناو، بە چەشنىك كە خۇيان دەلېن، ئەۋەيە:
نەۋە ۋ نەتيجەي "حر" ي شەھيدن ۋ وشەكە، لەزمانى
كوردى دا، توۋشى گۇرپانكارى ھاتو ۋ بۆتە كەلھور، خوا
زانترە.

شەشەم - ھۆزى گۇران (۹۶)

ھەندىكىيان ئىستا لەشارى سەنە نىشتەجىن ۋ زۇربەي
بازرگان ۋ پىشەساز ۋ كاسبى شارەكە، لەۋ ھۆزەن.
دانىشتوانى ناۋچەگەلى «ھەورامان» ۋ «ژاۋەرۇ» ۋ «گاۋەرۇ»
ۋ «پلېنگان» ىش، لقى ئەۋانن. زانا ۋ خواناس ۋ پارىزكار ۋ
لەخۋاترسى ئەم ھۆزە لە ھەموو ھۆزىكى دىكەي كورد
زىاترن، ۋەك خۋالىخوش بوۋى تاەت قەبوول (۹۷)، «حاجى
مەولانا ئەحمەد»، كە لە سەرەتاي مانگى سەفەردا كۆچى
دوایی كرد، لە تايەھى گۇران ۋ بەھق لەزانستى مەعقول ۋ
مەنقول ۋ خواناسى ۋ پارىزكارىيدا لە ژوور ھەموو عالمانى
كوردى ئەم سەردەمەۋە بوو. ناۋبراۋ، لەناۋ عالمانى ئەم
رووپەراندەدا، بۇ فەتۋاي ئىش وكارى شەرىعى ۋ جامىع
بوۋنى زانست، جىگاي گومان نەبوو.

[ھۆزى گۆران] دەبىي نزيكەى دوو ھەزار خيىزانىك بن كەدە ھەزار كەسىك بگريتتەوہ. ماوہىيەكى دوور و دريژە خيلايەتبييان وەلا ناوہ و گوند و شارنشيبيان ھەلبىزاردوہ مەگەر ژمارەيەكى كەميان كەنيشتەجيى گوندن و بۇ ئازەل ھەوەراندن لە بەھارەوہ تا دوو مانگە لە ھاوين، لەمال دەچنەدەرى و لەدوور و پشتى ئاواييەكەيان سى مانگىك دەمىننەوہ و ئىنجا دەگەرىنەوہ مالى خويان.

پيش ئەوہى تايغەى ئەردەلانى لەكوردستان دا دەسەلات بستين، سەرۆك و مەزنى ئەم ھۆزە لەناوچەى پلينگان دانىشتوون، كە قەلايەكى سروشتى ليىە و دەست بەسەرداگرتنى زەحمەتە و دەولەت و مالىكيان ھەبوہ و زۆر عەشيره و ھۆز گويى لەمستيان بوون [بەلام] دواى ئەوى خانانى ئەردەلان لەكوردستاندا ھيزيان گرت، دەستى گەورە پياوان [ى گۆران] لەدەسەلات كورت كرايەوہ. لەھۆزى گۆران ژمارەيەكى زۆريشيان لەخاكي "دارا الدولە" ى كرماشان نيشتەجين.

حەوتەم - ھۆزى كۆيك (۹۸)

ھۆى دانراني ناويان ئاشكرا نيىە، نزيكەى سەد و پەنجا خيىزان دەبن كە رەنگە شەش سەد كەسىك بگريتتەوہ. بەھار و ھاوينان لەناوچەى ژاوەرۆ، مەھالى

"ئىللاخ" ى كوردستان مالآت دەلەۋەپرىتىن و بەپايز و زستان لەگەرمەسىپرى ناۋچەى ناوبراۋ ھەوار دەخەن. روون نىيە لەسەردەمى كام سولتانداندا ھاتوونەتە كوردستان ونازانرى ئايا كەسىكى ناودارىيان لى ھەلكەوتوۋە يان نا؟

ھەشتەم - تىرەى "كۆھاسى"

لە "كورە ويز" كە ناۋچەيەكى كوردستانى ئىرانە، دەژين و بەمەزندە نزيكەى دووسەد خيزان دەبن كە ھەزار نەفەر دەگريتەۋە. بەھارو ھاوين لە ئىلاخاتى ناۋچەى ناوبراۋ و پايزو زستان لەگەرمسىپرى ھەمان ناۋچەدا ھەوار دەخەن. لەزەمانىكى زوۋە شوپىن و زىديان ھىناۋتە كوردستانى ئىران و لەسەردەمى شايتى جىگاي پەنا- شاعەبباسى سەفەۋى و لە پۇژانى ككومەتى خوالىخۇشبوو «ھەلۇخان» ى(۱۰۰) بنى اردلان دا ، لە ئىران ھەلاتوون و چوونەتە ناو دوو ھۆزى "شوان"(۱۰۱) و شىخ بەزىنى(۱۰۲) و لە نيوان كەركووك و ھەرىدا گەرمين كويستان دەكەن.

ماۋەيەك لەۋى ژياون تا لەسەردەمى ككومەتى خان ئەحمەدخانى بەنى- ئەردەلان و پادشاھىيى "شىخ صفى"دا(۱۰۳)، كە خان ئەحمەد خان ھىز و دەسەلاتى بەسەر ولاتى مووسلا و ھەرىر و كەركوكدا گرت،

سەرلەنۆي رايگويستن و ھاوردنيەوہ سەر جي و مەکانی
ئەسلى خوڻيان و لەوکاتەوہ تا ئیستا لەھەمان شوڤين -
کەناوی "کوپرەويز" دەزبن.

کەسيکی ناسرازيان لەناو ھەلگەتبي، «مستەفا» نويک
بوہ کە کەريم خانی زەند پيش ئەوہی بە روتبەي ئەميری
و ھەکیلی بگات، نەگەل ئەو و سی چل سواری زەند و
کۆماسیدا لە کويستانەخانی کوردستان خەریکی
چەتەگەریی بوو. مستەفا نەگەل کەريم خان پەیمانی
برایەتی بەستبوو و لەناو خوڻاندا وایان دانابوو کە
ھەرچی لەرپی دزی و رېگريیەوہ پەیدای بکەن، نیوہی ھی
کەريم خان و نیوہکەي تری ھی مستەفا بیٹ - کە ئەو دەم
کويخایەتی ھۆزی ناوبراوی بەدەستەوہ بوو.

ماوہیەک ئەم کارەیان کرد تا جاریکیان کاروانیک
دەرپوتیننەوہ و دەیانەوئ بەنیوہی بەشی کەن.
گویدریژیک تاق دەکەوئ و بۆیان بەش ناکرئ، کەريم خان
دەلئ ئەو گویدریژە من ھەلیدەگرم، نیوہکەي واتە دوو
لاقی بەقەرز لەسەر من بمینئ. پاشان کە مالى دزی و
نالانیمان ھەگیرکەوت، لەشوڤينيکی تر بۆت قەرەبوو
دەکەمەوہ.

کويخا مستەفا قەبولی دەکات بەلام چارەنووس وا
دەبئ کە کەريم خان پيش ئەوہی قەرزى دوولاقى

گۆئىدرىژەكە بداتەو، دەگەرئىتەو، بۇ [گوندى] پەرىيە كە زىدى عىلى زەندە و دواى ماوئىيەك، بە پىيى ئالوگۆرى رۆژگار، بە ئەمىرىي و وەكىلى دەگات و لە "شىراز" دادەنىشى.

هەوالى كارەكە دەگاتە گوئى مستەفا و ئەوئىش بە هەواى برادەرىي و دۆستىيەكەى پىشووئىان برىار دەدا بچىتە شىراز. دواى گەپشتە شىراز، بە هەول و تىكۆشانىكى زۆر لەرۆژى "سلام عام" دا بە چۆغە و فەرەنجى و جل و بەرگى كوردىيەو دەچىتە لاي كەرىم خان و بەبى سى و دوو كرىن لە لاي دادەنىشى. يەساوئ و پاسەوان بەرى پى دەگرن و نىزىان دەبى سزاي بەدە. بەلام كەرىم خان دەلى كەى هاتووى؟ دەلى چەند رۆژىكە هاتووم بەلام دەرگاوان و قەراول نەياندەهئىشت بىم چاوم پىت بەكەوى. دەلى بۇ هاتووى؟ لەو لەمدا دەلى بۇ وەرگرتنەوئى ئەو دوولاقە گوئىدرىژە هاتووم كە پىش ئەوئى بمدەيەوئى هەلاتى و ئەوا لىرە دەتدۆزمەوئى! ئەوئىش دەلى راستە و ئىستاش لەجىياتى قەرزەكە لىرە دانىشە و وەك جاران شەرىكم بە، هەر ئىش و مەنسەبىكشت بوئى، دەتدەمئى.

مستەفا دەلى يەكەم ئاو هەواى سافى زىد وولاتى خۆم بەو ئەمىرىي و شاىەتییەى تۆ ناگۆرمەوئى و دانانىشم، ئەرك و مەنسەبىشم ناوئى و خۆشم لىي نايە. كەرىم خان دەلى

خەلكى ئىران ھەموو مەنتەبارن و پېشكەشى دەنېرن بۇ
 ئەوھى ئەرك و مەنسەبىكىيان پېئى بسپېئىرم، تۆ لەبەرچى
 وەلای دەنېئى؟ مستەفا لەوھەلامدا دەلئى من عىندال و نەوہ و
 كەس و كارى خۆم خۆش دەوئى و ھۆى چارە رەشى و
 كوشتن و مال و پىرانى و تالان كرانيان پىك ناهىئم. تۆ
 تىگەيشتنت نىہ و پىت وايە ئەم حال و وەزەى بۆت
 ھاتۆتە پېشى و ئەو ئەمىرى و شەوكتە و گەورەبىيەت
 تاكۆتايى تەمەن بۇ دەلوئى، بەلام دلئىبابە دواى خۆت، منال
 و نەوہ و كەس و كارت دەكەونە ھەژارى و ھەلاكەتەوہ
 وتووشى ھەموو چەشنە رەنج و تۆلە و ھەموو شىپوہ
 ئەشكجە و سەركۆنەيەك دەبن.

بەكورتى، كەرىم خان زۆر پى دادەگرئى و دەيەوئى لای
 خۆى بەيلىتەوہ، بەلام ھىچ سودىك نابەخشى و دواى
 ئەوھى لەگل دانەوہ و ناردنەسەر ئەرك و مەنسەبى
 ناھومىد دەبى فەرمان دەدات چەند سەر گوئىدريژى ناياب
 بدۆزنەوہ و ھەلىيان بژيىرن و بۆى بىئن. ئىنجا دەياندا
 بەمستەفا و دەلئى ئەوانەش لەبرى ئەو دوو لاقەى وا پىت
 قەرزداربووم! پاشان چەند رۆژيىكى رادەگرئى و ديارى و
 پېشكەش بۇ ژن و پىاوانى عىلەكەى دەنېرى و بەرپى
 دەكات.

ھۆى دانرانى ناوى كۆماسى لەسەر ھۆزەكە، بەچەشنى

که خۇيان دەگىپرنەو، ئەو ھەيە كاتى خوالىخۇشبوو خان ئەحمەد خان ھەوالەي سوورو ساتى قشووون دەئىرىئ بۇ ولات. لەبەر ئەو ھەي ئەم ھۆزە مانگا و مەپرىكى زۇريان ھەبو، ھەوالەي ماستيان دەداتى ئەمانىش بارە ماستەكان دىئەن و لە ناو ھەراستى ھوردو ھەكەدا ھەليان دەچنەن. خان ئەحمەدخان دىئەن و دەي بىنئەن و دەلئە ئەمە كۆي ماستە! لەبەر ئەو ھە «كۆماسى» ناسراو و ناودار بوون.

نۆھەم - ھۆزى كوكونى

سەرۆك و كەيخوداي ئەم ھۆزە، زۇر جاران لەبەگزا دەي «ئىناخي» بوون. پىشتەر تاي ھەيەكى زۇر بە پايە و پىز بوون، بەلام بەتپەپەربوونى چەرخ و زەمانە لەبەرىيەك بلاو ھەيان كەردو، ھەندىكىيان لەخاكي دەولەتى عوسمانى لە گوندەكاندا نىشتەجئ بوون و بەشىكى دىكەيان ھەك جارى جاران لەناوعىلى جافدا بە دەوارنشىنى ماونەتەو ھە و بوونەتە بەشىك لە عىلى جاف و لەگەل ئەواندا گەرمىن و كوستان دەكەن.

ئىستا نىكەي سى خىزانىكىيان كە برىتى بىت لە سەد و پەنجا كەس، لەخاكي ناوچەي جوانرۇ عاید بە كوردستانى ئىران ماونەتەو ھە ھەار و ھاوین لە دووشوین كە «ماكوان» و كۆيلە» يان پى دەلئەن و پايز و زستان لە

گەرمەسىرى «نمرەساوئەندە» (۱۰۴) و «گۆپرى گەورە»، مەپ
 و مالأت دەلەوەرپىنن. روون نىيە تائىستا كەسىكى خاوەن
 ناو و ناسراويمان لى ھەلكەوتوھ يان نا.
 ھۆى ناونران: چون لەسەردەمى بەھار و ھاویندا، ھەر
 دوو سى رۆژ لە شوپىنىك ئازەل دەلەوەرپىنن و زوو زوو
 ئەم كىو وئەو كىو دەكەن، بە كۆكۆپى ناويان دەرکردوھ
 كە ئال و گۆپرکراوى "كووھ كووھى" يە.

دەھەم - ھۆى كۆسە

لەم ھۆزە نزيكەى چل خىزاننىك لەناوچەى سەقز و
 "سياكۆ" ى عايد بە كوردستان لە شىوھى دەوارنشینی دا
 ماونەتەوھ. بەھار و ھاوین لەكوپستان و پايزو زستان
 لەگەرمىنى ناوچەى ناوبراو دەژین و بە مەزئە دووسەد
 كەسىك دەبن. پەنجا خىزاننىكيشيان لەھەوشارى ساين
 قەلا بەشىوھى عىلى و دەوارنشینی دەژین. ھۆى ناونران:
 چون باوھگەورەيان ريشى نەبوھ و كۆسەبوھ، بەناوى
 ئەوھوھ ناسراون. تائىستا روون نىيە كەسىكى ناودار و
 ناسراويمان لى ھەلكەوتبى.

مەتلەبى يازدەھەم

باسى ئەو ھۆزانەى كە پىتى يەكەمى ناويان "ل" ە

يەكەم - لالە

ئەم ھۆزە پىششتر خىتوت نشىن بوون و بەھەوارچىيەتى ژياون، پايىز و زستان لە ناوچەيەك بەناوى ئىلاخ كە عايد بەكوردستانە لە رەشمالاندا ژياون و مەرپ و مالاتيان لە وەراندووە بەلام ئىستا نزيكەى شەست خىزانىكيان لە گوندىكى ناوچەى ئىلاخ كە "چاك" يكى لىيە و بەھۆى ئەووە ناوى "ئىمام" ە نىشتەجىن. نزيكەى چل خىزانىكىشيان لە ئاوايى ديكەى كوردستاندا بلاو بوونەتەو ە بەنىرومى و بچووك و گەرەو ە بەمەزندسە دوو سەد كەسىك دەبن. روون نىيە كەسىكى ناسراويان لى ەلەكەوتبى. ھۆى ناونران؛ ەك زۆربەى ھۆز و عىلى ديكە بەناوى باو ەگەرەيان "لالە" ە ناسراون. (۱۰۵)

دووەم - لەك (۱۰۶)

ئەم ھۆزە، پىششتر خىتوت نشىن بوون و بەھەوارچىيەتى ژياون بەلام نزيكەى ەشتا سالىك دەبى كە نىشتەجى بوون و ەندىكيان لە ناوچەى "اسفند ئاباد" ى كوردستان لە ئاوايىگەلى "چارگا" و "عەلى ويردى" و...

هتد دانیشتون، خەریکی کشت و کالڤ و بەشیکیان لە ئاواپیگەلی دیکە ی کوردستان وەك "بەرزاب" و... هتد، دا دەنیشن.

روون نییە کەسیکی ناواریان لئ هەلکەوتی. ئەوەندە ی پرس و جۆم کرد، هۆی ناواریان هۆزە کەم بۆ دەرنەکەوت، خوا زانائترە.

مەتلەبی دوازدەهەم

باسی ئەو هۆزانە ی وا سەرەتای ناویان پیتی "م" ه

یەكەم - مستەئابەگی

ئەم هۆزە، بەشیکن لە عەشیرە ی قوبادی و سەرۆکەکانیان هەمیشە لە بەگزا دەکانی ئەوان بوون. بەشیکیان بازەرە ی خاکی کرماشان و شارەزوو رو بوون و ئیستا نزیکە ی سی خیزانیکیان کە نزیکە ی سەد و پەنجا کەسیک دەبن، لە خاکی جوانرۆی سەر بە کوردستان ماونەتەو و پاشماوێیان لە وەرزی بەهار و هاوین دا، لە گوندی "زەلال" و "چەمەترار" مەروماڵات دەلەو پینن، پایز

و زستانانیش له گهډل عه شیره تی قوبادی ده که ون و ده چنه
گهرمپن. چون له سهرده می کوډا، "مسته فا به گ" ناویک
سهرۆکیان بو، به مسته فا به گی ناویان دهرکردوه و تا
ئیستا نه مانبیستوه و له سهر زمانی خه لکیش نییه
که سیکی ناسراوی خاوه ن ناویان لی هه لکه وتبی.

دووهم - هۆزی "مه نووچیه ری"

ئه م هۆزه ش وه ک "مسته فا به گی" به کان، به شیکن له
عه شیره تی "قوبادی" و سهرۆکیان هه میشه سهرۆکی
قوبادییه کان بو. ئیستا به مه زننه په نجا خیزانیکیان له
خاکی جوانپۆدا ماونه ته وه که گوايه نزیکه ی دووسه د و
په نجا که سیک ده بن. به هاران و هاوینان له مووچه و
مه زرای ناسراو به "سهریاس" سهر به ناوچه ی جوانپۆ
ده میهنه وه و به پایز و زستانیش له گهډل عه شیره تی قوبادی
دا ده چن بۆ خاکی زه هاو و له وئ هه وار ده خه ن. هۆی
ناوئرانیان ئه وه یه له سهرده می زوودا، مه زن و سهرۆکیان
"مه نووچیه ره به گ" کوری "سه یدای ئه حمه د به گ" بوه و [به و
بۆنه یه وه] به "مه نووچیه ری" ناسراون، نه زانراوه که سیکی
ناوئاریان لی هه لکه وتبی.

سینھام - ھۆزی "مەندەمی" (۱۰۷)

ئەم ھۆزە، ئیستا لە کوردستانی ئیران دا بوون بە دووتیرەوہ: یەکەمیان بە "محمد مرادی" ناوی دەرکردوہ کہ دەگەرپیتەوہ بۆ ناوی "محمد مرادی" ی باوہگەورەیان، دووھەم "ناری مرادی" ن کہمەزن و کوپخایان "گەنج محمد" ناویکە. نزیکە ۵۰۰ خیزان و بەمەزندە سێ ھەزار کەس دەبن[؟]. پێشتر، بە بەھار وھاوین لە ئیلاخاتی کوردستانی ئیران رەشمالیان ھەلداوہ و ئازەلیان لەوہراندوہ، پایز و زستانی لە گەرمی زەھاو و شارەزور زستانە ھەواریان خستوہ، بەلام نزیکە بیست و دو سێ سالیئک لەمەوبەر لەگەل عیلى جاف کہ بەھار و ھاوینان بۆ مەپ و مالات لەوہراندن دەھاتنە کوردستانی ئیران و ھەر وہا لەگەل ھۆزی "گەلالی" کہ بەشیکن لە ھەشیمەتی جاف شەپ و کوشتاریکیان کرد و گەلالیەکان ھوت کەسیان لەمەندەمی کوشت کە یەکیکیان برای "گەنج محمد"ی ناوبراو بوو. پاشان ھۆزی مەندەمیش ھیزیکیان کۆکردوہ و پزانی سەر گەلالیەکان و چەند کەسیکیان بەرەسمی تۆلەسەندەوہ کوشت و بریندار کرد. ئەم مەسەلە، بوہ ھۆی دوژمنایەتیەکی زۆر لە نیوان ھەر دوو ھۆز و ھۆزی مەندەمی کہ جیرانی عیلى جاف بوون وایان بە باش زانی چوونە گەرمین بە یەکجاری وەلانین و

که یخودا کانیان چەند پارچە گوندی گرنگیان لە مەحالی "حسین ئاوا" ی کوردستانی ئێران کپری که "سیاسەرائی سەرۆو و خواروو"، "کەلهورئاوا" و "پشت تەنگ" یان پێ دەلێن. خۆیان و هۆزەکیان لەوئ مانەو و خەریکی کشت و کال و زەرعات بوون. بەپایز و زستان بەشیووی هەوارچیەتی دەچن بۆ کویستانی ناسراو بە "پیر- مەحموود" که کەوتۆتە نیوان کوردستان [ی سنه] و گەرۆوس و نزیک بەو گوندانەیه کە ناومان بردن.

ئێستاش ئەوا دە دوازه سالیکه له نیوان تیرە ی "محمد مرادی" و "تاری مرادی" دا دوو بەرەکی سەری هەلداو و تاری مرادیەکان لەوانی تر جیا بوونەتەو و لەلای "قەرەخلوو" و "کانی درێژ" ی سەر سنووری کوردستان [ی سنه] و گەرۆوس هەواری هاوین دەخەن و بۆ پایزو زستانیش لە ئاواپیگەلی ناوچەکەدا هەر دو سێ خیزانیک لەگەڵ خاوەن گوندیک پیک دین و لەوئ دەمیئەو.

ئەم تیرەیه نزیکە ی هەشتا خیزان و سێ سەد کەس دەبن، کویخای ئێستایان "قەیخا محمد" ناویکە و هۆی ناوئانیان ڕوون نییە. نزیک بە سێ سەد خیزانی ئەم هۆزە چەندەها سالە لە مەحالی "بازیان" و "سەرچنار" لە دەوروبەری سلیمانی نیشتەجین و لەوئ دەژین. نەبیستراو و کەسیکی ناواریان لێ هەلکەوتن.

مەتلەبى سۆزدەشمە

باسى ئەو ھۆزانەى كەپىتى يەكەمى ناويان "ن" ە

يەكەم - نەدرى

پىشتر، نزيكەى سەد خىزانىك بوون كەبەھۆى گرانى
و قات و قىرىبەوۈ بلاوۈيان كىردوۈ و لىك دابراون،
هەلاتوون و ھەر چەند خىزانىك لە شوپىنىك
گىرساۈنەتەوۈ، ئىستاش نزيكەى دە خىزانىكىان لى
ماۈتەوۈ كە بە نىر و مى و ورد و درشتەوۈ نزيكەى
پەنجا كەس دەبن. بەھاران و ھاۈىنان لە گۈندى
"مىرگەسار" و "ئەبدالان" لە مەھالى "زاۈپۇ" ى كوردستان
و پايزان و زستانان لە قشلاخى جوانرۇى كوردستان و
"ماھىدەشت" ى كرماشان مالات دەلەوۈپىنن و ژيان
دەبەنەسەر. ئەم ھۆزە ھەر لە كۆنەوۈ ھاۈرپى لەگەل
تيرەى زەردوۈبى لە لايەن بەرپۇۈبەرانى جوانرۇبىبەوۈ بە
وەكىلانى جوانرۇ ئەسپىررابوون و خزمەتى ئەۈانىان
دەكرد. ھۆى ناۈنران: چون لە تۆرەمەى "نەدر محمد"
ناۈىك بوون، بەو ناۈوۈ ناسراون. كوئىخاى ئىستايان
"قەيخا محمد" ناۈىكە و نەمانبىستوۈۈ كەسىكى ناۈداريان
لى ھەلكەۈتتى.

مەتلەبى چواردەھەم

باسى ئەوھۆزانەى كەناويان بە پىتى " و " دەست پى
دەكات

يەكەم - وەلەد بەگى

ئەم ھۆزە بەھۆى ئازايەتى و بەجەرگى و پىاوەتپەو
لەناو كورداندا بوونەتە مەسەل. پىشتەر، عەشپىرەپەكى
مەزن و بەپايە وپىز بوون و بەھۆى ئازايەتى و
نەترسىپەو زۆربەيان كوژراون. كەسانى ناسراو و ناودار
بە ئازايەتى و بەجەرگيان زۆر لەناودا ھەل كەوتووە وەك
: "بەھرام بەگ" و "سۆفى بەگ" و "پۆستەم بەگ" كە
بەراستى لە شەرپ و گەردا " پۆستەمى زال" بوون.

ھۆزى ناسراو بە جاف، لە پابوردوو دا ھەموو
ژېردەست و تابىعى عىلى وەلەدبەگى بوون و "جافى تاپشە"
ش كە ئىستا ژېر حوكمى حاكمانى كرماشان، لەم ھۆزەن.
بەشىكى دىكەيان لە ناوچەگەلى كرماشان، بەتايبەت
"ماھىدەشت" دا بلاو بوونەتەو و لەوئ دەژىن. ئىستا
نزيك بە سەد خىزان كە شەش سەد كەسىك دەبن، لەخاكى
جوانپۇدا ماون بەھاران و و ھاوينان لەمەحالى
شانىكان" و "كرە" و كوئىستانى "بازان" مەرپ و مالات
دەلەوەرپىنن و بەپايز و زستان، لەداوئىنى [چىاي] "منج" و

"چيگيران"، ههروهه "سوورمپر" و "رازان" ي عايد بهزههاو، ههوار دهخن و چون سهروكي هۆزهكه ههميشه لهوهچهي "وهلهد بهگ" بوه، به وهلهد بهگي ناسراون. ئيسستاش سهروكيان "فتهاح بهگ" كورپي وهلهد، كورپي سهعيد بهگ، كورپي بههرام بهگ، كورپي سوؤفي بهگ، كورپي سهيدي ئهحمهد بهگ، كورپي وهلهد بهگ، كورپي سهيد محمد بهگ كورپي وهلد بهگي ناوبراوه. ههمو ئهوكهسانه و لهوانيش زياتر ئهوانه ي وا كهوتوونهته پهراويزي بنهچهكي "اقناق" هوه بههوي نازيهتي و نهبردي يهوه، له گۆرهپاني شهردا كوژراون. [وهلهدبهگي] مردن بهمهركي سروشتي بهعيب و شورهبي دهزانن، گهرچي هۆزهكه - بهكردهوه، زۆر مال ويران و پهريشان حال و بي سهر و سامانن بهلام لهگهل ئهوهشدا، گهورهبي و ترسيان وا لهدلي عهشاير و رهعيهتي ديكه نيشتوه، كه هۆزاني مهزن، بهجاف و ئهواني ترهوه، ئهوپهري ئيتاعهيان لي يان بيت.

له حال و وهزعي عهشاير و تايفهگهلي هۆزاني كوردستان، ئهوهي بو ئهم بچووكه ئاشكرا بوه، ههر ئهوانهن كه [ليهدا] هيئاومن و نووسيومن. تكام له رهوشتي پاكي بينهران ئهوهيه له ههموو شوينيكدا چاو له ههله و عيب و خهتاي پهرتووكهكه بپوشن، والسلام.

پهراویزه‌کان

۱- ناصرالدینشای قاجاره، چواره‌مین شاه له زنجیره‌ی قاجار (۱۳۱۳-۱۲۴۷ / ۱۸۹۶-۱۸۳۱). راپه‌پینی شیخ عوبه‌یدیلای شه‌مزینی (۱۸۸۰) و هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی حکومه‌تی ئه‌رده‌لانییه‌کان (۱۸۶۷) له‌سه‌رده‌می ناصرالدین شادا روویانداوه.

۲- ظل السلطان، نازناوی «مه‌سه‌وود میرزا» کورپی ناصرالدین شای قاجاره (۱۳۳۶-۱۲۷۷ / ۱۹۱۸-۱۸۵۰) که بۆ ماوه‌یه‌کی چه‌ند ساله‌ی نیوان ۱۸۸۲ و ۱۸۸۸ حاکمی ناوچه‌ی رۆژئاوا‌ییه‌کانی ئی‌ران (وه‌ك کرماشان و کوردستان) بوو. ظل السلطان میژوو‌یه‌کی به‌ناوی «تاریخ مسعودی» یه‌وه نووسیوه.

۳- مرتضی قلی خان «صنیع‌الدوله» (۱۳۲۹-۱۲۷۳ / ۱۹۱۱-۱۸۵۶/۷) سه‌رۆکی یه‌که‌مین مه‌جلیسی شۆرا و وه‌زیری چه‌ند کابینه‌ی ئی‌ران.

۴- طوس کورپی «نوزر» سه‌رداری ئی‌رانی سه‌رده‌می «که‌یانیه‌کان» و پالاه‌وانیکی «شاهنامه‌ی فیرده‌وسی».

۵- کتیبی‌که له‌زانستی جواغرافیاو... دا که "حمدالله مستوفی قه‌زوینی" له‌سالی ۷۴۰/۴۰-۱۳۳۹ دایناوه و له ۱۸۹۳ دا وه‌رگه‌راوه‌ته سه‌ر ئینگلیزی.

۶- شوړه کاتيکه له رږژئاوای ئيسفه هان، باکووری کرمان و باشووری خوراسان.

۷- شويټايه تي ئه م شويټنه م بؤ روون نه بوه وه.

۸- خوسره وی په رويز، کورې "هورموز" ی چواره م (۶۲۸ز) بیست و پینجه مین شای زنجیره ی ساسانی (۶۵۲-۲۲۴ز)

۹- شمس الدین ابو العباس احمد کورې ابراهمی بهر مه کی هه ولیبری (۶۸۱- ۶۰۸ ه ۸۳-۱۲۸۲ تا ۱۲- ۱۲۱۱ز) دانه ری کتیبی «وفیات- الاعیان». کورې خه لله کان، کورد بوه.

۱۰-

۱۱- آسمان شو، ابرشو، باران بیار آب اندر ناودان نایدیکار ناودان همسایه درجک آورد آب باران، بار صدرنگ آورد.

۱۲- دوو هوژی عه ره بی دانیشتنووی مه دینه.

۱۳-

دو مرد کرانمایه و پارسا	دوپاکیزه از کومر پادشا
دگر، نام «کرمایل» پیش بین	یکی نامش اربایل پاک دین
چنان بد که بودند روزی بهم	سخن رفت هرگونه از پیش وکم
وز آن رسمهای بداندرخورش	زیبیدادی شاه و از لشکرش
بباید بهزی شاه رخت آوری	یکی گفت مارابه خوالیکری
یکی راتوان آوردین برون	مگرزین دوتن راکه ریزند خون
خورشها باندازه پرداختند	برفتند و خوالیکری ساختند

خورشخانه پادشاه جهان	گرفت آندو بیدار روشن روان
چو آمدش هنگام خون ریختن	به شیرین روان اندر آویختن
از آن روزبانان آدم کشان	گرفته دومرد جوان راکشان
دمان پیش خوالیگران تاختند	زیبالا بروی اندر انداختند
پراز درد، خوالیگران راجگر	پراز خون دودیده، پراز کینه، سر
همی بنگرید، این بدان ان بدین	ز کردار بیداد شاه زمین
از آن دویکی رابپرداختند	جز این چاره راه نشناختند
برون کرد مغز سر کوسفند	بر آمیخت بامغز آن ارجمند
یکی رابه جان داد زنهاروگفت	مکرتابیاری سراندر نهفت
مکرتانباشی به آباد شهر	ترادر جهان کوه و دشت است بهر
به جای سرش ز آن سربی بها	خورش ساختند از پی اژدها
از اینگونه هرامهیان، سی جوان	از ایشان همی یافتندی روان
چو کرد آمدندی از ایشان دویست	بدانسان که نشاختندی که کیست
خورشگر برایشان بزى چندومیش	بدادی و صحرانهادیش پیش
کتون کرد از آن تخمه داردنژاد	کز آباد بر دل نیایدش یاد.

۱۴- ناوچه یهك له ناوه ندو پوژئاواى ئییران كه
 ئیسفه هان وهمه دان وكرماشان و كوردستان تا سنوورى
 نازه ربایجانی ده گرتنه بهر. عیپراقى عه جهم بهمه زنه ههر
 نه و ناوچه یه ده گریته وه كه عه ره ب پئیان ده گوت "جبال".

۱۵- شار و ناوچه یهك له مه ركه زى ئییران و ۱۴۰
 کیلومه تری پوژئاواى تاران.

۱۶- مه‌هابادی ئیستا.

۱۷- خان ئەحمەد خان کورپی هه‌لۆخان (۱۰۴۸- ۱۰۲۶/ ۱۶۲۸- ۱۶۱۷ز). سه‌ره‌تای ئۆکه‌رایه‌تی و ئالقه‌له‌گوپی خانانی ئەرده‌لان بۆ شاهانی ئیران له‌ خان ئەحمەد خانه‌وه‌ داکه‌وت که هه‌لۆخانی باوکی وه‌ک بارمته‌ له‌ ئیسفه‌هان لای شاه‌عه‌بباسی سه‌فه‌وی داینابوو. شا‌عه‌بباس خوشکی خۆی لێ ماره‌کرد و نارديه‌وه‌ بۆ کوردستان. ده‌لێن هه‌لۆخان پێی گوتوه‌: ره‌ببی جوانه‌ مه‌رگ بی که پێی قزلباش [واته‌عه‌جه‌م] ت بۆ ناو کوردستان کرده‌وه‌! (تحفه‌ ناصری، ل ۱۰۹)

۱۸- له‌ ده‌قی فارسی دا، به‌ هه‌له‌ « هوخان» نووسراوه‌.

۱۹- شاه‌عه‌بباسی یه‌که‌می سه‌فه‌وی (۱۰۲۸- ۹۷۸/ ۱۶۲۹- ۱۵۷۱ز) کورپی "محمد خودابه‌نده‌".

۲۰- خوسره‌وخانی دوهم کوری ئەحمەد خانی موهاجیر، نه‌وه‌ی سوبحان ویردی خانی ئەرده‌لان بوه‌ (تاریخ مردوخ، ب ۲، ل ۱۲۸) و دووجار گه‌یشته‌وته‌وه‌ به‌ حکومه‌تی ئەرده‌لان. جاری یه‌که‌م له‌ ۱۱۶۸ تا ۱۱۷۶/ ۱۷۵۴ تا ۱۷۶۲-۳ و جاری دووه‌م له‌ ۱۱۷۹ تا ۱۲۰۴/ ۶- ۱۷۶۵ تا ۱۷۸۹.

۲۱- سوبحان ویردی خان کورپی عه‌لیقولی خانی

ئەردەلان لە سالانی ۱۱۴۳-۱/۱۷۳۰ تا ۱۱۶۰ / ۸-۱۷۴۷دا
چوار جار بە حکومەتی ئەردەلان گەیشتووە.

۲۲- زنجیرەیی "زەندییەکان" بە "گەریم خان" دەستی
پێ کرد کە دوای کوزرانی نادر شای ئەفشار لە سالی
۱۷۴۹/۱۱۶۲ گەیشتە حکومەت و بە دەستی ئاغا محمد
خانی قاجاریش لە ۱۲۰۹ / ۵-۱۷۹۴ دوایی پێ هات.
۲۳- لە دەقی فارسی دا، بەشییووی «سنکر»
نووسراوە.

۲۴- شاروچکەییە کە لە ۱۴ کیلۆمەتری باکووری
رۆژئاوای هەمەدان.

۲۵- امان الله خانی مەزن (۱۲۱۴/ ۸۰- ۱۷۹۹ تا
۱۲۸۴-۸/۱۸۶۷ز).

۲۶- لە میژووی قاجارەکانی ئێراندا، تەنیا فەتخەلی
شا (باباخان) نازناوی "خاقان" ی پێ دراوە. فەتخەلی شا
لە نیوان سالانی ۱۲۱۱ / ۱۷۹۷ و ۱۲۵۰ / ۱۸۳۴ دا
حکومەتی کردووە.

۲۷- خوسرەوخانی "ناکام" میژدی "مەستوورەیی
کوردستانی" میژوونووس و شاعیرەیی ناوداری
کوردستان. خوسرەو خان کوری امان الله خان و لەنیوان
سالانی ۱۲۴۰ و ۱۲۵۰ / ۵-۱۸۲۴ و ۱۸۳۴ ی زاینی دا
حاکمی ئەردەلان بوە.

۲۸- عباس میرزا نایب السلطنه " کورپی فتهحلی شا، وهلیعههد و حاکی نازهربایجان بوه (۱۲۴۹- ۴/۱۲۰۲- ۱۸۳۳ تا ۸-۱۷۸۷ز) .

۲۹- دوورنییه نیازی نووسهر، رهزاقولئی خانی کورپی خوسرهوخان و نهوهی امان الله خان بیټ که میړدی "طوبی خانم" کچی فتهحلی شا و خوشکی «نایب السلطنه» بوه. رهزاقولئی خان له نیوان سالانی ۱۲۵۰ و ۱۸۳۴/۱۲۶۳ تا ۱۸۴۷، سیخ جار بۆ تهحاکی ئهردهلان.

۳۰- ئەم بۆچوونه و زوربهی بۆچوونهکانی دیکهی نووسهر له مەرپ تۆپۆنیمی واته ناوی شوینهکان راست نییه.

۳۱- کلۆئی کورپی خوسرهو له سالانی ۶۰۶ تا ۶۲۹ کۆچی / ۱۲۰۹ تا ۱۲۳۲ زاینی داحاکی ئهردهلان بوه.

۳۲- چهنگیزخانی مغول له سالی ۶۱۶ی کۆچی / ۱۲۱۹ زاینی له گهل سوپای مغول هیرشی کرده سهر ئیران و له ماوهی دووسال دا ههموو وولاتهکی داگیر کرد.

۳۳- گوندیکی ژاوهروئی سنه که کهوتوته سههرچۆمی سیروان.

۳۴- ئەو بهسهرهاتهی لیړه دا بۆ «کلۆل» نووسراوه، بهروالته هی «خوسرهوی ئاشهوان» باوکی کلۆله (بروانه تحفه ناصر، ل ۹۱).

۳۵- نوسخه که، دهبع له بهر نوسخهیهکی ترهوه

نووسرابیته‌وهو نووسەر، له‌کاتی روونووس کردندا توشی هه‌ندێ هه‌له‌ بووبیئت. رسته‌ی فارسی «بمفاد بی دولتی ازنفاق حیز و حکومت ان صفحات ازکف اوها بیرون...»، ده‌بێ به‌م شیوه‌یه‌ بخوینریته‌وه: «بمفاد بی دولتی ازنفاق خیزد، حکومت ان صفحات ازکف اوها بیرون...».

۳۶- شه‌شه‌مین شاه‌ی زنجیره‌ی سه‌فه‌وی که له‌نیوان سالانی ۱۰۲۸ تا ۱۰۵۲ (۱۷۲۹ تا ۱۶۴۲) دا حکومه‌تی کرد. سالی ۱۰۴۶ به‌ران‌به‌ره له‌گه‌ل سالانی ۷-۱۶۳۶ ی زاینی.

۳۷- عه‌لی شه‌که‌ر، بریتی بوه له «اسفند ئاباد» ی ئیستا و «زرین کمر» ی گه‌پووس (تحفه‌ ناصری، ل ۹۱) اسفند ئاباد، له‌وسه‌رده‌مه‌دا، عاید به‌ هه‌مه‌دان بوه.

۳۸- گوندی «په‌ری» یا «په‌ریه» له‌سه‌ر پریگی «مه‌لایر» بو «ئه‌رک» ناوه‌ندی ئه‌سلێ هۆزی زه‌ند بوه.

۳۹- نادر شاه‌ی ئه‌فشار (۱۱۰۰ تا ۱۱۶۰ / ۱۶۸۸ تا ۱۷۴۷) بناغه‌دانه‌ری زنجیره‌ شاهانی «ئه‌فشار» له‌تورکانی هۆزی ئه‌فشار بوه و له‌نیوان سالانی ۱۱۴۸ تا ۱۱۶۰ دا حکومه‌تی ئییرانی کردوه.

۴۰- ده‌ره‌گه‌ز شاریکه له‌ باکووری خوراسانی ئییران و نزیک قوچان.

«ئه‌بیوه‌رد» شاریک بوه له‌ نزیک ده‌ره‌گه‌ز که ئیستا

- ويژان بوه و عايد به كۆمارى توركمه‌نستانه.
- ۴۱- شامپۇرخى ئەفشار، نەۋەي نادىشا لە سالانى ۱۱۷۱ تا ۱۲۱۰ (۱۷۴۸ تا ۱۷۹۶)دا حكوومەتى كىردۈه.
- ۴۲- عەلى مەردان خانى بەختىيارى و نۇستى كەرىم خانى زەند كە دوانىز، لە سالى ۱۱۶۵ / ۱۷۵۲ ز، ھەر بەدەستى كەرىم خان كوژرا.
- ۴۳- ئەبوو توراب مىرزا ناسراو بە شاھ اسماعىلى سىيھەم لە سال ۱۱۶۳ / ۱۷۵۰ لە كاتىكىدا زۆر مندال بوه، نراۋەتە سەرتەختى شاھى و پاشان كەرىم خان لە سەركارى لابرۋە.
- ۴۴- ھەسەن عەلى خانى كوپى لوتفەلى خانى والى، لە سالانى ۱۲۰۹ تا ۱۲۱۴ كىۋچى / ۱۷۹۴ تا ۱۸۰۰ زايىنى دا حاكىمى ئەردەلان بوه.
- ۴۵- محمد حسن خان، باوكى «ئاغا محمد خان»، بناغەدانەرى زنجىرەي قاچارەكان بوو و بەدەستى كەرىم خانى زەند كوژرا.
- ۴۶- «كەرەوز» ناۋچەيەكى كوردستانە و كەتۆتە بەرى پۇژئاۋاى سەنە و دەفسەخىك لەشار دۋەرە.
- ۴۷- كەمەر = سەمەرە.
- ۴۸- ئەم ووشەيەش لە شىۋەي "تىكلو" دانووسراۋە و دوورنىيە ھەلەي نووسەرى نوسخەكە بىت.
- ۴۹- ساپال (؟)

۵۰- محمد شاه قاجار كورپى عباس ميرزا، له سالانى
۱۲۵۰ تا ۱۲۶۶ / ۱۸۳۴ تا ۱۸۴۸ داشاي ئيران بوه.

۵۱- امان الله خانى دووهه م (غولام شاخان) له سالانى
۱۲۶۱ تا ۱۲۸۴ / ۱۸۴۵ تا ۱۸۶۷ دا، سى جار بوته حاكمى
ئەردەلان.

۵۲- ناوچهى گهرووس كه وتوته نيوان سنه و قهزوين
و ههمه دان، مەرکهزه كەي «بيجار» ه.

۵۳- ناوچهى ههوشار كه وتوته نيوان بيجار و
ميانداو و بۆكان؛ ساين قهلا وتيكابيش دوو شارى
ناوچه كەن.

۵۴- وشه كه، له دهقى فارسى دا به شيويه «ايناقى»
نووسراوه.

۵۵- ئيله روتى (تاريخ مردوخ، ۱، ۷۷)

۵۶- دوروى (دوروى): تاريخ مردوخ، ۱، ۹۱

۵۷- نووسه ر خوى له وه ده پايزى بلئ «حه بيب بهگ»
له لايهن منه وه حوكمات و سه رو كايه تى هو زى باوه جاني پئ
سپيرراوه. ئەم شيوه باس له خو كرده شتيكى ئاساييه
به پرواي من هو يه كى ديكه يه بو ئە وراستيه كه نووسه رى
ناميلكه كه، ده سه لانداريكى كوردستان بوه.

۵۸- «هه وه توو».

۵۹- «قراقوره» ي ده سنووسه كه.

۶۰- سه‌رۆکیکی سویای نادرشای ئەفشار بوو که‌دوای مردنی ئەو دەستی بە‌سه‌ر ئازەربایجان دا گرت و شاری و رمیی کردە پیتەختی خۆی بە‌لام لە‌که‌ریم خانی زەند شکستی خوارد (۱۱۶۷ ک / ۴-۱۷۵۳ز).

۶۱- بە‌گوێزە‌ی یادداشتی خوالیخۆش‌بوو «دوکتور عابید» لە‌سه‌ر نۆسخە‌ی دەست‌نووسی ئەم تەرجمە‌یە‌ی من، زوربە‌ی هۆزە‌که، ئیستا لە‌کوردستانی سووریا دە‌ژین.

۶۲- بلیوند

۶۳- تایجوزی

۶۴- مە‌لا ئە‌بوو بە‌کر. محمد حسن کورپی سید ه‌دایت الله لە‌سالی ۹۰۹ ی کۆچی لە‌دایک بوە و لە‌ سالی ۹۹۹ (یا ۱۰۱۴) کۆچی دوایی کردوە. دوو کتیبی بە‌ فارسی نووسیوە: «سراج الطریق» و «ریاص الخلود». بر‌وانە با‌بامردۆخ روحانی تاریخ مشاهیر کرد (ج ۱، ل ۱۶۳).

۶۵- مە‌لا عبدالکریم کورپی مە‌لا ابو بکر مصنف چۆ‌ری مە‌ریوانی، خاوە‌نی «تە‌فسیری قورئان» تا سوورە‌ی نە‌خل لە‌ ۳ بە‌رگدا، «الواضح»، «المتوسط»، «الواضح» و «انذار الاخوان» لە‌ سالی ۱۰۵۰ی کۆچی دا کۆچی دوایی کردوە. هە‌مان (ل ۱۸۲).

۶۶- سە‌ید مە‌لا جامی، نە‌وە‌ی مە‌لا ئە‌بووبە‌کری مصنف، کاتی بوداق سولتان حاکمی موکری لە‌ سالی

گهلباخى «مچەئى سەرمەس» دەلئى:
«لە ناو دۆمەكان، دۆمى كزم رۇ لە جووتئى كلاش،
چوارلنگ دزم رۇ». يادداشتى دوكتور عابيدى سىراج
الدينى، ھاويىنى ۱۹۹۴.

۷۱-كوانكر [=كەوانكەر، كەوانگەر، كەمانگەر].
۷۲- لە پەراوئىزى دەستنوسەكەدا، بە شىۋەخەتئىكى
جىاواز ئەم رستەيە نووسراوہ: «محل تامل است» واتە
"جىئى وردبوونەوہيە" وا ديارە ئەم ناوہ زۆر جىئى دلئىيائى
نەبئى.

۷۳- الى پينك.

۷۴- قلعه فولاد.

۷۵- چروادلى.

۷۶- رندان يا رندات؟

۷۷- ابراهيم بهگى وهكىل.

۷۸- امام قلى خانى زەنگەنە بەھيئىزى سوارەئى زەنگەنە
و كەلھور، شارى كرماشانى گرت بەلام حەسەنەلى خانى
ئەردەلان شكستى دا.

۷۹- حەسەنەلى خانى ئەردەلان لەنيوان سالانى ۱۱۶۱
و ۱۱۶۶ دا حاكمى ئەردەلان بوہ.

۸۰- دوابين شائ رەسمى لە زنجيرەئى سەفەويەكان،
لە ۱۱۰۵ ك / ۱۶۹۴ ز چۆتە سەرتەخت، لە سال

۱۷۲۲/۱۱۳۵ مه‌حموودی ئەفغان لەسەرکاری لابردوه و له
سالی ۱۱۴۲ / کووژراوه.

۸۱- آهنگران.

۸۲- اساوله.

۸۳- ئەمان الله خانی وه‌کییل سه‌ره‌کی دیوه‌خان له
سه‌رده‌می حوکماتی حسنعلی خانی امیر نظام گرووسی
(۱۲۰۹- ۱۸۹۱/۱۳۱۳ - ۱۸۹۵) و خاوه‌نی هه‌ندی مه‌نسه‌ب
و مه‌قامی دیکه‌ی ناودیوه‌خان .

۸۴- بېروانه په‌راویزی ژماره ۲۶ ی ئەم وتاره.

۸۵- که‌شکی .

۸۶- که‌لاشی.

۸۷- ده‌سنووسه‌که، ناوی ئەو گونده‌ی دووجار، به
دووشیوه‌ی جیاواز هیناوه: ترخال آباد و ترخان آباد.

۸۸- شاه ته‌هماسبی یه‌که‌می سه‌فه‌وی (دووه‌مین شاه
له زنجیره‌ی سه‌فه‌وی) (۹۸۴- ۹۱۹ / ۱۵۷۶-۱۹۱۳) له سالی
۹۳ / ۱۵۲۴ دا هاته سه‌رته‌خت.

شاه ته‌هماسبی دووه‌می سه‌فه‌وی [ده‌هه‌مین شاه‌ی
زنجیره سه‌فه‌وی] له‌نیوان سالانی ۱۱۳۵ و ۱۷۳۱/۱۱۴۴-
۱۷۲۲ دا شاهیه‌تی کردوه.

۸۹- ده‌بێ سالانی شه‌ست له‌سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م بێت.

۹۰- کیله‌که‌وگ؟

۹۱- گەلباخییەکان، هەشت تیرەن: قەمەری، گاملی، كاك سەوھەندی، مورادگۆرانی، چۆخەرەشی، پیتوھسەری، ھەمزەیی، كۆلكنى (؟)پروانە، شىخ محمد مەردۇخ، تارىخ كردستان وتوابع، ب ۱، ل ۱۰۸.

۹۲- پيشينەى ناوى گەلباخى واهەيە لە ئاقيستا دا بدۆزريتەو ە كاتئى باسى كوچى زەردەشت دەكات لە گۆلى چيچەستەو ە بۆ بەلخ و ئەو بەلخەش زۆر وا ھەيە پەيوەندی لەگەل گەلباخيدا ھەبيت. ئەم بۆچوونەم لە خوالیخۆشبوو عمادالدین ملكشاهی وەرگرتۆه. پروانە كتيپە بەنرخەكەى بەناوى «جغرافیای غرب ایران یا كوههای اوستا» بەفارسی.

۹۳- مەردۇخ دەنووسی: ئەم ھۆزە نزیکەى بیست تیرەن: خالیدى، شیانى، سیاسیا، كاظم خانى، خەمان [یا خومان؟]، قلىش، گرگا، كۆلەپا، كەلەجۆ، شوان، قوچمی، مەنسوورى، ئەلوەندی، ماھیدەشتى، ھاروون ئابادی، شاھینی، مووش گیر، بوداق بەگى، زەینەل خانى و كەمەرە. پروانە، پيشوو، ل ۱۰۵ ۹۴- سالى ۱۱۴۸/۱۷۳۶.

۹۵- پروانە پەراویزی ژمارە ۷۷ تا ۷۹ ی ئەم وتارە.

۹۶- مەردۇخ دەلئى شەش تیرەن: قەلخانى، بیبەیانى، نیریژی، گاوارە، كانى زنجیری، وریزھو، پروانە مەردۇخ، پيشوو، ل ۱۰۸

۹۷- بۆم روون نەبوو ە وە كئ یە. تۆ بلئى مەولانا

ئەحمەدى كەمانگەرى نەقش بەندى نەبىت كە لە
ناوەرپاستەكانى سەدەى سىز دەھەمى كۆچىدا ژياوۋە ياخود
شىيخ ئەحمەد ئەفەندى گۆرانى و سەيد ئەحمەدى
سەردارى بەرزنجى كە لە كۆتايى ھەمان سەدە دا ژياون؟
پرۋانە بابا مەردۇخ رۇحانى، تارىخ مشاھىر كەرد، ب ۱.

۹۸- «لە ناوچەى ژاوەرۇ دەژىن، بەلام بە پىچەوانەى
ژاوەرۇ پىيەكان كە بەھەورامى دەدوین، ئەمان شىۋە زمانى
سۆرانىيان ھەيە و زاراۋەيان لە جافى دەچى». يادداشتى
دوكتور عابىدى سىراج الدىنى.

۹۹- كەروز.

۱۰۰- ھوخان.

۱۰۱- دووتىرەن: شوان خاسە و شوان بازىان و
دراوسىيى "شىيخ بەزىن" ن. مەردۇخ، پىشوو،
۱۰۲- بە شىيىكىيان لە كەركووك و ھەندىكىيان لە
"ئەرزۇم" ن. مەردۇخ، پىشوو، ل ۹۹.

۱۰۳- شەشەمىن شاھى زنجىرەى صەفەوى كە لە نيوان
سالانى ۱۰۳۸ و ۱۰۵۲ / ۱۶۲۹ و ۱۶۴۲ دا، شاھى ئىران
بۈە.

۱۰۴- نمرە ۋەند؟ لە پەراۋىزى دەستىنووسە كە دا
نووسراۋە: «جىيى ووردىۋونە ۋەيە» .

۱۰۵- مەردۇخ دەلى ئەم تىرەيە، سەربەھۇزى "لك" ن ،

بروانه، مەردووخ، پيشوو، له ١٠٩

١٠٦- به گويژهي نووسيني مەردووخ، پينج تيرهه:
لاله ي دلفان، تەرھان، دالۆھند و سيلسيله. بروانه مەردووخ،
پيشوو، ل ١٠٩-

١٠٧- مەردووخ دەنووسي مەندەمبيھەکان بریتين له
پينج تيره: محمد مرادي، تاري مرادي، ئاخەسووري، عەلي
مراد، لولرزي. بروانه پيشوو، ل ١١٣.

بخش فارسی

مقدمه مترجم

جزوه حاضر، بازنویس شده نسخه خطی معتبری است که سالها پیش به خانواده روشنفکر کرد - «جلادت عالی بدرخان» تعلق داشته، دیرتر بدست آقای فرهاد شاکلی شاعر معاصر رسیده است.

نام جزوه، اسم نویسنده و سال تصنیف آن روشن نیست ولی برابر آنچه در مقدمه بخش کردی آمده است، احتمالا در سال ۱۳۰۰ ه.ق برابر با ۳-۱۸۸۲ میلادی توسط وقایع نگار دیوان اردلانیان - میرزا علی اکبر منشی (افسر) نوشته شده است.

در سال ۱۸۶۷ ناصرالدین شاه قاجار از صدور فرمان حکومت کردستان اردلان برای «خان خانان» بازمانده امیران اردلان خودداری ورزید و عموی خود «فرهاد میرزا معتمدالدوله» را به حکومت منطقه گماشت. ناصرالدین شاه و شاهان دیگر قاجار از آن پس حاکمان اردلان را از تهران به سنجاده اعزام کردند و

بدینگونه امارت چندین صد ساله امیران اردلان بر یکی از طولانی ترین و قدرتمندترین حکومت‌های کردی به پایان آمد.

کردستان برای حاکمان جدید مکانی آشنا و مطلوب نبود. فرهاد میرزا مدت زیادی از آمدن به کردستان خودداری ورزید. جانشینان وی تنها بضرب شلاق و گلوله بر مردم حکومت راندند. میرزا ابراهیم خان سهام الدوله پس از سرکوب مقاومت مردم و اعدام‌های خلخالی وار از سوی دربار، لقب «نظام الملک» گرفت و این «نظام» تا پایان حکومت قاجار ادامه یافت. دیرتر، حاکمان دوره پهلوی که عمدتاً از امرای ارشد رژیم بودند (سرتیپ احمدخان امیر طهماسبی، جلال لریستان و...) روی پیشینیان خود را در سرکوب بیرحمانه مردم و بازداشتن کردستان از پیشرفت اقتصادی سفید کردند و بالاخره آنچه در طول ۲۰ سال حکومت جمهوری اسلامی بر کردستان گذشته به‌تئاهی برابر با ۲۰۰ سال سرکوب و جنگ و ویرانی و عقب ماندگی اقتصادی است که بلای اعتیاد جوانان را هم سریار آن کرده‌اند.

برابر تصریح نویسنده در مقدمه جزوه، ناصرالدین شاه و پسرش ظل السلطان به‌وی فرمان داده‌اند که اسامی عشایر و ایلات و طوایفی که در حدود خاک کردستان یعنی آنچه در حوزه حکومت حکمران کردستان ایران سکونت دارند... در

کتابچه‌ای واقعی... ثبت و خدمت... صنایع الدوله... ارسال شود (ص ۲ نسخه خطی). نویسنده، این فرمان را بجای آورده، اطلاعات کوتاه ولی مفیدی از عشایر، طوایف و خاندانهای کرد منطقه مزبور را در ۴۹ صفحه تدوین کرده است. باعتبار وجود نسخه دیگری از جزوه در کتابخانه وزارت دارائی ایران، میتوان مطمئن بود که نسخه اصلی آن در همان زمان به مقامات ایرانی (و احتمالاً صنایع الدوله) تحویل شده است، نسخه آقای شاکلی پیش یا پس از تحویل نسخه اصلی به مقامات دولتی توسط نسخه‌بردار ناشناسی استتساخ شده است. حفظ نسخه اصلی در کتابخانه وزارت داردائی و نیز وجود برخی اطلاعات اقتصادی در متن نوشته‌ها حاکی از پیوند آن با مقامات مالیه دولت ایران است که از راه گردآوری اطلاعات در مورد شماره افراد ایل، محل سکونت یا کوچ آنان و غیره، میخواستند مالیات «متناسب» بر آنان اعمال کنند.

انشاء نویسنده و خط و ربط او ضعیف و در قیاس با منشیان باتجربه روزگار خود از قدرت کمتری برخوردار است. هنگامیکه این ضعف را در کنار اشتباهات وی در دیکته برخی کلمات کردی میگذاریم، گمان در مورد غیربومی بودن نویسنده ایجاد میشود ولی شاید بتوان آنرا به سالهای اولیه نویسندگی و کم تجربگی او در خط و ربط هم مرتبط دانست. در مساله تاریخ تالیف کتابچه، گفتنی است که نویسنده در

صفحه ۲۲ به‌هنگام صحبت از شاعر متصوف کرد «ملا عبدالرحیم مولوی» میگوید: او دو یا سه سال پیش بدرود جهان گفته است. مورخین کرد در مورد سال ۱۳۰۰ هجری قمری بعنوان تاریخ وفات مولوی تقریباً هم قولند و بر این اساس و نیز برخی اشارات دیگر متن، میتوان سال ۱۳۰۰ هجری قمری را بعنوان تاریخ تالیف جزوه پذیرفت. متن کتاب، اشارات دیگری نیز به تاریخ برخی رویدادها دارد که در صورت تطبیق با زندگی افراد مورد اشاره میتواند در این زمینه مفید واقع شود. از آن جمله است مبحث مربوط به زندگی حاجی مولانا احمد در بخش مربوط به گوران (صفحه ۳۸ نسخه اصلی) و نیز توقف کوچ عشایر جاف (صفحه ۴۶ نسخه اصلی).

حوزه بحث نویسنده، محدوده جغرافیائی کردستان و بقول خود او «حوزه حکومت حکمران کردستان ایران» اردلان یعنی از سقز تا شمال کرمانشاه و از بیجار گروس تا مرزهای عراق است. بدین ترتیب همه ایلات و عشایری که در این محدوده جغرافیائی زندگی میکردند در چهارچوب فرمان ناصرالدین شاه و لاجرم در محدوده تحقیقات نویسنده قرار دارند.

نویسنده، عشایر را بر اساس حروف الفبا تقسیم بندی و برای نام هرکدام از آنان وجه تسمیه‌ای می‌افزیند؛ این وجه تسمیه یکی از نقاط ضعف نوشته او را تشکیل میدهند چه، کمتر با

واقعیت‌های تاریخی و علمی مطابقت دارند و تنها براساس ظاهر فعلی هر کلمه پایه‌گذاری شده‌اند. نام کتابچه نیز مشخص نیست و من عنوان آن را بر اساس جمله‌ای از صفحه دوم نسخه خطی انتخاب کرده‌ام که بر اساس آن ناصرالدین شاه و ظل السلطان از نویسندگان خواسته‌اند کتابچه‌ای در رابطه با عشایر و ایلات و طوایفی را که در «حوزه حکومت کردستان ایران سکونت دارند...» تهیه نمایند. همه شواهد جزوه گویای آنند که نویسندگان به فرمان و توصیه شاه قاجار وفادار مانده است و خارج از مرزهای اداری کردستان، سخن از هیچ عشیره کرد دیگری (در اذربایجان، کرمانشاهان، ایلام، خراسان و غیره) نگفته است. نام زند و زنگنه و دیگر عشایر لرستان یا کرمانشاهان هنگامی در جزوه می‌آید که نویسندگان از کوچ معدودی خانوار این عشایر به داخل مرزهای کردستان ایران سخن می‌گویند.

متن فارسی این جزوه یکبار در سال ۱۹۸۶ توسط آقای سید محمد صمدی و تحت عنوان «طوایف و عشایر کرد» در مهاباد به‌شيوه رونویس چاپ و منتشر شده است. ایشان لفظ «کردستان» را شاملتر و جامعتر از حوزه کردستان اردلان دریافته، اطلاعاتی در مورد شش ایل بزرگ کرد در اذربایجان غربی و بانه به متن اصلی افزوده‌اند که جز یکی بقیه هیچ‌کدام در

محدوده جغرافیائی «استان» کردستان قرار ندارند و بالنتیجه مشمول مندرجات کتاب که محدود به این استان است، نمیشوند. باین دلیل من در چاپ متن فارسی و ترجمه کردی آن سعی کرده‌ام از این اضافات چشم‌پوشم و به عنوان و مضمون نوشته نویسنده وفادار بمانم.

جزوه حاضر بهر تقدیر در نیمه دوم سده نوزدهم نوشته شده است. در این سده دستکم ۹ کتاب مشروحه زیر در مورد تاریخ و جغرافیای کردستان اردلان نوشته شده:

۱- ۱۲۱۴ هجری قمری، ملاحمد شریف قاضی اردلانی، «زیده التواریخ سنندجی»

۲- ۱۲۴۹ هجری، ۴-۱۸۳۳ میلادی، خسرو پسر محمد پسر منوچهر، «لب التواریخ»

۳- ۱۲۶۴ هجری، ۸-۱۸۴۷ میلادی، مستوره خانم کردستانی فرزند ابوالحسن بیگ، «تاریخ اردلان»

۴- ۱۲۶۷، ۱-۱۸۵۰ میلادی، میرزا عبدالله منشی (رونق)، ادامه تاریخ اردلان مستوره کردستانی

۵- ۱۲۸۸ هجری، ۲-۱۸۷۱ میلادی، عبدالقادر فرزند رستم بابانی، سیر الاکراد

۶- ۱۲۲۵ هجری، ۱۸۸۰ میلادی، ملا ابراهیم پسر ملاحسین اردلانی، «ادامه شرفنامه بتلیسی تا سال ۱۲۲۵ هجری»

۷- ۱۳۰۶ هجری، ۹-۱۸۸۹ میلادی، میرزا علی اکبر وقایع نگار، «تاریخ الاکراد»

۸- ۱۳۱۹ هجری، ۲-۱۹۰۱ میلادی، میرزا علی اکبر وقایع نگار، «حدیقه ناصری»

۹- ۱۳۱۹ هجری، ۲-۱۹۰۱ میلادی، میرزا شکرالله سنندجی (فخرالکتاب)، «تحفه ناصری».

به این اعتبار، اردلان و مرکز آن سنندج، از معدود مناطق و شهرهای ایرانند که دارای شناسنامه مدون و معتبر تاریخیند - کاری که متأسفانه در سده بیستم کمتر دنبال شد و تاریخ معاصر منطقه علیرغم اهمیت فراوان آن، در پرده ابهام باقی ماند. کتابچه حاضر میتواند در کنار نه کتاب دیگر، جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی - اقتصادی منطقه را به‌ما بنمایاند. بسیاری از مطالب جزوه مانند دوره خسروخان (بین سالهای ۱۲۴۰ و ۱۲۵۰ هجری حکومت کرد) و خان احمد خان اردلان (بین سالهای ۱۰۲۶ و ۱۰۴۸ هجری حکومت کرد) با واقعیات مسلم تاریخی و مندرجات دیگر کتابهای مشابه مطابقت کامل دارد و باین اعتبار میتوان مفاد کلی آن بااستثناء وجوه تسمیه عشایر را موثق تلقی کرد.

انور سلطانی

اکتبر ۱۹۹۷

لندن

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد بی منتها خالقى را سزاست که از امتزاج آب و خاک
فطرت پاک آدم را [او] از نسل او چندین ملل و امم از کتم عدم
بعرصه وجود آورد «هو الذی خلقکم من نفس واحده و جعل
منهما رجالا و نساء» و ثنای لاتحصی صانعى را رواست که
طوائف مختلف الاخلاق و عشایر متباین السیر و الصور را از
نژاد آن حضرت خلقت فرمود «وجعلناکم شعوباً و قبائل
لتعارفوا» و درود نامحدود بر پرتو نور خدا و علت غائی خلق
ارض و سما، شرف نسل آدم و حوا و سرور جمیع رسل و انبیا
- محمد سیدالکونین و الثقلین و الفریقین من عرب و عجم صلی
الله علیه و آله «العرش ما طلعت شمس و مالاح نجم فی دجى
الظلم» و لطایف روح و ریحان و شرایف رحمت و رضوان بروان
آل اطهار امجاد و اصحاب اخیار و اوتاد او باد. «ساده لاترید
الآرضی الله کما لاترید الآرضاهما لم یكونوا للعرش الآکنونا
خافیات سبحان من سواها».

وبعد، درین اوان میمنت تواءمان، توقیع رفیع همایون شاهنشاه صاحبقران و وارث ملک و حافظ دین و دولت، سایه پاک حضرت یزدان و مایه آسایش [و] امن و امان، شاهنشاه صاحبقران و وارث تاج و تخت کیان، سلطان السلاطین و خاقان الخواقین، الغیث الهاطل و اللیث الصایل، قلم القضا و القدر، ناصر الاسلام و منصور الاعلام، ابوالنصر ناصرالدین شاه قاجار لازال للدين و الاسلام ناصرا و لكسر الاصنام كاسرا؛ و امر قضا قدرت حضرت اشرف ارفع والا، نظام کار و ملت و آرامگاه ملک و دولت، حارس بلاد و سائیس عباد، زبانه تعدیل و ترازوی عدل و انصاف و تازیانه تادیب بازوی جور و اجحاف، ذوالکوکب المسعوده و المقامه المحموده، شاهنشاهزاده اعظم ظل السلطان مد ظله العالی شرف صدور و نفاذ یافت که اسامی عشایر و ایلات و طوایفی که در حدود خاک کردستان یعنی آنچه در حوزه حکومت حکمران کردستان ایران سکونت دارند از بدوی و قروی و اهل مدروبر، اعم از کرد و غیره با عده تحقیقی یا تقریبی خانوار و نفوس آنها و بیان اصل و نسب و ارومه اسلاف آنها با تاریخ نقل و تحویل هر عشیره و ایلی از خاکی به خاکی و اینکه اصلا از کدام طایفه و نژاد و تیره بوده و در چه خطه اقامت داشته و از جنس و طایفه آنها اکنون نیز در کدام خطه هستند و در عهد چه پادشاه و بفرمان کدام سلطان و بچه سبب آنها را از مسکن اصلی بخاک دیگر کوچ داده و با وجه تسمیه هر ایل و طایفه بوده و آمده و رفته‌اند و

هم محل اقامت حالیه آنها را که در قری و دهانتد یا در بوادی و براری و جبال و ایلاق و قشلاق دارند، در کتابچه وافی و دفتر و رساله کافی ثبت و مستقیما خدمت جناب مستطاب صنیع الدوله و زیر انطباعات و مترجم مخصوص حضور همایون ارسال شود. چون اتمام و انجام این خدمت به حقیر سراپا تقصیر اقل مرجوع و محول شد؛ باوجود قلت بضاعت و فقدان استطاعت، اطاعت امر را بر خود فرض عین دانسته و شروع بعرض نمود.

بررای مرآه صفای ارباب فطنت و نکاء و اصحاب کیاست و دها مبرهن است چون همه احشام و عشایر و طوایف سکنه کردستان ایران سوای سادات عالیدرجات و چند خانواری که از نژاد طوس نوذر در این صفحات بکفش زرینه معروفند و معدود قلیلی از طوایف دیگر که در کردستان ایران سکونت ورزیده، مابقی کلا از قبایل اکرادند لهذا پیش از شروع بمطلب، بیان مقدمه‌ای لازم بود که شامل باشد بر تعیین حدود خاک کردستانات و اصل و نسب نژاد اکراد و شعب و قبایلی که از اکراد منشعب و شمرده میشوند و پس از آن ایل و احشام و طوایفی که الان در خاک کردستان میباشند معلوم داریم از کدام تیره و عشیره و قبیله‌اند.

بنابراین، مبنای کتابچه بر یکمقدمه و چند مطلب قرار گرفت که بترتیب حروف تهجی هر طائفه را در مطلب علیحده مذکور و مسطور نمایم.

مقدمه مشتمل بر سه مقصد:

مقصد اول در بیان مساکن و مواطن افراد اکراد و حدود کردستان.

پوشیده نماناد چنانچه مصنف نزهت القلوب و مولف شرفنامه که شیخ شرف الدین بطلیسی باشد تحدید نموده، کردستان مملکتی است پهن و دراز و اقلیمی است بحقیقت نه مجاز طول آن از کوهستانات لرستان بزرگ و ابتدای خاک فارس است تا جزیره لوت و ارمنستان عثمانی که از آنجا تا قسطنطنیه بیست مرحله از مراحل قوافل بیش نیست و عرض آن از اصقاع و اطراف اقسقه تا جانب شماره بغداد و عربستانست. در اواخر سلطنت بنی عباس نصیرالدوله احمدابن المروان الکردی بسلطنت این حدود که کردستانش نامیده‌اند نامزد بوده و سلطانش خوانده و بنام او سکه زده‌اند. بعد از آن به اقتضای زمان در هرجا و مکان آن حاکمی علیحده حکمران گشته و ملوک اطولیف شده و ایام و لیالی متواتر و متوالی در پاره‌ه ازین اراضی فرمانروا بوده‌اند و الان بعضی از این مملکت با فسحت و وسعت جزء و متمم خاک دولت علیه ایران و برخی از اجزای دولت فخیمه عثمانیه شمرده میشود.

مقصد ثانی در بیان نسب اکراد:

پوشیده نماناد مورخین را در باب نسب اکراد اختلاف اقوال زیاد است چنانچه بعضی را عقیده این است که از نسل کردنامی هستند که در عهد ضحاک تازی چنانچه مشهور و مسطور است هر روز بجهت غذای ماری که بر دوش او رسته بود شخصی را بسبیل نوبه میکشند و مغز سر او را بخورد مار میدادند و هر روز علی الاستمرار دو بیچاره رابخوانسالار سپرده مغز سر ایشان را طعمه آن دو مار ساخته؛ از آنجائیکه خوانسالار شخص نیک کردار بود هر روز یکنفر را فرار داده بجای آن مغز سر گوسفند را بانضمام مغز سرآندیگری پیش ضحاک میبرد و بخورد مار میداد و فراریها در صحاری و براری بعیده و در بیغوله های غارها متواری میشدند.

چون نوبت بکرد نام رسید خوانسالار او را فرار داده با همخوابه خود در کوهستانات و جبالی که اکنون به کردستان معروفند و آنوقت معمور نبود متواری شدند. بعد از چندی اولاد متعدد ازوها متولد شد. پس از تولد و تناسل زیاد آن طایفه را باسم آن خواندند و در میان سایر طوایف بچستی و چالاکلی مشهور و موصوفند چنانچه مولف شرفنامه شیخ شرف الدین بطلیسی نقل نموده، اوقاتیکه خسرو پرویز پادشاه عجم نامه بحضرت رسالت صلی الله تعالی علیه و سلم نوشت، گفت کسی را میخواهم بیست روزه این نامه را از مدینه بهمدائن برساند.

هیچکس متعهد نشد تا آنکه یکی از اکراد را پیدا کرده بطور فرمایش خسرو متعهد شد و بیست روزه عریضه را رسانید. اصحاب را که در خدمت بودند کمال حیرت حاصل آمد که در این قلت مدت چگونه این بعد مسافت را طی کرده؛ حضرت صلی الله تعالی علیه و سلم فرمودند این از قبیله اکراد است. پس از آن فرمودند خداوند جل و علا قوت و قدرت و چابکی و چالاکگی و جلادت و توانائی باین طائفه عطا فرموده است که نصیب کمتری از طوایف دیگر شده ولی حکمت بالغه الهی چنان اقتضا فرموده که نفاق و خلاف و نزاعی را در میان خود این طایفه برقرار فرماید که طوایف دیگر از شرّ و عداوت اینها آسوده باشند و همه وقت مشغول نزاع و جدال بایکدیگر شوند و عداوت دیگر طایفه نپردازند.

ولی اصح اقوال آنستکه احمد ابن خلکان در تاریخ خود مرقوم نموده و آن اینست که ابوعمر و ابن عبدالله مصنف کتاب استیعاب در کتاب قصد و امم که در انساب عرب و عجم تالیف نموده حکایت میکند که اکراد از نسل عمرومریقا میباشند که از اولاد ملوک یمن بوده و بمرور ایام از ولایت یمن فرار و در خاک کردستانات قرار گرفته و در آنجا توالد و تناسل زیاد کرده، چنانچه شاعر گفته «لعمرك ما الاكراد من نسل فارس و لکنه من نسل عمرو ابن عامر» و عامر جد کرد بنا بکثرت جود و سخا ملقب به ماء السماء شده چنانچه مولوی علیه الرحمه میفرماید:

«آسمان شو، ابر شو باران ببار - آب اندر ناودان ناید بکار»

ناودان همسایه درجنگ آورد - آب باران باغ صد رنگ آورد». اوس و خزرچ که از انصار حضرت رسالت صلی الله تعالی علیه و سلم بودند از نسل عامرند و عمرو پسرش چون هر روز دوحله مطرزه را میپوشید بشان خود روا نمیداشت که بدیگری عطا کند او را بپوشد وقت شام همان ملبوس را پاره پاره میکرد بدین جهت ملقب بمریقا گشت اگرچه ابوالقاسم فردوسی قول اول را ارجح دانسته در شاهنامه میگوید:

دو مرد کرانمایه و پارسا	دوپاکیزه از گوهر پادشا
دگر، نام «کرمایل» پیش بین	یکی نامش «اربایل» پاک دین
چنان بد که بودند روزی بهم	سخن رفت هرگونه از بیش و کم
وز آن رسمهای بداندرخورش	زبیدادی شاه و از لشکرش
بباید بهزی شاه رخت آوری	یکی گفت مارابه خوالیکری
یکی راتوان آوریدن برون	مگرزین دوتن راکه ریزند خون
خورشها باندازه پرداختند	برفتند و خوالیکری ساختند
گرفت آندو بیدار روشن روان	خورشخانه پادشاه جهان
بهشیرین روان اندر آویختن	چو آمدش هنگام خون ریختن
گرفته دومرد جوان راکشان	از آن روزبانان آدم کشان
زیبالا بروی اندر انداختند	دمان پیش خوالیکران تاختند
پرازخون دودیده، پرازکینه، سر	پرازدرد، خوالگیران راجگر
زکردار بیداد شاه زمین	همی بنگرید، این بدان ان بدین
جزاین چاره راه نشناختند	از آن دویکی رابپرداختند
برآمیخت بامغز آن ارجمند	برون کرد مغز سر کوسفند

مگرتایاری سراندر نهفت	یکی رابه‌جان داد زنه‌اروگفت
ترادر جهان کوه و دشت است بهر	مگرتانباشی به آباد شهر
خورش ساختند ازپی اردها	به جای سرش زان سربى بها
ازایشان همی یافتدی روان	ازاینکونه هرماهیان، سی جوان
بدانسان که نشاختدی کهکیست	چوگرد آمدندی ازایشان دوپیست
بدادی و صحرانهادیش پیش	خورشگر برایشان بزى چندومیش
کز آباد بردل نیایدش یاد	کتون کرد از آن تخمه داردنژاد

در میان طائفه اکراد سلاطین باعزم و داد و فرمانروایان باحزم و راد بعمل آمده، مانند سلطان صلاح الدین ایوبی که مصر و بیت المقدس و شامات و مکه و غیره را دوباره ازفرنگیها انتزاع نموده و بتصرف خلفای بنی عباس درآورد؛ چنانچه متون تواریخ و سیر شاهد حال و مصدق مقالست که محاسن و محامد و اوصاف حمیده آن سلطان بزرگوار ثبت دفاتر روزگار است و اکثر علمای اسلام اورا زبدهی خلفای راشدین و اجل غازیان در راه دین مبین مینامند و از احفاد و دودمان این سلطان اشخاص معروف نامی زیاد بوده‌اند چنانچه در تواریخ مصر و بیت المقدس و شامات مسطورند.

مقصد ثالث در بیان طوایف و قبایل بزرگ اکراه که سایرین جزء آنها و بدانها ملحق میشوند بسیر اجمال و اختصار:

اول طائفه کرد اردلانی که از نسل بابا اردلانند که جمعی از
آنها در اکثر ولایت کردستان باقتضای وقت حکومت داشتند
والان جمعی کثیر از آنها در صفحات کردستان سکونت دارند
دوم طائفه الوار که محل و مسکن آنها از اصفهان گرفته تا
بسرحد عربستان ایران و از همدان و اول خاک عراق
گرفته تا سرحد عراق عربست و برخی از آنها در قزوین و غیره
بمرور دهور افتاده سکونت نموده‌اند.

سوم طائفه کرمانج که به بابان مشهورند و سکونت آنها در
و سلیمانیه و شهرزور و کوی و حریر و ساوجبلاغ مکر و
بعضی هم در بانه که از بلوکات کردستان ایران است
گرفته.

چهارم طائفه گوران که اکثر آنها در کرمانشاهان و کردستان
ایران اقامت دارند.

پنجم طائفه لک که اغلب آنها در کلیائی و کرمانشاهان و
و کردستان ایران میباشند و قلیلی از آنها هم بتصاریف
باصفهان نقل کرده سکونت نموده‌اند.

[در متن اصلی مطلب ششم دیده نمیشود و بلافاصله به
طائفه پنجم طائفه هفتم آمده است].

هفتم طائفه مافی و نانکلی که اول مسکن آنها در

کوهستانات رواندن و اربیل خاک عثمانی و ساوجبلاغ مکرى ملک ایران بوده بسبب طفیان و سرکشی بحکم مرحوم شاه عباس صفوی آنها را کوچانیده در ری و شهریار و قزوین اسکان میدهند.

هشتم کردوسی و کرد یزیدی که مساکن ایشان در مملکت عثمانی از موصل تا بمرودین و از دیاربکر تا حلب گرفته است که العیاذ بالله شیطان را خدا و یزید را پیغمبر او میدانند؛ بلی چنان خدائیرا چنین پیغمبری سزاوار است و از مسلمین هرکس را ببینند و قدرت برآن داشته باشند بقتل میرسانند.

نهم طائفه جاف که اکثر آنها خیمه‌نشین و ایلاق و قشلاق مینمایند و خانه‌نشینی را اختیار نکرده‌اند.

دهم طائفه لولو که محل و موطن آنها در سمت کوهیست موسوم بزنگار واقع در خاک عثمانی خیلی سالم و بی شرارت میباشند جز کسب و زراعتکاری مرتکب عملی نمیشوند هیچ مقید بعمارتسازی و تحصیل اسباب و آلات نیستند در آنطائفه تاحال در هیچوقت عالم و فاضل و باسواد و بادانش و باکمال و صاحب خط و هنر و شاعری پیدا نشده بالنسبه بسیار اکراد خلیق و مهمان نواز میباشند.

مطلب اول در طوایفی که حرف اول [اسم] آنها الف است

اول، اردلان - که از سایر طوایف اکراد در نیکی اخلاق و طبیعت و حسن سیرت و سجیت و فرهنگ انسانیت و جلادت و سخاوت امتیازی داشته‌اند و در هر عهد و اوان خوانین با اسم و شان در میانشان پدید آمده من جمله خان احمد خان ولد هلوخان [شکل درست این کلمه عبارت از هلو - ههلوخان - است بعنای عقاب. توضیح بازنویس] که بشرف مصاهرت جنت مکان شاه عباس صفوی بواسطه جلادت و رشادت و استعداد ذاتی که از او مشاهده نموده مفتخر و مشرف شد و زرین کلاه خانم خواهر خود را باو مرحمت فرمود و بحکم و امر شاه مرحوم موصل و رواندن و عمادیه را مسخر و چند سالی در اکثر کردستانات حکمرانی داشت و همچنین مرحوم خسروخان ثانی نبیره سبحان ویردیخان که در رشادت و جلادت و سخاوت مشهور و کارهای بزرگ ازو سرزد که در صفحه روزگار نام نامی او باقی است که یکی از آنها شکست مرحوم الله قلیخان زنگنه بود که مجمل آن این است: بعداز تمام شدن زندیه الله قلیخان زنگنه حاکم کرمانشاهان هوای تسخیر عراق و کردستان را نموده با لشکر و توپخانه زیاد از اکراد کرمانشاهان و سنکر و کلیائی و الوار حرکت و ازاینطرف هم خسروخان جنت مکان از سنندج راهی شده در سنقر تلاقی فریقین روی داده بعد از

جدّ و جهد زیاد سپاه کردستان غالب و الله قلیخان مقتول آمد و خسروخان بجانب کرمانشاهان عطف عنان نموده در دو فرسخی شهر مزبور حاجی علیخان عمّ الله قلیخان با پیشکش زیاد آمده و معذرت خواهی نمود و خسروخان بکردستان برگشت.

من جمله هزیمت دادن جعفرخان زند بود که با جمعیت زیاد از زندیه و فارسی و الوار و غیره بعزم تسخیر صفحات کردستان و عراق آمده وارد همدان شد این خبر که بسمع خسروخان رسید با سپاه اردلان در حرکت آمده و در بهار همدان تقابل فریقین حاصل و بعد از مقابله و مقاتله زیاد خسروخان غالب و جعفرخان زند مغلوب و منکوب و فرار نموده او را تعاقب نمود. مهدی بیگ شقاقی که شاعریست معروف در رکاب بوده و تهنیت را چند بیتی مثنوی انشاء و معروض میدارد که مطلع آن اینست:

موسم دی خسروخان بهمن وقار خیمه برافراخت چو گل در بهار

وهمچنین شکست اسمعیل خان زند از برای او روی داد. یکی دیگر از خوانین نامدار اردلان امان الله خان جنّت آشیان نیکو خلف همین خسروخان است در عهد خاقان مبرور مغفور البسه الله حلل النور فی دارالسرور بحکومت کردستان ایران مفتخر و مباهی آمد و خدمات نمایان و بندگیهای شایان بدولت علیه ایران و حضرت خاقان خلد آشیان نمود و از زمره خوانین نامدار و نمره امرای باشان و اعتبار آنعهد و روزگار محسوب

میشد بطوری منظور نظر شاهنشاه دین پناه آمد که مرحوم خسروخان ثالث ولد ارشد اورا بدامادی قبول فرمود بازدواج نواب علیه عالیہ حسن جهان خانم ملقبہ بہ والیہ معظم لها لہ را قرین افتخار و مباحات ساخت و همچنین نبیره اورا کہ مرحوم جنت مکان رضاقلیخان والی باشد بشرف مصافرت حضرت اعلامرتبت نایب السلطنہ روح اللہ تعالی مضجعہ، مشرف و مباحی فرمودند.

مخفی نماناد اکثر طوایف و عشایر کردستان ایران منسوب باردلان میشوند کہ از نسل اردلانند یا بواسطہ تبعیت و محکومی و مطیعی بنی اردلان نسبت باردلان داده شدہ اند وجہ تسمیہ اردلان و اردلانی از قراریکہ در تواریخ اکراد ثبت است این است کہ اعلاجد ایشان آسیابان بودہ و بزبان کردی آسیابان را اردلان میخوانند بعد از اینکہ اردلان باقتضای گردش روزگار دچار مسکنت و افتقار میشود از بلدہ شام بطرف دیاربکر و موصل میآید بعد از چندی با یکی از بزرگان آندیار وصلت را اختیار کردہ پسری ازو موجود و مسمی شد بکلول. بعد رشد، بنا باستعداد ذاتی و ظہور علامات جلادت و رشادت، حکومت موصل و دیاربکر باو مرجوع و در غلبہ چنگیزخان اورا معزول از آنجا با عیال و اطفال حرکت نمودہ در شہرزور سکونت اختیار میکند بعد از چندی ہم در آن دیار مکانت و اعتباری بہم رسانیدہ حکومت را باو واگذار نمودند پس از آن معزول و بہ پلنگان کہ یکی از دہات کردستانست و مکانیست قلعہ مانند و

اوضاع طبیعی آن چنانست که بتصرف آوردن و تسخیر کردن بجهت متانت و سختی راه خیلی صعوبت دارد، نقل نموده و در آنجا درمیان طائفه گوران شائی پیدا کرده رئیس و صاحب اختیار اوها میشود و بعد از استیلای چنگیزی باز بحکومت رسیده بابان و کوی و حریر و کردستان ایران بحیطه تصرف درآورده رتق و فتق مهمات آنجا بعهده کفایت و درایت او مقرر میشود؛ تا اواخر روزگار سلطنت شاه صفی رحمه الله نسلا بعد نسل اولاد و احفاد او در آن بلاد بحکومت و ریاست مستفیض بعد از آن بعلت کثرت احفاد چنانچه رسم است خاصه درمیان اکراد اتفاق ایشان نبذل بنفاق و شقاق گشته و بمفاد بی دولتی از نفاق [خیزد] حکومت آنصفحات از کف اوها بیرون، تنها کردستان ایران در حوزه حکومت اوها میماند و بمرور و بتدابیر عملی همان قریه پلنگان را که محل حکام کلهر بود ازوها انتزاع و آنها را بیرون کرده در آنجا مستقل و متمکن میکردند؛ تا در سنه ۱۰۴۶ یکهزار و چهل و شش بحکم جنت جایگاه شاه صفوی قلعه پلنگان را بجهت سختی مکان و صعوبت مرور خراب نموده در سنجک که آن اوقات دهکده‌ای بوده موسوم بسینه و جای تمکن طائفه مشهوره بکفش زرینه که نسبت ایشان از قراریکه مشهور است بطوس نوذر میرسد طرح عمارات و بنای مساجد و مدارس ریخته و رفته رفته آبادی و جمعیت بهمرسانیده والان شهر معتبری شده و از زمره شهرها محسوب میشود.

دوم، الوار که جمع لر است- چون لر بزرگ و لر کوچک است اکثر بصیغه جمع استعمال میدارند. طائفه زندیه و بختیاری هم داخل ایلات و اکراد فیلی و الوار قلمرو علیشکرند و در ملایر سکونت داشتند و لرستان همین لرستان است که حالا باین اسم مشهور است. طائفه مزبوره بواسطه راهزنی و چپاول مسافرین و قوافل قوتی گرفته نادرشاه افشارقهار فرستاده آنها را بعنف کوچانیده بدرجز و ابیورد و خراسان برده سکونت یافتند و بعد از انقراض دولت افشاریه و تسلط کریمخان زند اکثر از آنها بمواطن اصلی مراجعت کرده و در آن ایام ریاست این ایل با کریمخان بود برسم الوار که بزرگ خود را شمال میگویند اورا شمال کریمخان میخوانند.

اوانی که از طرف شاهرخ شاه حکومت اصفهان بانابوالفتح خان بختیاری بود کریمخان زند با علیمرادخان بر سر او رفته در چمن قهمیز مقابله و مقاتله کرده ابوالفتح خان مغلوب شده پس از آن فتح و ظفر، میرزا ابوتراب نام از اولاد شاه سلطان حسین، شاه اسمعیل خوانده بنام وی آغاز ملل گیری کرد و خود را وکیل او میخواند. بعد از مدتی عزم مقاتله حسنعلی خان حاکم کردستان ایران و محمد علیخان تکلو حاکم قلمرو علیشکر را جزم نموده بمقابله اوها آمده و اوهارا شکست فاحش داده و در صفحات عراق تسلط و استیلا و قوتی گرفته بنای مملکت ستانی گذاشت ولی تا نواب فلکجناب والاشان محمد حسن خان

قاجار قوینلو رحمه الله تعالی در قید حیات بود نتوانست کاری پیش ببرد و در هر جدال و قتال و مقاتله شکست میخورد چون همیشه بزرگان این ایل الوار با حکام کردستان عداوت و دشمنی داشتند و در هنگام فرصت چه حکام کردستان بر سر الوار و چه تشمالها و حکام لرستان بر سر ولایت کردستان تاخته لازمه نهب و غارت و چپاول و قتل را بعمل میآوردند چنانچه در عهد شاه عباس رضوان مکان در پایتخت اصفهان در میان خان احمدخان حکمران کردستان و شاهویردیخان حاکم لرستان که هر دو در رکاب بودند منافرت و عداوت شدت گرفت و بعد از مراجعت بمقر حکمرانی خودشان شاهویردی خان لر جمعیت کثیری از الوار و زندیه را فراهم آورده بعزم مقاتله خان احمدخان حرکت کرده خان احمدخان تاب مقابله نیاورده در قلعه حسن آباد که یکفرسخی شهر سنندج است متحصن شده و شاهویردی خان در مقام محاصره برآمده بعد از چند شب خان احمدخان بلباس مبدل بی اطلاع شاه ویردیخان از قلعه حسن آباد بیرون میآید و جمعی از اکراد او را برداشته بلرستان رفته از نهب و غارت و قتل هیچ فروگذار نمیکند و بقدر پانصد خانوار را از ایل لر عنفا کوچانیده و در خاک کردستان اسکان میدهد و حالا بقدر هفتاد خانوار از آنها را که تخمیناً سیصد نفوس را شاملند، در خاک کردستان باقیست.

تابستان را در محل کرهوز و مریوان و کمره ایلاق میشی کرده و در آن محلها هر چند خانواری در قریه قشلاق میشی میکنند و

بقیه آنها در مرور ازمنه بعضی بوطن خود مراجعت و برخی بمملکت عثمانی میان ایل جاف فرار نموده و درمیان آنها زیست مینمایند و در میان این خانواران که در کردستان ایران میباشند قریب ده پانزده خانواری هست اگرچه باسم کلاه کر مشهورند ولی در حقیقت از آن طائفه محسوب میشوند و چه تسمیه آنها بکلاه کر اینست که کلاه نمدی کردی را خوب میسازند زیرا باصطلاح کردی کلاه کر بمعنی کلاه ساز است ولی وجه تسمیه طایفه لر معلوم نیست اگرچی بعضی میگویند لر اسم جد اعلای آنها بوده و حالا این طائفه را بدان اسم میخوانند والله اعلم؛ و در میان آنهائیکه در کردستان بوده و هستند تا حال شخص نامداری پیدا نشده.

سوم، طائفه احمد زینل - بطائفه تیلکو که بعد از این شرح حالات آنها مرقوم میگردد ملحق میشوند؛ زمستان را در محل موسوم بکرهوز-من بلوک کردستان، در دهات سکونت نموده و تابستان را در کوهستانات محل مزبوره و محل سالار کردستان ایلاق میشی مینمایند. تقریباً شصت خانوار که تخمیناً مشتمل بر دویست نفوس باشند هستند؛ چون از اولاد و احفاد احمد زینل نامند باسم اعلیجد معروف و موسوم شده‌اند.

چهارم، طائفه اسمعیل غدیری - در اوایل سلطنت خاقان مغفور شاهنشاه مبرور البسه الله حلل النور و حکومت مرحوم

امان الله خان اول که قریب به هشتاد سال میشود از سمت بغداد فرار اختیار کرده و بخاک کردستان ایران آمده‌اند و چند سالی در کردستان سکونت ورزیده بعد از آن در عهد سلطنت شاهنشاه عالم پناه جنت و رضوان آرامگاه-محمدشاه طاب ثراه و حکومت مرحوم امان الله خان ثانی، قریب چهارصد خانوار ازوها فرار و میان ایل جاف و خاک عثمانی رفته و قریب یکصد خانوار از آنها بگروس و افشار فرار کرده و آنجا متوطن شده‌اند الان قریب بیست خانوار در هوباتو که هرسه محل خاک کردستان ایرانند توطن جسته و سکونت نموده‌اند تقریباً این یکصد خانوار که باقی مانده‌اند مشتمل بر چهارصد نفوس هستند. وجه تسمیه چون از اولاد و احفاد اسمعیل ولد غدیر بوده با اسمعیل غدیری معروف شده‌اند.

پنجم، طائفه آخسوری- این طائفه جزو طائفه مندمی که بعد ازین شرح حالات آنها مذکور میگردد محسوب میشوند و بآنها ملحق میکردند تخمیناً پنجاه خانواری میباشند و عدد نفوس آنها بدویست نفر میرسد در کردستان بعضی در فصول اربعه خانه و برخی در زمستان بگرمسیر میروند.

ششم، طائفه ایناکی- قریب پنجاه خانوار میشوند در بلوک جوانرود که از بلوکات کردستان ایران سکونت ورزیده کمتر رعیت مالیات بده دارند. اکثر بیگ زاده هستند. مرتع و مزرع و

باغات در محل پاوه که جزو جوانرود است دارند و تابستان در کوه شاهو که شاه کوه است ایلاق میشی و زمستان در مره خیل و هوارهچی قشلاق میشی مینمایند و دویست نفر نفوس تقریباً هستند و این طائفه ملحق بطائفه جاف میشوند و الان هم کدخدای معروفی ندارند. وجه تسمیه: چون اعلاجد آنها ایناق بیگ نام بوده بدان اسم معروف و مشهور شده‌اند.

هفتم، طائفه ایله روته- پیشتر طائفه معتبر و بادولت و ثروت بوده‌اند و رئیس آنها در هر عهد و اوان شخصی بوده باسَم آن شخص رئیس معروف شده‌اند چنانچه گاهی باحشام ولدبیک و وقتی بایل صیدی هم مشهور شده‌اند. الان از تقالیب روزگار ازبسکه گدا و فقیر هستند مسمی بایله روته گشته‌اند که بکردی یعنی ایل عور و لخت. از ایلات محل جوانرودند و الان بیست خانواری که تقریباً یکصد نفوس دارند باقی است. زمستان را در هردی که درکنار آب سیروان واقع در بین جوانرود و اورامان است قشلاق میشی و تابستان در کوه شاهو که مخفف شاهکوه است-چنانچه مذکور شد و در جوانرود واقع است، ایلاق میشی میکنند و همیشه این طائفه از خودشان کدخدا نداشته محکوم رئیس طائفه ایناقی بوده‌اند.

هشتم، ایل رحمن بیگی- این طائفه چهار شعبه بوده‌اند: مصطفائی، دوروئی، بیانی، بیسری. وجه تسمیه: چون رئیس

آنها مصطفی نامی بود بمصطفائی موسوم گشته‌اند و بعضی از آنها در دورو که جائی است در جوانرود ایلاق میشی و قشلاق میشی کرده و بدورویی معروف شده‌اند و برخی از نسل بیان نامی بوده‌اند با اسم اعلیجد موسوم آمده‌اند و پاره‌ای چون درمیان خود کدخدا و رئیس و بزرگ نداشته به بیسری موصوف گشته؛ از قدیم الایام داخل جاف جوانرود بوده قریب یکصد و پنجاه سال پیش ازین وقتی حکومت جوانرود با ابراهیم بیگ وکیل بوده خود را منسوب و بسته معزی الیه نموده و از جوانرود رحلت کرده در املاکات [آن] مرحوم قشلاق میشی و ایلاق میشی مینمایند. الان بجهت فقر و فاقه متلاشی شده بعضی در قشلاقات روانسر من الکای کردستان و برخی بماهی دشت کرمانشاهان متفرق گشته و شش خانوار از آنها در قریه کلانگی ملکی عالیجاه امان الله خان وکیل و هشت نه خانوار از آنها تابستان را در کوه وزنه علف چرانی و زمستان را بسایر ایلات کردستان ملحق شده به زهاب میروند؛ و از شعبه بیسری چند خانواری در میان ایل کشکی که بعد ازین مذکور میشود هستند و ملحق باوها شده‌اند.

نهم، طائفه امامی - چون از اولاد و احفاد امام نام هستند بدان اسم موسوم و منسوب شده‌اند. این عشیره جزء احشام موسوم به یزدان بخشی و از ضمایم اوها بوده اوقاتی که احشام یزدان بخشی فرار و بخاک دولت عثمانی میروند، این

عشیره امامی متابعت نکرده و با اوها نرفته در بلوک جوانرود کماکان اقامت مینمایند و الان از جمله و عشایر الکای جوانرود میباشند و از زمره ایل جاف جوانرودند. قریب هفتاد خانوار و تخمیناً سیصد نفوس میشوند. الان کدخدای آنها محمدخان بیگ پسر محمودآقا است مراتع و مزارع و مراع بهار و تابستان ایشان کوهستان میکوری و لاران، مراع و چراگاه پائیز و زمستان، محل دله‌ره و دل‌اورا- از ضمایم خاک الکای جوانرود است.

طلب ثانی در احشامیکه اول [اسم] آنها حرف باء است

اول، طایفه باباجانی - که از احفاد باباجان نامی بوده باباجانی موسوم شده‌اند و در قدیم از زمره ایل جاف محسوب گشته؛ مخفی و پوشیده نماناد که ایل جاف سابقاً و در ازمنه سالفه همگی رعیت بلوک جوانرود که یکی از بلوکات کردستان ایرانست بوده و اعظم و عمده قبایل آنها غزاوی و کلالی و یزدانبخش و میکائیلی و نورولی است. قاطبه مزارع و چراگاه صیفی و شتوی اوها قراء بلدبزان و کلال و کلاش و نورل و سریاس که از دهات الکای جوانرودند بوده بعد باقتضای تقالیب روزگار فرار را اختیار کرده و زمستان در گرمسیرات زهاب و تابستان را در ایلاقات کردستان ایران بسر برده تا قریب ده

دوازده سال است ممنوع از آمدن بکردستان ایران شده‌اند حتی
عشیره یزدان بخشی قریب پنجاه سالی میشود به میان سایر
ایل جاف رفته پیش از پنجاه سال زمستان و تابستان در بلوک
جوانرود، رعیت و مالیات بده آنجا بوده‌اند و حالا بعضی از
قبایل ایلات که در خاک جوانرود مالیات آنجا را میدهند،
چنانچه پاره از آنها مذکور و برخی بعد از این مسطور خواهد
شد، از بقایای ایل جافند و از آنها تخلف کرده در جوانرود
باقی میباشند و هنوز آثار و علامات مساکن ایلاق و قشلاق
ظاهریک اعلاجد محمد پاشای جاف که چند وقت پیش دخالت
و التجاه بدولت علیه ایران آورد از طرف دولت قویشوکت محال
زهاب و بلوک جوانرود باو مفوض شد در خاک جوانرود معروف
و مشهور است و آن صحرای کریوه و بیدای سریاس است و
این طائفه باباجانی که الان عمده احشام بلوک جوانرود است
نیز از احشام جافند و بالفعل قریب هفتصد الی هشتصد
خانوارند و تخمینا سه هزار نفوس باید داشته باشند تابستان
را در ایلاقات جوانرود و زمستان را در گرمسیرات سرحد
ایران علف چرانی میکنند الان بزرگ و سر ایل آنها حبیب بیگ
است که دو سال پیش ازین از طرف حکمران کردستان اداره و
حکومت بلوک مزبور باو مفوض و مرجوع بود قریب دو بیست
خانوار از آن هفتصد هشتصد خانوار مزبور پیشترها به قبادی
مشهور بوده، بعد از آن چون داخل عشیره باباجانی شده و
بتحت منسوبیت سرایل باباجانی درآمده مدتی با او بسر برده

الان و بالفعل بباجانی معروف و مشهور شده‌اند زمستان و تابستان در قرب مراتع باباجانی مرتع مخصوص دارند که کوهستان بازان و نبی کر و نهراب خاک جوانرود چراگاه بهار و تابستان آنها و محل کوه شیخان در زهاب، مرتع زمستانی ایشان است.

دوم، طائفه براز - اعلاجد او کهیا صالح بوده که سابقا باصطلاح ممالک عثمانی کهیا را در معنی وزیر استعمال داشته‌اند. از سمت عرفای خاک عثمانی در سلطنت امیر کبیر امیر تیمور مشارالیه را با قریب دو سه هزار خانوار تبعه کوچانیده و در خاک کردستان ایران جابجا نموده بعضی را در بلوک هوپاتو و قراقره و برخی را در محل مریوان جاداده و مابقی خیمه‌نشینی را اختیار کرده تابستان را در کوهستانات کردستان ایران و زمستان را در گرمسرات زهاب ایلاق میشی و قشلاق میشی نموده و در اکثر ازمنه سرایل و اختیاردار همه ایلات کردستان از این طائفه بوده و بمرور اشخاص معتبر نامی و کافی در میان آنها بهمرسیده و سمت نیابت و وکالت حکام کردستان را بهمرسانیده، در شهر سنندج عمارات عالییه ساخته و املاک زیاد خریده من جمله حاجی یعقوب بیگ وکیل بوده که در هنگام استیلای آزادخان افغان درین صفحات و دیار اطاعتی ازو ننموده و مخالفت درافتادگی با او کرده آخرالامر آزادخان فرصت یافته او را دستگیر کرده بقتل رسانید و یکی

دیگر از آنها محمد باقر بیگ است که باتفاق حسنعلی خان حاکم کردستان بطور سخت با کریمخان زند درافتاده و جنگها کرده و چند نفر نامی دیگر مانند عبدالله سلطان و غیره در میان این ایل ظهور نموده و تالی و وکیل کردستان بوده‌اند پس از آن باقتضای وقت و بمرور دهور این ایل براز متفرق شده بعضی فرار و دوباره بخاک عثمانی مراجعت کرده و برخی خیمه‌نشینی را ترک، قریب چهل سال است در پاره از دهات کردستان ایران خانه ساخته و سکونت ورزیده بزراعتکاری و رعیتی مشغولند چنانچه در قریه کپک یکصد خانوار که پانصد نفوس باشند هستند و دز قریه عباس جوب من محال ایلاق قریب شصت خانوار و همچنین در قریه گاومیشان ایلاق بیست خانوار و در قریه بلغزاغاج اسفندآباد سی خانوار و در سایر دهات نیز متفرقه سکونت اختیار کرده و مشغول شغل زراعتکاری و رعیتی میباشند و الان نیز بعضی از اوها در قریه قراقوره و محال آن که از بقیه املاکی است در ملکیت آنها مانده، ملکداری میکنند و در برخی از آنها سالها است در شهر سنندج بشغل نوکری حکام و بزرگان ولایت بسر میبرند الان آنچه بروش و حالت ایلی از این عشیره مانده باشند قریب یکصد خانوارند در قریه دکن و غیره من توابع کردستان زمستان را بسر میبرند و تابستان را در ایلاق حول وحوش بخیمه‌نشینی میگذرانند. وجه تسمیه این ایل براز از قراریکه میگویند چون در اصطلاح کردی براز به معنی خنزیر است و

اکثر از آنها در جنگها مانند خنزیر بطرف دشمن رونهاده و عقب ننشسته‌اند بدانجهت آنها را براز خوانده و بطائفه براز معروف شده‌اند چنانچه کدخدا جوانمرد نامی از آنها در شکارگاهی با مرحوم امان الله خان والی بوده، در اثنای شکار شکارچیان خنزیر [ی] را زنده گرفته از نظر والی میگذرانند والی امر نموده بضرپ شمشیر او را بقتل برسانند کدخدا جوانمرد پیاده شده عرض مینماید ما را براز میخوانند و این هم براز است از حمیت و غیرت ایلی بدور است در پیش من این براز را کشته و من صامت و ساکت نشسته شفاعتی از او نکم این است یکصد تومان را برسم پیشکش حاضر کرده و در حضور میگذرانم که از قتل این براز درگذری والی استدعا و پیشکش او را قبول کرده میفرماید خنزیر را مرخص میکنند.

سوم، بلیوند - از قرار تقریر کدخدا و ریش سفیدان خودشان، این عشیره شعبه‌ای از احمد [وند] ند که بعضی از آنها در خاک کرمانشاهان و برخی در مملکت عثمانی در بین سلیمانیه و کرکوک گاهی در قری سکونت ورزیده و وقتی خیمه‌نشینی میکنند این عشیره بلیوند که الان در خاک کردستان ایرانند قریب دویست خانوار میباشند و رعیت و مالیات بده هستند و تقریباً یکهزار نفوس را شاملند و آمدن ایشان بخاک کردستان ایران معلوم نیست در چه عهد و اوان بوده کدخدای حالیه آنها موسوم بکدخدا شاهبار است. وجه

تسمیه: چون از اولاد بهلول نامی بوده و در زبان کردی بهلول را به بلیل محرف کرده به بلیل وند منصوف شده‌اند. زمستان در گرمسیرات کاورود که بقشلاق فقیه سلیمان و هنگوران موسومند و جزو بلوک کاورود که مخفف گوارارود است قشلاق میشی و تابستان را در الکای معروف بایلاق که این هم از بلوکات کردستان ایرانست ایلاق میشی مینمایند.

چهارم، طائفه بورکه - قریب یکصد و پنجاه خانوار تخمیناً مشتمل بر ششصد نفوس ذکور و اناث صغیر و کبیر میباشند زمستان را در گرمسیرات زهاب و تابستان را در محل اسفندآباد کردستان ایران در کوههای دیهچ و کنگره علف چرانی نموده بسر میبرند. این طائفه شعبه‌ای از عشیره مندمی بوده که تفصیل آنها بعدازین مرقوم میگردد قریب یکصدسالی است بجهت اختلافی که در میان آنها اتفاق افتاده این طائفه ازوها خارج شده و جداگشته چون اینها از اولاد ببرک نام بوده و ببرک در زبان کردی محرف نموده و بورک گفته‌اند بدین اسم مشهور شده‌اند و کدخدای حالیه آنها کدخدا بداق است و در میان این طائفه شخص نامی و معروف پیدا نشده.

مطلب سوم در طوایفی که [حرف] اول اسم آنها تاء است

اول، طائفه بتایجوزی - این طایفه از زمره سادات عالیدرجات پیرخضری میباشند. سابق براین، عشیره زیاد و بزرگ و معتبری بوده و اکثر آنها بمرور دهور فرار و در محال سلیمانیه و شهرزور اقامت نموده و الان پنجاه خانوار ازوها در بلوک جوانرود باقی مانده و از منسوبین حبیب بیک سرایل باباجانی که شرح آن مسطور شد مییاشد و در تحت حمایت او هستند و کدخدای حالیه آنها یوسف [نام است]. مراتع بهار و تابستان آنها کوهستان لله خول و صحرای پلک از الکای جوانرود است و زمستان را در بانی ناز و شیخ اسمعیل محل خان عاشور مییاشند و مرحوم ملاعبدالرحیم مشهور به مولوی ازین طایفه است که عالم و ادیب لیب و جامع علوم معقول و منقول بود و طبع شعر کافی حافی وافی داشت در زبان کردی اشعار وی چون اشعار شیخ و خواجه علیهما الرحمه در فارسی و امراء القیس و عنتره در عربی است. دو سه سال قبل ازین فوت شد. وجه تسمیه آنها بتایجوزی این است در ناحیه قشلاق آنها یک اصله کردوی کهن سال کلفت بوده طائفه سادات در سایه شجر گردو اکثر جمع شده و صحبت داشته و شوری کرده بتایجوزی مشهور و معروف شده‌اند سادات پیرخضری که این سادات بتایجوزی از سلسله آنها مییاشند طائفه بزرگ و

معتبری بوده و بعضی از سادات کردستانان ایران و عثمانی ازین طائفه‌اند علماء و صلحاء زیاد معتبر و مشهور در میان آنها ظهور کرده من جمله سید حسن مشهور به ملا ابوبکر مصنف که علوم و فضایل ظاهری و باطنی او در السنه و افواه و کتب و رسایل مذکور و مسطور است از جمله تصانیف او کتاب وضوح در فقه شافعی و کتاب ریاض الخلود و سراج الطریق در تصوف و سلوک و پسر او ملا عبدالکریم نیز از علمای معتبر و صاحب مصنفات بوده، من جمله انذار الإخوان در مواعظ و کتاب واضح در تفسیر تالیف فرموده و هكذا حقیه آنمرحوم که مشهور به ملاجامی است صاحب تالیفات و تصنیفات بوده و در اکثر علوم شروح و حواشی دارد سادات معتبر معروف ساوجبلاغ مکرری از نسل او میباشند و لقب و منصب شیخ الاسلامی آنجا حالا هم از ایشان است و الآن هم در بلوک مریوان من محالات کردستان ایران از نسل ایشان سید حسن نامی است که بزیور علم و فضل آراسته و پیراسته است و در محل مزبور قاضی و مدرس و مرجع است.

دوم، طائفه تاری مرادی - چون از نسل تاری مراد نام بوده بدان اسم مشهور گشته‌اند این طائفه جزء عشیره مندمی بوده که بعد ازین بتفضیل شرح حال آنها مسطور خواهد شد قریب چهل سال است بجهت خلاف و ملالی که با طائفه مزبوره حاصل نموده ازوها جدا گشته و مراتع و مراتع قدیمرا گذاشته

و به محل ایلاق کردستان آمده درجای مشهور به تقاره‌خان و کانی دريژ قشلاق میشی مینمایند. تخمینا یکصد خانوار و قریب چهارصد و پنجاه نفوس میشوند و کدخدای آنها محمد نامی است و در میان آنها تا حال شخص نامی پیدا نشده.

سوم، طائفه تیلکو - که قریب دویست سال میشود از قطره و بواز واقع در بین کرکوک و بغداد خاک عثمانی آمده و در کردستان ایران در محل باشماق که مشتمل بر بیست و دو سه دهکده است سکونت ورزیده بعد از آن بعضی از آنها متفرق شده و دویست و پنجاه خانوار ازوها بمحل بانه و الکای دشتال که جزو ایالت کردستان ایرانند رفته و قریب پنجاه خانوار در قریه چره چره الکای محل پلنگان سکونت ورزیده و سیصد خانواری ازوها فرار اختیار کرده به‌میان ایل جاف و شهرزور رفته و الان تخمینا هفتصد خانوار ازوها که تقریباً مشتمل بر سه هزار نفوس باشند در محل باشماق مذکور باقی هستند در آن محل زمستان را قشلاق میشی و در بهار و تابستان در محل هوباتوی کردستان ایلاق میشی نموده و بسر می‌برند و اکثر دهات محل باشماق ملک کدخدا و بزرگان آن طائفه است و عشیره رشید و سخی و مهمان نواز و صاحب سفره‌اند و مرحوم مبرور عزیزخان سردار کل با آنها وصلت نموده دختر کدخدا [؟] را که از کدخداهای معتبر این طائفه بود به حباله نکاح درآورده و مقرب الخاقان سیف الدین خان از بطن او

متولد شده. هرچند هر یکدهکده را کدخدای معتبر [ی] ازین طائفه هست ولی بزرگ همه ایل حسن بگ نامی است از نسل محمد بیگ و این محمد مشهور و معروفست چون با کریمخان عقد مواخات بسته روزگاری در صفحات کردستان براهزنی مشغول بوده بعد به اقتضای گردش لیل و نهار کریمخان به مرتبه وکالت و امارت ایران میرسد خسروخان والی کردستان معزول و در شیراز بوده، نزدیکان و پیشکاران مصلحت چنان میدانند دوباره خسروخان را بحکومت کردستان مأمور کنند مراتب را بعرض رسانیدند کریمخان میگوید این بسته بصوابدید و تصدیق خالو محمد بیگ است تا او چه بگوید پس از آن گزارش را به محمد بیگ اظهار نموده مشارالیه تصدیق نامه را مینویسد و بتصدیق او قرار حکومت خسروخان را میدهند. وجه تسمیه این ایل به تیلکو معلوم نیست والله اعلم.

مطلب چهارم - در بیان طوایفی که حرف اول اسم آنها دال است.

اول، طائفه دراجی - قریب یکصد خانوار که عدد نفوس شماری آنها تخمیناً بچهار صد نفر برسد، هستند. زمستان را در محل کاورود و در قریه موسوم به رزوان و غیره علف چرانی میکنند و تابستان را در جای موسوم به کانی گلزار ایلاق میشی مینمایند و کدخدای حالیه آنها کدخدا عبدالرحمن است و

وجه تسمیه: از اولاد دراج نام بوده بدین اسم موسوم گشته‌اند و ازین طائفه بعضی هم متفرقه در خاک گروس و کلیائی میباشند.

دوم، طائفه عوسوم به دوم - وجه تسمیه آنها معلوم نیست. قریب دوپست خانوار هستند و تخمیناً پانصد نفوس را شاملند و عمل آنها منحصر به گیوه‌کشی و گیوه‌سازی است. پاره از آنها در شهر سنندج خانه سکونت دارند و بعضی زمستان را در دهات مسکونند و بهار و تابستان باقتضای وقت در گردش میباشند و مالیاتی دیوانی و معاش خود را از همین صنعت گیوه‌کشی راه‌انداخته، گذرانی میکنند و در میان آنها شخص معروف و مشهوری تا حال پیدا نشده.

مطلب پنجم در بیان طوائفی که [حرف] اول اسم آنها زاء است

اول، زردوئی - چون اعلیجند آنها یرقان گرفته و بدن او خاصه رویش زرد شده به زردوئی که مخفف زردروئیست معروف گشته و نژاد و احقاد را هم با اسم اعلاجد میخوانند این طائفه بچهار شعبه منقسم شده هر شعبه باسمى مشهور گشته‌اند یکی از آنها به ساتیاری موصوفست چون اعلاجد جداها صاحب ساعت بوده و در آنزمان ساعت غرابتی داشته

بساعت دار معروف شده و این شعبه منسوب باو گشته
ساعتداری در زبان کردی محرف نموده بساتیاری موسوم
آمده‌اند. یکی دیگر از آنها طائفه کوانگرند که حالا بعضی در
شهر سنندج و پاره در دهات کردستان منتشر شده و شغل اوها
نوگری حکام و بزرگان شهر است در این طائفه ملا احمد نامی
پیدا شده با فضل و سالک طریقه نقشبندیه و مسجد و خانقاهی
در قریه کولساره هم ساخته چند نفر مرید هم داشت و بعد از
فوت او پسران او بهمان سبک [و] راه میروند. شعبه دیگر معروف
بروانی چون در قریه روان من قرای جوانرود مزارع و مراتع
داشته بدان اسم موسوم گشته و حالا هم در آن قریه ساکنند
باغات را غرس و احداث نموده و قروی شده‌اند. شعبه دیگر
موسوم بشاه قبادی که بشاه قباد اعلاجد شان منسوب شده‌اند از
این شعبه در دهات ایالت کردستان متفلاق شده خیمه‌نشینی را
متروک داشته و خانه‌نشینند حالا ازین طائفه زردوئی قریب
دویست خانواری در محل فیض آباد کرمانشاهان سکونت ورزیده
بشغل تجارت مشغولند و یکصد خانواری بشهرزور فرار و
سکونت نموده و به زراعتکاری مشغول شده و قریب پنجاه
خانواری که به تخمین دویست نفر نفوس باشند در خاک جوانرود
بحالت خیمه‌نشینی باقیند در فصل بهار و تابستان در کوهستانات
جوانرود مسمی بسرده، خانی و ویراش وتین دوره (محل تأمل)
پوچ و دره نیان علفچرانی میکنند و مرتع پائیز و زمستان اوها در
کنار آب سیروان مسمی بانجیرک و روان است.

دوم، طائفه زندیه - شرح حالات این طائفه بجهت کریمخان و غیره مبسوط در تواریخ ایران مبسوط است قریب چهارصد خانوار آنها در قرای کردستان که ماچکه و الی پلینگ و قلعه فولاد و غیره باشد خانه‌نشین و مسکونند و بشغل رعیتی و زراعتکاری مشغولند ولی پیشترها رسم خیمه‌نشینی داشته، ایلاق میشی و قشلاق میشی کرده‌اند پس از برجیدگی بساط نادرشاه و علیشاه و ابراهیم شاه، حسنعلی خان حاکم کردستان اوها را کوچانیده در محل ایلاق کردستان جاداده از آنوقت الی الحال در این ولایت بسر میبرند. تفضیل این اجمال آنکه مهر علیخان و لاشجردی قرب جوار با طائفه زندیه که در پریه بودند داشت و اوها همیشه اوقات در تخریب قلمرو علیشکر و تاخت و تاراج ولایت متعلقه به مهرعلیخان میکوشیدند و از آزار و اضرار و قتل و غارت فروگزاشت نمیکردند مهرعلیخان تاب مقاومت زندیه را نداشت از راه اضطرار ولایت خو دا جا گذاشته و پناه به حسنعلی خان حاکم کردستان آورده در آنوقت چون پادشاه مستقل و باتسلط و حکمی در ایران برقرار نبود، علاوه بر کردستانها قریب پنج شش هزار از افغان و چروادلی و کلیائی و سایر رندات در دور حسنعلیخان جمع بودند در خود استعداد گاهی مشاهده مینمود بعزم انتقام مهرعلیخان و انتزاع ملک او از ید تسلط زندیه از سندانج حرکت نموده به قلمرو [زند؟] که رسید بزرگان زندیه چون کریمخان و شیخعلی خان و غیرها با

لشکری زیاد و نهایت استعداد در مقابل آمده تلافی فریقین در سنه ۱۱۶۳ در ملایر اتفاق افتاد پی از کشش و کوشش بسیار و جد و جهد بیشمار لشکر حسنعلیخان را ظفری روی داده و سپاه زندیه مغلوب و منکوب شده اکثر از معاریف زندیه مقتول و روی بدیار عدم نهادند و ملک مهرعلیخان را منتزع و در کمال استقلال او را منسوب نموده و قریب یکهزار خانوار زندیه را به عنف کوچانیده و آورده در خاک کردستان جای داده پس از چندی که حسنعلیخان در مقابل و مقاتله سلیم پاشای بابان شکست یافت و جمعیت و سپاه او مبدل به پریشانی شد کریمخان را هوای انتقام بسر افتاده بعزم مقاتله حسنعلیخان سپاهی بیکران فراهم آورده حرکت نمود. ابراهیم بیگ والی کردستان و جمعی دیگر از معاریف نیز در آن بین از حسنعلی خان ملال و نگرانی بهمرسانیده باردوی کریمخان ملحق شده و امام قلیخان زنگنه نیز پیش از این بنا بقرب جوار اذیت و آزار و ضرر و اضرار زیاد و شکستی و مغلوبی از حسنعلیخان دیده کمال دشمنی و عداوت داشت فرصت انتقام را غنیمت شمرده با قشون کرمانشاهان باردوی کریمخان ملحق، در دفع و اضمحلال حسنعلیخان همدست و هم پیمان شده حسنعلیخان در خود تاب مقاومت ندید شفعاء برانگیخته که خواهر خود را به حباله کریمخان درآورد و رفع نزاع و جدال شود کریمخان قبول نکرده رو بسنندج حرکت نمود حسنعلیخان فرار کرده و در قریه قره‌قور که در سرحد کردستانات و گروس و

افشار واقع است و در آن زمان قلعه محکمی داشت متحصن شده کریمخان شیخعلی خان زند را مأمور محاصره قلعه مزبور نموده لکن نتوانست کاری پیش ببرد و قلعه را مفتوح نماید لابد خائب و خاسر برگشت. از اینطرف کریمخان بعد از قتل و نهب و غارت و ترجمان اهل سنندج، سنندج را از مساجد و مدارس و بیوتات خالی نموده همگی را آتش زده و خانواران زندیه را آنچه معروف و متمول بود دوباره کوچانیده و روانه میان ایل زندیه نمود قریب یکصد و پنجاه خانوار ازوها بجهت فقر و مسکنت در کردستان باقی مانده از آنوقت الی حال توالد و تناسل کرده الان تخمینا چهارصد خانوار میباشند و در قرا[ئی] که مسطور شد ساکن و بشغل رعیتی مشغولند.

مطلب ششم در بیان طوایفی که [حرف] اول اسم آنها سین است

اول، سکور - این عشیره حالا قریب پنجاه خانوار بعضی در قریه نیان و برخی در سایر دهات ایلاق خانمنشین شده‌اند ولی پیش ازین خیمه‌نشین بوده بهار تابستان را در بلوک ایلاق کردستان و پائیز و زمستان را در سمت زهاب علف چرانی کرده این پنجاه خانوار تخمینا مشتمل بر دویست نفر میشوند. وجه تسمیه آنها معلوم نیست و شخص نامی در میان آنها الی الحال بروز نکرده و کدخدا و بزرگ معینی ندارند.

دوم، سورسور - این طائفه در عهد سلطنت مرحوم شاه سلطان حسین با تیمور بیگ از کوم و غیاب خراسان حسب الحکم شاه مرحوم مرقوم کردستان آمده و چند وقتی در بلوک مریوان بهار و تابستان ایلاق میشی نموده و پائیز و زمستان را در شهرزور قشلاق میشی کرده و از جمله تبعه و منسوبین ابراهیم بیگ وکیل کردستان بوده پس از آن از مریوان بحکم حاکم کردستان آنها را کوچ داده و قرای مامند و بلوجه و آهنگران و مروارید و اخته‌خان و ترازوله و پشت حنک و اشترمل و میدانه و اساوله و هپوشان و کچله و کوانه و کاوشان و طانیه و غیره مرتع و مزرع بهار و تابستان اوها مقرر شده و در اواسط پائیز و زمستان مانند سایر ایلات کردستان بگرمسیرات زهاب رفته علف چرانی نموده‌اند تا در عهد حکومت والی مرحوم امان الله اول اوها را از رفتن زهاب و گرمسرات ممنوع نموده و در دهات فوق اسکان داده و الحال این طائفه دو فرقه شده یکی باز باسم سورسور مذکور و موصوف و دیگری به شیخه سرخابی معروف شده‌اند و کدخدای حالیه فرقه سورسور کوچک سلطان و کدخدای فرقه شیخه سرخابی سلیمان سلطان که در عرف اوها کدخدا را بسطان مخاطب مینمایند هر دو فرقه دو بیست خانواری میشوند و بعضی در املاک عالیجاه امان الله خان وکیل و برخی در سایر دهات مرقومه سکونت را اختیار کرده و در بهار و تابستان آنهائیکه گاو و گوسفند زیاد دارند در ایلاقات قرب

جوار مرقومه بطرز خیمه‌نشینی ایلاق میشی و علف چرانی مینمایند. وجه تسمیه: چون سه نفر از اجداد ایشان سرخ رنگ بوده در زبان و اصطلاح کردی سرخ را سور میگویند بسورسور موسوم گشته و فرقه شیخه سرخابی چون از نسل شیخه نام ولد سرخاب بوده بشیخه سرخابی مسمی گشته‌اند و شخص نامی و مشهوری تا حال در میان آنها پیدا نشده.

مطلب هفتم در بیان طوائفی که حرف اول [اسم] آنها شین است

اول، شاه قبادی - این عشیره شعبه‌ای از طائفه زردوئی است که سابق مسطور گردید و وجه تسمیه چون شاه قباد نامی کدخدا و بزرگ اوها بوده بدان اسم موسوم و مشهور شده ده بیست خانواری از اوها که تخمیناً مشتمل بر شصت هفتاد نفوس باشند در خاک جوانرود من محال کردستان ایران باقی است والی حال در میان آنها شخص مشهوری بظهور نرسیده.

دوم، شاه منصوروی - این طائفه شعبه‌ای از عشیره کره‌کره هستند که بعد از این شرح حالات اوها مذکور میگردد الان ده دوازده خانوار ازوها در میان کرکه باقیست باید چهل پنجاه نفوس باشند بهار و تابستان را در قریه امام و کردمیران من

محال ایلاق کردستان ایران علفچرانی و زراعتکاری مینمایند و الان چند خانواری از این طائفه در کلیائی مسکونند و پائیز و زمستان با سایر ایلات در سمت زهاب قشلاق میشی بعمل میآورند و کدخدای حالیه آنها نبی نامی است که کدخدای کرکه هم اوست و الی حال در میان آنها شخص معروف و معتبری پیدا نشده. وجه تسمیه: از قراریکه مشهور است با اسم اعلاج موصوف آمده‌اند.

سوم، شیخ اسمعیلی - این طائفه در عهد سلطنت خاقان خلد آشیان فتحعلیشاه البسه الله حلل النور، اوقاتیکه مرحوم حاجی میرزا احمد کردستانی در دارالخلافة طهران صانها الله تعالی عن الحدثان داروغه دفتر بود قریه دیهچ من محال اسفندآباد کردستان را خریده این عشیره را از سمت کلدو و آورده من توابع بغداد دلالت و استمالت نموده بخاک کردستان آورده در قریه مزبور مرتع و مزرع داده بهار و تابستان را در آنجا علف چرانی کرده پائیز و زمستان بعضی در گرمسیرات لرستان و برخی در زهاب قشلاق میشی مینمایند و الان هم که قریه مزبوره از ورثه مرحوم حاجی میرزا احمد به عالیجاه مقرب الخاقان میرزا علی نقی سررشته‌دار و لشکرنویس رسیده باز همان طائفه کمافی سابق در آنجا بهار و تابستان را بسر میبرند و الحال دو نفر کدخدا دارند یکی کدخدا میرزا مراد و یکی کدخدا حسینعلی و قریب یکصد و پنجاه خانوار که تخمیناً

مشتمل بر چهار صد نفوس باید باشند. وجه تسمیه این طائفه بشیخ اسمعیلی این است اوقاتیکه در خاک عثمانی توطن داشته چوپانکاره شیخ اسمعیل برزنجی بوده بنایرین این طائفه را منسوب باو نموده‌اند و شیخ اسمعیلی خوانده‌اند و این شیخ اسمعیل برزنجی شخص معروف و از جمله مشایخ و عرفا محسوب بوده و حالا هم بعضی از این طائفه شیخ اسمعیلی در سمت بغداد باقی و برخی در سمت سلیمانیه و شهرزور در میان ایل جاف هستند.

مطلب هشتم در بیان طوایفی که [حرف] اول اسم آنها قاف است

اول، قالقالی - این طائفه شعبه‌ای از ایل کلباغی میباشند که بعد ازین کیفیت و کمیت آنها مسطور خواهد شد پیشترها این طائفه با ایل کلباغی پائیز و زمستان را در خاک شهرزور و بهار و تابستان را در ایلاقات کردستان ایران علف چرانی و قشلاق میشی مینمودند تا عهد امان الله خان اول والی ولایت کردستان بود و بحکم معزی الیه در دهات حاجی موسی و کله‌سور و دیسور و شیخ حیدر و دباغ و غیره خانه‌نشین گشته و شهرزور رفتن را موقوف کرده ولی پاره‌ای از آنها بهار و تابستان را در ایلاقات نزدیک بدهات مزبوره بطور خیمه‌نشینی ساکن میشوند و برخی چهار فصل را در قرای سابق الذکر

سکونت اختیار کرده و حرکت نمیکنند و بالمره خیمه‌نشینی را متروک نموده و کدخدای آنها در قریه هاجی موسی کدخدا ملک و در قریتین کله‌سور و دیسور کدخدا مردانست. وجه تسمیه: چون زیاد گفتگو و بلند حرف میزنند به قالقالی معروف شده‌اند زیرا در عرف کردی قالقالی کسانی را میگویند که زیادگو و تند حرف زن باشند.

دوم، قبادی - الان قریب به دویست خانوار که مشتمل بر یکهزار نفوس تخمینا باشند هستند و این عشیره از نسل کاکه‌جان نامی بوده که معروف و موصوف به زهد و تقوی است و خود را از نسل خالد ولید شمرده گویا در اصل از جمله اعراب بوده و این طائفه از نسل قباد بیگ نام بوده که جد کاکه‌جان مزبور میباشد موجود شده بدانجهت به قبادی موسوم گشته رئیس این طائفه و سایر طوائف خیمه‌نشین بلوک جوانرود حالا حبیب بیگ که سابق برین مذکور و مسطور شد. جای مزرع و مرتع این طائفه در فصل بهار و تابستان کوهستانات نبی کز و مزرعه بازان و نهراب من ضمائم جوانرود است و در پائیز زمستان در پشت کوه شیخان و خاک زهاب علف چرانی و قشلاق میشی مینمایند در میان این عشیره اشخاص شهیر به شجاعت و مردانگی بوده‌اند من جمله احمد بیگ نامی که الان هم در میان ایلات کردستان به جلادت و شجاعت در السنه و افواه مذکور میشود.

سوم، قشه - چون در ازمنه سالفه اعلاجد و اسلاف آنها نصاری و تابع و مطیع قول قشه‌ای که داشته‌اند بوده، بعد بشرف اسلام مشرف شده موصوف و معروف بقشه شده‌اند. این طائفه نیز از احشام بلوک جوانرود بوده بعضی از آنها الحال در خاک کرمانشاهان و برخی در شهرزور و سلیمانیه سکونت دارند و قریب پنجاه خانوار در خاک جوانرود که تخمیناً دارای دویست و پنجاه نفوس باشند باقیست محل و مرتع آنها در فصل بهار و تابستان کوهستانات ویراس و ویره نیان است پائیز و زمستان را در روان و انجرک خاک جوانرود نزدیک رودخانه سیروان قشلاق میشی و علف چرانی میکنند و کدخدای معتبری حالا ندارند و شخص نامی در میان آنها ظهور و بروز نکرده است.

مطلب نهم در طوائفی که [حرف] اول اسم آنها کاف [و/ک/] است

اول، کرکه - الان در خاک کردستان قریب یکصد خانوار هستند و بعضی از آنها نیز در خاک کلیائی و سنقر میباشند. پیشترها این طائفه بهار و تابستان را در خاک کردستان مرتع و مزرع داشته و پائیز و زمستان در گرمسیرات زهاب قشلاق میشی مینمودند ولی چند سالی است رفتن گرمسیر را موقوف و

متروک نموده در دهات سلسله و زیویه من توابع بلوک ایلاق کردستان سکونت اختیار کرده پائیز و زمستان را در دهات مزبوره خانه‌نشین و بهار و تابستان را در حوالی آندهات ایلاق میشی و علف چرانی مینمایند کدخدای حالیه آنها کدخدا نبی نامی است شخص معروفی تا حال ازوها بروز نکرده. وجه تسمیه: چون بز زیاد داشته و کرک بز را گرفته و فروخته‌اند بکرکه معروف گشته‌اند.

دوم، طائفه کشکی - قریب دویست و پنجاه خانوارند تخمیناً یکصد هزار نفوس از ذکور و اناث و صغیر و کبیر را شاملند پائیز و زمستان را بعضی در گرمسیرات زهاب و برخی در گرمسیران لرستان قشلاق میشی و علف چرانی مینمایند و بهار و تابستان را در بند فراجان و روانسرا و کامیاران ایلاق میشی نموده و علف چرانی و زراعت کرده بسر میبرند. بزرگ و کدخدای آنها الان و بالفعل فتح الله بیگ نامی است. وجه تسمیه: چون از دوغ حیوانات خود کشک زیادی ساخته به جاهای دیگر نقل نموده و فروخته، بکشکی معروف و مشهور شده‌اند تا حال شخص نامی معروف که قابل [ذکر] باشد در میان آنها بهم نرسیده است.

سوم، طائفه کلاشی - نصف این طائفه الان قروی در قریه دلوم و بیخوی و قلعه جوانرود و ترخال آباد متوطن و نیعی

بدوی پائیز و زمستان را باحشام باباجانی در سمت زهاب علف چرانی و بهار و تابستان در سردسیرات و کوهستانات ماکوان بسرمیبرند زراعت و باغات اوها بر قریه ترخان آباد متعلق بجوانرود است و پاره‌ای هم ازین طائفه متفرقه در خاک کرمانشاهان و شهرزور و غیرهما بدویهای این طائفه حالا قریب شصت خانوار که مشتمل بر دویست و پنجاه نفوس تخمینا باشند هستند. علماء و صلحا در میان این طائفه زیاد بهم‌رسانیده که در صفحات جوانرود و غیره بشغل تدریس و خطابت و پیش‌نمازی مشغول بوده‌اند الان هم فضایل مآب ملاحمد ملباشی که متولی موقوفات کردستانست از انطائفه است. وجه تسمیه: چون دهات آنها محل شکار و نخجیرگاه خوبی است وقتی علی سبیل الاتفاق یکی از حکام کردستان در موسم زمستان در آنها مهمان بوده بجهت برف و سرما و سردی و سختی هوا نتوانسته حرکت کند چند روزی در آنجا توقف نموده و عینان بوده صبح و شام آش گوشت گوسفند و بزکوهی برای او مهیا و آماده و طبخ نموده‌اند و گوسفند کوهی را به زبان کردی کل میگویند به کل آش مشهور شده است.

چهارم، طائفه گل‌باغی - از طرف قلعه چوالان سلیمانیه در عهد سلطنت پادشاه جنت مکان شاه طیماسب صفوی بکرستان ایران آمده‌اند معار[ی]ف اوها در شهر سنندج سکونت نموده بشغل نوکری چاکری حکام کردستان و بزرگان ولایت و

برخی بکسب مشغول و سایرین بطور ایلاق میشی بهار و تابستان را در کوهستانات سردسیر کردستان و پائیز و زمستان را در محل شهرزور قشلاق میشی و علفچرانی نموده تا قریب بیست سال پیش ازین در میان ایل جاف و اوها نزاع و جدال و جنگ سختی واقع شد و چند نفر از طرفین بقتل رسید از آن زمان بجهت دشمنی که با ایل جاف بهمرسانیدند دیگر رفتن شهرزور را موقوف نموده پائیز و زمستان را در پاره‌ای از دهات کردستان که موسومند بکیله کبود و کتک و یاپل و مره و روخنجره و کانی سفید و ابراهیم آباد و کوس عمر و رزینه و غیره خانه ساخته و بطرز خانمشینی معاش مینمایند و بهار و تابستان را در ایلاقات آنصحفات و غیره بطور خیمه‌نشینی ایلاق میشی و علفچرانی مینمایند و از آنهائیکه بطرز خیمه‌نشینی و احشامی باقی هستند قریب پانصد خانواری خواهند بود که به تخمین سه هزار نفوس از صغیر و کبیر و ذکور و اناث باید باشند. هر چند خانواری ازوها کدخدای علیحده دارند ولی بزرگ همه کدخداها دو نفرند کدخدا حسن و کدخدا خسرو. و در میان اینطائفه شخص مشهور و معتنی بذکری تاحال نشنیده‌ایم، ظهور کرده باشد و طائفه و رمزیار هم جزء این ایل است و ازوها محسوب میشوند. وجه تسمیه هم معلوم نیست.

پنجم، طائفه کلهر - ازین طائفه قریب دویست خانوار که به تخمین یکهزار نفوس باشند هستند و در بلوک سقز به طور خیمه‌نشینی باقی و در خاک و دهات سقز قشلاق می‌شی و ایلاق می‌شی مینمایند و تقریباً یکصد خانوار ازین طائفه در محل خرخره که یکی از بلوکات کردستان ایرانست میباشند چند سالی است خیمه‌نشینی را موقوف و متروک و در قرای رستمان و قشلاقات رستمان من الکای خرخره خانه‌نشین شده و در میان این طائفه از آنهاییکه در خاک کردستانند تاحال شخص نامی و مشهوری پیدا نشده مگر میرزانامی به جهت اینکه در جنگی فیما بین خسروخان حاکم کردستان و الله قلیخان زنکنه حاکم کرمانشاهان روی داده، میرزا نام الله قلیخان را به قتل رسانیده به جهت این فقره در السنه و افواه شهرتی بهم رسانیده است. این طائفه از ایل کلهر ایوان که محل و مسکن آنها خاک دارالدوله کرمانشاهانست منشعب شده و جدا گردیده در اواخر سلطنت صفویه ابراهیم بیگ وکیل کردستان در عهد حکومت حسنعلی خان اوها را دلالت نموده به خاک کردستان آورده مزرع و مرتع به اوها داده رعیت کردستان شده‌اند. وجه تسمیه از قراریکه خود اوها میگویند از احفاد و نتیجه حر شهیدند و در زبان کردی محرف شده کلهر گفته‌اند و بدین اسم مشهور شده و الله اعلم.

ششم، طائفه گوران - از این طائفه بعضی الان در شهر سنندج متوقف و اکثر و اغلب تجار و کسبه و صنعتکار شهر از این طائفه میباشند و سکنه بلوکات اورامان و ژاورود و گاورود و پلنگان شعبه‌ای ازین طائفه‌اند و علماء و عرفا و زهاد و متقی در میان این طائفه بیشتر از سایر طوایف اکراد بهم رسانیده و به عمل میآید چنانچه مرحوم مبرور حاجی مولانا احمد که در اول ماه صفر به رحمت ایزدی پیوست از طائفه گوران است الحق در علوم معقول و منقول و زهد و تقوی سرآمد جمیع علمای کرد این زمان محسوب میشود و درمیان علمای این صفحات در فتوای امورات شرعیه و جامعیت علوم مسلم بود و تخمینا دو هزار خانوار که مشتمل باشد تقریباً بر ده هزار نفوس باید باشند و مدت مدیدیست که این طائفه خیمه‌نشینی را موقوف و متروک نموده شهرنشینی و قریه‌نشینی را اختیار کرده مگر قلیلی از آنها که در دهات مینشینند. در اواخر بهار تا دو ماه از تابستان گذشته به جهت علف چرانی از خانه‌های خود بیرون رفته در حول و حوش دهاتی که سکنی دارند قریب سه ماهی علفچرانی مینمایند بعد از آن به خانه‌های خود مراجعت نموده ساکن میشوند و پیش از تقلب طائفه اردلانی در خاک کردستان رئیس و بزرگ این طائفه در محل پلنگان که قلعه طبیعی صعب‌المسلکی دارد سکونت ورزیده و مکانتی داشته، اکثر طوایف دیگر در اطاعت اوها بوده پس از آنکه خوانین اردلان در کردستان اقتداری بهم‌رسانیدند دست بزرگان از غلبه

و استیلا کوتاه شد. ازین طائفه گوران در خاک دارالدوله کرمانشاهان هم زیاد است.

هفتم، طائفه کوپک - وجه تسمیه این طائفه معلوم نیست قریب یکصد و پنجاه خانوار که بر ششصد نفر نفوس مشتمل میباشند تقریباً میشوند. بهار و تابستان را در محل ژاورد و محل ایلاق کردستان علفچرانی و پائیز و زمستان را در گرمسیرات محال مزبور قشلاق میشی مینمایند معلوم نیست در چه زمان و در عهد کدام سلطان به کردستان آمده و ظهور شخص نامی در میان آنها معلوم نیست. کدخدای حالیه آنها کدخدا فتاح نامیست.

هشتم، طائفه کوماسی - این طائفه در محل کرهوز من محال کردستان ایران هستند و تخمیناً قریب دویست خانوار و مشتمل بر یکهزار نفوس میباشند بهار و تابستان را در ایلاقات محل مزبوره و پائیز و تابستان را در قشلاقات بلوک مسطوره ایلاق میشی و قشلاق میشی مینمایند. این طائفه در ازمنه سالفه در کردستان ایران مقر و مسکن گرفته تا در عهد سلطنت غفران ماب شاه عباس صفوی و ایام حکومت مرحوم هلوخان بنی اردلان فرار و میان طائفتین شوان و شیخ بزمینی که در بین کرکوک و حریر قشلاق میشی و ایلاق میشی مینمایند میروند چند وقتی در آنجاها بسربرده تا در حکومت مرحوم خان

احمد خان بنی اردلان و سلطنت جنت جایگاه شاه صفی که خان احمد خان بر مملکت موصل و حریر و کرکوک مسلط و مقتدر شده دوباره اوها را کوچانیده و بر سر و جا و مکان اصلی خودشان آورده از آنوقت الی الحال در آن محل موسوم به کرهوز بسر میبرند شخص معروف در میان آنها مصطفی نامی بوده پیش از آنکه مرحوم کریمخان زند به مرتبه امارت و وکالت برسد با او در کوهستانات کردستان همراه سی چهل سوار زندیه و کوماسی مشغول راهزنی بوده و با کریمخان عقد مواخات بسته و در بین خود قرار میدهند آنچه از راهزنی و قطاع الطریقی تحصیل نمایند نصفی برای کریمخان و نصفی برای مصطفی که در آنوقت به کدخدای ایل مزبور اقدام داشته، باشد. چند صباحی این شیوه و رویه را پیش گرفتند تاوقتی کاروانی را غارت کرده میخواهند بالمناصفه تقسیم کنند یک رأس خر الاغ در آن میان بی مقابل و عوض مانده کریمخان میگوید این خر الاغ برای من نصف آن که دو پای آن باشد قرض بر ذمه من قرار گرفته، بعد از این راهزنی و غارتی که میکنیم در جایی دیگر عوض و مقابل آن را بشما وامیگذارم، کدخدا مصطفی هم قبول میکند. از تقدیرات، هنوز مقابل دو پای خر را کریمخان ادا ننموده، بسمت پریه که مسکن ایل زندیه بود معاودت مینماید. بعد از مدتی از تقالیب روزگار که کریمخان به امارت و وکالت میرسد و در شیراز نمکن می یابد این گزارش قرع السمع مصطفی میشود به هوای رفاقت و

موالفت سابقه عزم شیراز را مصمم نموده و می‌رود. بعد از ورود به شیراز و سعی و تلاش تام در سلام عام با چوگان و فرجی و لباس کردی پیش کریمخان رفته و بی تأمل در پهلوی او می‌نشیند یساول و نسقچی از در ممانعت و تاعدیب او برمیایند کریمخان او را شناخته تبسمی میکند و میگوید او را به حال خود بگذارید که این برادر من است بعد از آن کریمخان میگوید کی آمده میگوید چند روزیست آمده بودم قابچی و قراول مانع میشدند شما را ملاقات نمایم میگوید برای چه آمده، جواب میدهد به جهت مطالبه دوپای خر که بر ذمه تو داشتم آمده‌ام هنوز حساب آن مفروق نشده شما گریختید تا اینجا سراغ تو را نموده. میگوید راست است حالا عوض این طلب که بر من داری بیا و اینجا پیش من بنشین و مثل ایام گذشته شریک شو، هر شغل و منصبی می‌خواهی به شما واگذار میکنم. مصطفی [میگوید] اولاً آب سرد [و] هوای صاف محل و موطن خود را به این امارت و شاهی شما معاوضه نمیکنم و نمی‌نشینم و شغل و منصب را هم طالب و مایل نیستم. کریمخان میگوید اهالی ایران تماماً منت می‌برند و پیشکشی میدهند که شغل و منصبی را باوها واگذار نمایم شما چرا باو تحاشی دارید؟ مصطفی در جواب میگوید من اولاد و احفاد و طائفه خودم را دوست دارم اسباب استئصال و قتل و نهب و غارت اوها را فراهم نمی‌آورم. شماها شعور ندارید انگار میکنید به اینطور که برای شماها آمده، این اوضاع و احوال و امارت و

جاه و جلال را مادام العمر دارید و همیشگی خواهد بود شما یقین بدانید که پس از شما اولاد و احفاد و طائفه شما به فلاکت و هلاکت خواهند افتاد و باید به انواع عذاب و عقاب و اقسام شکنجه و عتاب معذب شوند. مختصر کریمخان در نگاهداشتن او در نزد خود کمال اصرار و ابرام را به عمل آورده مفید فایده و مثمر ثمری نشد. پس از یاعس از اقامت و قبول شغل و منصب، کریمخان امر نموده چند راس خر الاغ ممتاز را پیدا و انتخاب کرده برای او میاورند و به‌مشارالیه تسلیم مینمایند و میگوید عوض دو پای خر که بر من قرض داشتی. و بعد از آن چند روزی او را نگهداشته از برای زن و مردان ایل هر کدام را شناخته تعارف و سوقات همراه او روانه میکند. وجه تسمیه این ایل به کوماسی از قرار تقریر خودشان این است اوقاتیکه مرحوم خان احمد خان سیورسات را به جهت قشون خود حواله ولایت میکند این طائفه چونکه گاو و گوسفند بسیار داشته‌اند ماست زیادی حواله میکند ماست را آورده بارها را در میان اردو بالای هم میچینند خان احمد خان میاید و میگوید این گویا [؟ کوه] ماست است، بدان جهت به کوماسی معروف و مشهور شده‌اند.

نهم، طایفه کوکویی - این عشیره اکثر اوقات رئیس و کدخدا از بیگ زاده‌های ایناکی داشتند بیشترها طائفه زیاد و معتبری بوده، به مرور دهور متفرق شده برخی در خاک دولت

عثمانیه در دهات خانه‌نشین و بعضی باز کمانی السابق در میان ایل جاف به چادرنشینی باقی و جزء ایل جاف شده با اوها ایلاق میشی و قشلاق میشی مینمایند و الان قریب سی خانوار که مشتمل بر یکصد و پنجاه نفوس باشند در خاک بلوک جوانرود من توابع کردستان ایران باقی بهار و تابستان را در جاهای موسوم به ماکوان و کویله، و پائیز و زمستان را در قشلاقات عره‌ساونده (محل تأمل) و کوری گبر علف چرانی مینمایند معلوم نیست تا حال شخص نامی و بااسمی در میان آنها ظهور کرده باشد. وجه تسمیه: چونکه در ایام بهار و تابستان هر دو سه روزی در یک کوهی علفچرانی کرده و زود از کوهی بکوهی دیگر نقل نموده موسوم و معروف به کوهکوئی شده که محرف کوه کوهی است.

دهم، طایفه کوسه - ازین عشیره بقدر چهل خانواری در بلوک سقز و سیاهکو من توابع کردستان به طرز خیمه‌نشینی باقی بهار و تابستان را در سردسیرات و پائیز و زمستان را در گرمسیرات الکای مزبور بسر میبرند تخمینا مشتمل بر دویست نفر نفوس گویا هستند و بقدر پنجاه خانوار هم ازین عشیره در افشار صابین قلعه بطرز ایلی و خیمه‌نشینی میباشند. وجه تسمیه: چون اعلاجد اوها ریش نداشته کوسه بوده به اسم اعلاجد موصوف و موسوم شده و تاکنون معلوم نشده در میان اوها شخص معروف و نامی ظهور کرده باشد.

مطلب یازدهم در طوایفی که [حرف] اول اسم آنها لام است

اول، لاله - این طائفه بیشترها چادرنشین بوده و بطور ایلاق میشی و قشلاق میشی روزگار بسربرده‌اند چنانچه پائیز و زمستان را در محل موسوم به ایلاق من توابع کردستان بطور خیمه‌نشینی علقچرانی کرده ولی حالاها قریب شصت خانواری ازوها در قریه از قرای بلوک ایلاق کردستان که بجهت اینکه مدفن امامزاده است بامام موسوم شده سکونت نموده و بقدر چهل خانوار ازوها در سایر دهات کردستان متفرق گشته و خانه‌نشین شده‌اند. تخمیناً ذکور و اناث و صغیر و کبیر دویست نفر نفوس میشوند و شخص معروفی معلوم نیست در میان آنها پیدا شده باشد. وجه تسمیه: ایشان مانند اکثر طوایف و ایلات با اسم اعلاجدشان لاله نام موسوم و معروف شده‌اند.

دوم، لک - این طائفه بیشترها خیمه‌نشین بطور قشلاق میشی و ایلاق میشی روزگار را بسر برده‌اند ولی قریب هشتاد سالی میشود خانه‌نشین شده بزراعتکاری مشغولند و برخی در سایر دهات کردستان مانند قریه برزاب و غیره سکونت اختیار نموده معلوم نیست الی حال در میان ایشان شخص نامی و معروفی ظهور کرده باشد و هرچه جویا شدم وجه تسمیه این طائفه را به لک معلوم ننمودم و الله اعلم.

اول اسم آنها میم است

اول، مصطفی بیگی - این طائفه جزء عشیره قبادی بوده و دائما از بیگ زاده‌های قبادی رئیس داشتند. بعضی از آنها متفرق و در خاک کرمانشاهان و شهرزور سکونت ورزیده و الان بقدر سی خانوار که تقریبا مشتمل بر یکصد و پنجاه نفوس باشند هستند. در خاک جوانرود که یکی از بلوکات کردستانست باقی در فصل بهار و تابستان در قریه زلان و چمن زار علفچرانی و در پائیز و زمستان با احشام قبادی قشلاق میشی مینمایند و چون در ازمنهء اسلفه مصطفی بیگ نام رئیس اوها بوده بمصطفی بگی موصوف و موسوم شده‌اند و الی حال نشنیده‌ایم و در السنه و افواه مذکور نیست که در میان آنها شخص نامی و مشهور ظهور کرده باشد.

دوم، طایفه منوچهری - این طایفه هم مثل طایفه مصطفی بیگی جزء عشیره قبادی محسوب میشوند و همیشه ریاست با رئیس طایفه قبادی بوده. الان تخمینا پنجاه خانوار ازوها در خاک جوانرود باقی و تقریبا دویست و پنجاه نفوس گویا داشته باشد. در بهار و تابستان در مزارع معروفه بسریاس از توابع الکای مزبوره ایلاق میشی و در پائیز و زمستان با عشیره

قبادی در خاک زهاب قشلاق میشی مینمایند. وجه تسمیه: چون در ازمنه سابقه بزرگ و رئیس آنها منوچهر بیگ ولد صیدای احمد بیگ بوده، به منوچهری موسوم و موصوف شده‌اند تا حال مسموع نشده در میان آنها شخص نامی پیدا شده باشد.

سوم، طایفه مندمی - این ایل حالا در کردستان ایران دو طایفه شده‌اند یکی به محمد مرادی موسوم و منسوب به محمدمراد نام اعلاجدشان؛ دوم به تاری مرادی. بزرگ و کدخدای آنها گنج محمد نامی است و قریب پانصد خانوار هستند که تخمیناً سه هزار نفوس را شاملند. پیشترها بهار و تابستان را در ایلاقات کردستان ایران علفچرانی و خیمه‌نشینی مینمودند و پائیز و زمستان را در گرمسیرات زهاب و شهرزور بطور قشلاق میشی بسر میبرند قریب بیست و دو سه سال پیش از این که ایل جاف به خاک کردستان ایران بهار و تابستان را بطرز علفچرانی می‌آمدند، اتفاقاً میان این ایل طایفه مندمی و طایفه کلالی که جزء احشام جافند جدالی و قتالی روی داد؛ طائفه کلالی هفت نفر از مندمی را که یکی از آنها برادر گنج محمد بیگ مرقوم بود بقتل رسانیدند. پس از آن طایفه مندمی استعدادی بهم رسانیده برسر طایفه کلالی رفته چند نفری را بسبیل قصاص مقتول و مجروح نمودند این فقره مایه دشمنی در میان این دو طایفه واقع شد بدینجهت طایفه مندمی صلاح خود را به جهت قرب جوار طایفه جاف در آن دیدند که

رفتن گرمسیر را بلمره ترک و در محل حسین آباد که خاک کردستان ایرانست کدخدایان آنها چند پارچه ملک معتبر را که موسومند به سیاسران علیا و سفلی و کلهرآباد و پشت تنگ و غیره هستند خریده و در آنجاها خودشان و طائفه را مسکون نموده، به فلاح و زراعتکاری مشغول گشته و پائیز و زمستان را بطور خیمه‌نشینی در ایلاق مشهور به پیرمحمود واقع بین کردستان و گروس و در قرب دهات مسطوره است، ایلاق میشی مینمایند و قریب ده دوازده سال است میان این طایفه محمد مرادی و طایفه تاری مرادی نفاقی پیدا شده و طایفه تاری مرادی ازوها جدا گشته در سمت قرخلو و کانی دریز سرحد کردستان و گروس ایلاق میشی نموده و پائیز و زمستان را در دهات محل ایلاق هر دو سه خانواری در دهی با مالک

سازش نموده سکونت مینمایند؛ و این تیره قریب هشتاد خانوار که تخمینا سیصد نفوس باشند هستند و کدخدای حالیه کدخدا محمد نامی است.

وجه تسمیه آنها به مندمی معلوم نیست. قریب سیصد خانوار ازین ایل سالها است در محال سرچنار و بازیان من توابع سلیمانیه سکونت ورزیده و در آن صفحات بسر میبرند و در هیلت آنها مسموع نشده که شخص نامی ظهور کرده باشد.

مطلب سیزدهم در طوایفی که اول [حرف] اسم آنها نون است

ندری - سابق برین قریب یکصد خانوار بوده به علت گرانی و قحطی متفرق و متلاشی و متواری شده و هر چند خانواری در جائی سکونت نموده، الان بقدر ده خانوار که تقریباً [از] نکور و انات و صغیر و کبیر پنجاه نفر نفوس باشند باقی، بهار و تابستان را در قریه میرکسار و آبدالن من محال ژاورود کردستان [و] پائیز و زمستان را در قشلاقات جوانرود و کردستان و ماهی دشت کرمانشاهان علفچرانی نموده بسر میبرند. این طایفه از قدیم الایام با طایفه زردوئی از طرف مباشرین جوانرود سپردهء وکلای جوانرود شده و به وکلا خدمت نموده در واقع رعیت اوها بوده و الان هم بهمان قرار باقی هستند. وجه تسمیه: چون از احفاد محمد نامی بوده بدان اسم موسوم و منسوب گشته‌اند و کدخدای حالیه آنها کدخدا محمد نامی است و نشنیده‌ایم در میان آنها شخص معروفی موجود شده باشد.

مطلب چهاردهم در بیان طوایفی که اول اسم آنها واو است

ولدبیک - این طایفه بجهت شجاعت و رشادت و مردانگی در میان اکراد ضرب المثل شده بیشترها عشیره بزرگ معتبری بوده بجهت جلادت و شجاعتی که داشته‌اند اکثر و اغلب آنها بقتل رسیده و اشخاص معروف و نامی در رشادت و شجاعت ذاتی در میان آنها خیلی ظهور کرده مانند بهرام بک و صوفی بک و رستم بک که الحق در رزم و عزم ثانی رستم داستان بوده‌اند. در ازمنه سابقه همه ایل مشهور بجاف از جمله تبعه و زیردست این ایل ولدبکی بوده‌اند و جاف طایفه که الان در زیر حکم حکومت حکام کرمانشاهان میباشند نیز از این طائفه‌اند بعضی دیگر در بلوکات کرمانشاهان خاصه ماهی دشت متفرق شده و در آنجاها سکونت ورزیده و روزگار میگذرانند و الان قریب یکصد خانوار که تخمیناً ششصد نفوس را شاملند در خاک جوانرود باقی، بهار و تابستان در محال شانیکان و کره‌وز کوهستانات بازان علفچرانی و پائیز و زمستان را در دامنهء منجه و چیکیران و سورمر ورازان توابع زهاب قشلاق میشی مینمایند و چون همیشه اوان رئیس این طائفه از احفاد و اولاد ولدبیک بوده بولدبکی موسوم و مشهور شده‌اند و الان هم رئیس آنها فتاح بیک و لدسعیدبیک بهرام بیک ولد صوفی بیک ولد صیدی احمد بیک ولد ولدبیک ولد صیدی محمدبیک ولد ولدبیک

مزبور است. همهی اینها بلکه اغلب و اکثر هم از آنهائیکه در حاشیه نسب افتادند بجهت دلیری و شجاعت و رشادتی که داشته‌اند در معرکه کارزار بقتل رسیده‌اند؛ مردن بمرگ طبیعی را عار و ننگ میدانند. اگرچه این طائفه الان و بالفعل خیلی خراب و پریشان و بی سامان شده‌اند و لی باز عظم و رعب اوها چنان دردل عشایر و احشام جای گیر است که طوایف بزرگ ایلات از جاف و غیره کمال تمکین را ازین عشیره دارند.

از حالات و اوضاع عشایر و طوایف ایلات کردستان آنچه بر حقیر معلوم بود این است که بمقام تحریر آورده، استدعا از مکارم اخلاق ناظران چنان است که همه جا از خطا و خلل و سهو و زلل کتابچه چشم عنایت ببوشند، والسلام.

[مهر کاتب ناخوانا است].

